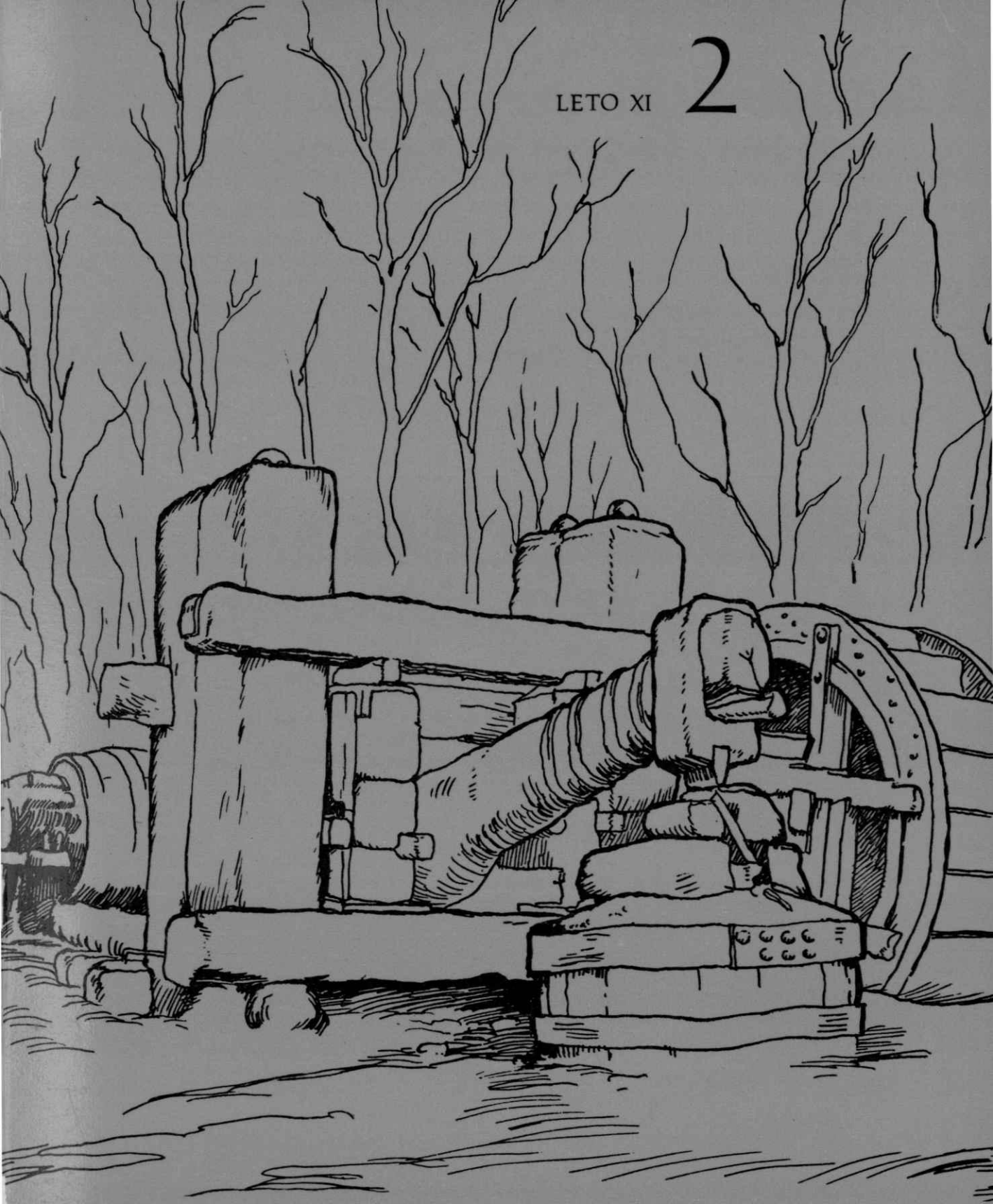

LETO XI

2

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XI. letnik Ljubljana 1965 2. zvezek

Vsebina drugega zvezka:

- J. Mal: Slika koroškega ustoličenja v londonskem rokopisu — Stran 65
F. Gestrin: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od XIII. do konca XVI. stoletja — Stran 75
B. Grafenauer: Zgodovina ljubljanskega prostora pred naselitvijo Slovencev — Stran 86
I. Zelko: Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiakonata — Stran 95
B. Marušič: Ob stoletnici »Goriškega oglednika« — Stran 101
S. Gorec: Je-li ljubljanski zrak škodljiv? — Stran 107
B. Reisp: Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških Alpah — Stran 111
R. Ogrin: O Petkovškovi sliki »Beneška kuhinja« — Stran 114
Lj. Plesničar-Gec: Bronasta statueta Venere iz emonske insule XXIX — Stran 115
I. Slokar: Prvo otroško zavetišče v Ljubljani — Stran 118
T. Kurent: Modularne mere zápláškega zvonika po Levstiku — Stran 121
S. Vilfan: Blaznik in krajevna zgodovina — Stran 122

MUZEJSKE NOVICE:

Sl. Pavlič: Slovenski šolski muzej — Stran 123

ZGODOVINSKO BRANJE:

Ocene in poročila — Stran 124

Na ovitku

Repač, vodno kladivo z Mute, sedaj v parku na Ravnah

(Lado Pitnat, perorisba)

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavič

SLIKA KOROŠKEGA USTOLIČENJA V LONDONSKEM ROKOPISU

JOSIP MAL

V svoji razpravi o osnovah ustoličenja karantanskega kneza sem pod zaglavjem »Upodobitve« zbral in v prilogah priobčil tudi vse dosegljivo slikovno gradivo. Kot prva in najstarejša upodobitev za našo državopolitično zgodovino tako pomembnega dejanja vojvodskega umeščenja po slovenskem kmetu je tam objavljen ustolitveni prizor, posnet po miniaturi iz rokopisa Avstrijske kronike o 95 oblasteh (vladavinah) v Mestni in univerzitetni knjižnici v Bernu. Temu bernskemu po opremi in nastanku soroden rokopis iste Avstrijske kronike se hrani v Britanskem muzeju v Londonu (The British Museum, London, Department of Manuscripts, Add. Ms. 16579). Ta ima na listu 105^b (stara paginacija 104^b) upodobljen zopet tudi ustolitveni obred, vendar pa mi je bila ta slika v času, ko je omenjeni moj spis izšel, za reprodukcijo nedosegljiva.¹ Po končani vojni šele mi je bilo mogoče priti do podrobnejših podatkov o tem londonskem rokopisu in do fotografske kopije kronistovega opisa ustolitvenega obreda s pripadajočo podobo, ki jo z dovoljenjem ravnateljstva Britanskega muzeja sedaj tudi objavljam.

Preden si ogledamo sliko in popis obreda po tej kroniki, pa ne bo odveč, če skušamo v zgodovinskem okolju najti nagibe, ki so nagnili avtorja kronike, dvornega kaplana Albrehta III. avguština Leopolda Stainreuterja, da je iz mnogih uporabljenih virov prevzel prav tudi podrobnosti koroškega vojvodskega ustoličenja, ki sta ga dva rokopisa želela tudi v sliki približati razumevanju svojih čitateljev. V ta namen je treba razjasniti čelo zasnovo kronike, ki sestoji iz dveh delov: iz prave kronike in pa iz vrste vladarjev, ki so kdaj načelovali Avstriji. Sestavlja jevce plete v tem delu zgodbe, ki v njih sicer prevladuje fabulistika, vendar ne tako, da bi bilo vse pripovedovanje gola izmišljotina brez vsake zgodovinske podlage, brez resnejšega stvarnega ozadja in zlasti ne brez kakih državopolitičnih ciljev in pretenzij za bodočnost.

Povsod in v vsem prihaja na dan očitna težnja, da se z zgodovinskimi in umišljenimi sporočili postavi Avstrija na tako mesto, da se bo mogla častno pomeriti s katerokoli sosednjih dežel. Prvikrat je naš avtor orisal zgodovino dežele s širokim ozadjem, ki so v njeni prvenstveno zastopane Avstrija, Češka in Ogrska, ter načel s tem prvič problem podonavske monarhije, ki je stal v ospredju evropske politike več ali manj vse do razpada habsburške vladavine. Ženitne zveze avstrijskih vojvod naravnava naš avtor zavestno proti Rimu, še večkrat pa jih veže s Češko in Ogrsko, le izjemoma dvakrat tudi z Bavarsko. Po namerah kronike stiki z Bavarsko skoraj popolnoma prenehajo, zato pa stopata na plan dva druga naroda, češki in madžarski.

Ta za določene namene preračunana usmerjenost je bila avtorju verjetno inspirirana po samem vojvodu Albrehtu III., ki je svoje zamisli pletel in predel dalje po zgledu svojega starejšega brata Rudolfa Ustanovitelja; ta se za dosego svojih visokoletečih načrtov ni ustrašil niti očitnih zlaganosti in ponaredekov. Opozorim naj le na njegov pozimi 1358/59 skovani privilegium majus ali interpolacijo o časti državnega arhivenatorja v Schwabenspieglovem rokopisu, ki naj bi ga v povezavi s Koroško izenačila s položajem nemških volilnih knezov. V naši kroniki naletimo v intencijah Albrehta III. na prvo paralelo k Valvasorju, ki mu je tudi večkrat skvaril resno in dokumentarno vrednost knjige njegov sodelavec in tako imenovani »glavni avtor« Erasmus Francisci, pod katerim imenom se skriva pl. Finx iz Lübecka (1627—1694), ki je eden prvih s pridobitnim pisateljevanjem obrtno se ukvarjajočih duševnih delavcev.

Na drugi strani pa moramo upoštevati, da so na avstrijskem vojvodskem dvoru skušali dohiteti in posnemati svoje sosede, ki so se vprav v XIV. stoletju v drznem zaletu povzpeli do zavidljive politične, kulturne in gospodarske višine. Takrat je pod velikim Anžvincem Ludovikom dosegla Ogrska

trdno stališče v notranji in zunanji politiki, z visoko šolo v Pečuhu (1367) pa se je uveljavila tudi na kulturnem področju. Podoben vzpon je takrat doživljala tudi Poljska pod Kazimirom Velikim, ki je l. 1364 ustanovil vseučilišče v Krakovu in tako v tem za eno leto prehitel Rudolfa »Ustanovitelja« na Dunaju. Severna sosedna Češka si je pod vodstvom Luksemburžana Karla IV. priborila celo prvenstvo med nemškimi državnimi knezi. V istem stoletju je nastala češka rimana kronika z opisom dogodkov od prihoda Čeha pa do leta 1310, ki so jo pripisovali sto let pozneje živečemu Dalimilu. S to kroniko, pa tudi sicer se je v XIV. stoletju češka narodna zavednost prebudila do ponosne samozavesti, ki je povzročila exodus nemških dijakov s češkega, po Karlu IV. leta 1348 v Pragi ustanovljenega vseučilišča.

Pač tudi pod vplivom veljavnosti češkega življa je bila v Zlati buli l. 1356 uzakonjena dolžnost, da so nemški volilni knezi (in s tem tudi cesar sam) poleg nemščine in italijanščine obvladali tudi kak slovanski jezik. S privoljenjem svojega polbrata cesarja Karla IV. je oglejski patriarh Nikolaj nameraval ustanoviti vseučilišče v Čedadu za nemško, ogrsko, slovensko in italijansko mladino, za kar je prejel njegov prednik Bertrand de St. Ginnes l. 1359 tudi že papeževu privolitev.² Karel je ustanovil v Pragi tudi poseben samostan, kjer so gojili slovansko liturgijo. V tej zvezi je zanimivo, kar trdi avtor Avstrijske kronike, Dunajčan Leopold Stainreuter, v svojem s 6. aprilom 1384 datiranem prologu k nemškemu prevodu znamenitega dela francoskega liturgista in kanonista škofa Viljema Durantija (ok. 1237—1296), ki je zbral vse tisto, kar je bilo v zahodni cerkvi izza IX. stoletja v liturgični navadi. Ta njegov *Rationale divinorum officiorum* je bil silno cenjen in zelo razširjen. Zato se ne smemo čuditi, da ga najdemo med prvimi spisi, ki si jih je dal Habsburžan Albreht III. zase prevesti na nemški jezik.

V tem prologu razlaga Albrehtov kaplan in historiograf Stainreuter, kako je s privoljenjem rimske stolice prišlo do tega, da se v prispodobi sv. Trojice mašuje v treh jezikih: An dem ersten ist erwelet Chriechische zunge durch fuetreffunge der maisterschefte vnd weishait, die pey den Chriechen völichleichen ist gewesen, zu dem andern mal Lateinische zu ercaizunge des adels vnd der wirdichait, wan diser werlt zeitleich adel ist von den Romern chumen, so habent auch der erste pabste Petrus vnd der erst vnd hochst lerer sanctus Paulus dise stat mit irm blut gewirdigt vnd geczirét; darumb auch die selb chirich ein mueter

aller chirichen ist. Zu dem dritten mal di mess wirt begangen in Windischer sprache durch sache der braittunge vnd gemainhait, wann chain ainige sprach an ir selber ist so getailet als di man Windische nennet. Darumb ist si auch genumen an der Ebraischen sprache stat, wann do di Juden gotes wort versmachten vnd sich dem vnwirdig machten, do wart ez den haiden haimgesendet, alz in der aposteln puch geschribn stet. Vnd also wurden si darnach auch gephendef, daz der heiligen messe ampt irer sprach entfrumdet wurde vnd wurde der sprach verliehen, die der haiden ain michel tail begriffen hat, daz also in disen zungen würd erchennet vnd veriehen, daz Christus vnser herre ist in der ere gocz des vaters.³

Že prej označena, nemškemu zahodu odmaknjena in novim narodom se prilagodujoča politika prihaja do izraza tudi v tem, da je Albrehtov dvorni kaplan v svoji kroniki iz virov prevzel tudi opis ustoličenja koroškega vojvode. Na dunajskem habsburškem dvoru je bila še ob koncu XIV. stol. živa zavest, ki nam jo je v XI. stoletju sporočil prvi zapisovavec predloge za schwabenspieglovo interpolacijo o posebnih državnopravnih in jezikovnih pravicah koroškega vojvode kot predstavnika slovenske plemenske kneževine. St. gallenski rokopis poudarja takoj v začetku vrinka o pravicah koroškega vojvode, »wie ain Hertzoug von Kaerndern hett sine Rechtt von dem lande vnd ouch dem Rich«. Veljavnost in merodajnost dežele postavlja torej na prvo mesto, na drugem ima svoj pomen »tudi država«.

To stopnjevanje in pravno razlikovanje je dalje poudarjeno zlasti v tem, da si je novi vojvoda moral najprej zagotoviti pristanek ljudstva in dežele. Šele ko je to dosegel, so mu pripadle vse časti in pravice, die ain hertzog vnd ain herre des landes billich vnd von recht haben vnd niessen sol. Kadar je bilo vse urejeno v zadovoljnost prebivavstva in dežele, je šele mogel vojvoda stopiti pred cesarja oziroma kralja, da je prejel od njega fevd. Habsburžan Albreht III. je (verjetno že po zamisli svojega brata Rudolfa Ustanovitelja) poudarjal izredni in izjemni položaj koroške vojvodine, ki naj bi mu dala v sklopu srednjeveške nemške države tako ugledno mesto, kakor je bilo priznано kolegiju nemških volilnih knezov.⁴ S tem je hotel tudi pokazati, da habsburška posest koroške vojvodine ni toliko odvisna od podelitve fevda po nemškem cesarju, marveč od volje naroda, ki po svojem zastopniku šele poizveduje, če ima pretendent (ob der, der Herczog wil werden) potrebne lastnosti. Zato ima vojvoda tudi pravico, da se na

samem cesarskem dvoru zagovarja v slovenskem jeziku, kar je zopet v skladu s kronistovim stališčem v prologu *Rationala officiorum*: durch sache der braittunge vnd gemainhait, wann chain ainige sprach an ir selber ist so getaillet als di man Windische nennet.

Da bi še bolj poudaril samobitnost slovenske Koroške, naglaša vojvodov politični zaupnik še prav posebej, da se za dan ustoličenja odlagajo in tedaj rešujejo mnoge važne stvari in graja tiste, ki ne razumejo globokega pomena običajev ali pa se navadam še posmehujejo.⁵ Teh stvari avtor Avstrijske kronike o 95 vladavinah nikakor ni lahkomišelnost zapisal po nekih splošnih govoricah ali neodgovornih čenčah. Trditve je gotovo preveril po zanesljivih osebah. Na to kaže uvodni stavek: ich han gehört, das vil gross sach werdent geschoben vff den tag, so der Herczog sitzet vff dem stuol ze Kernden. Prav z istim uvodom dokumentira v svojem prevodu *Von der rais des pergs Synai* sporočilo, da se vidi Mrtvo morje iz samostanske spalnice na Sijonski gori: ich han gehört, man müg es wol gesehen auz dem slaffhaus der minner prüder ze Monte Syon. K. J. Heilig⁶ domneva, da je bil vir za ta slednji podatek Stainreuterjev znanec in palestinski romar Hertel von Liechtenstein.

Z izjemo omenjenega samostojnega pristavka o nespametnem preziranju starih običajev in reševanju važnih odločitev na sam dan ustoličenja sledi naš kronist pri opisu gosposvetskega obreda poteku, kakor ga je našel v Otokarjevi Avstrijski rimani kroniki, seveda v močno skrajšanem obsegu in v nevezani besedi. Pri tem sta se mu pripetila dva spodrsjlaja. Otokar pravi v verz 20051, da sta vojvodo spremljala dva plemiča na vsaki strani (torej skupaj štirje), Stainreuter pa govori le o dveh deželni gospodih, ker je v predlogi prezrl verz »zuo ietweder siten«. Nepravilen je dalje tudi končni dostavek, da je ustolitveni obred in pravico slovenskega zagovora potrdil kralj Rudolf. Neobičajno bi že bilo, da bi kak vladar v nerazumljivem odvečnem častihlepju z listino zajamčeval in potrjeval stare običaje in zakoreninjene pravne navade. Deželni knez lahko upošteva mores terrae ali consuetudinem a priscis temporibus observatam, ker je obred po drugem viru naravnost priscarum consuetudinum lex, lahko pa se običajem tudi odreče in se jim ne podvrže, potrdil o tem pa ne izdaja; v splošnem so tudi raje čakali, da so razne pravne šege polagoma same zapadle v pozabo. Tudi Rudolf ni izdal kakega podobnega privilegija. Verz 20158 pri Otokarju

se namreč nanaša že na fevde Rudolfovega sina in vojvode Majnharda: kunic Ruodolf lie sich niht bevillen, — durch sines sunes willen — herzog Meinharten er erzeigt, — daz sîn herze was geneigt — gegen im zallem guote.⁷

Leopold Stainreuter je svojo kroniko dokončal ok. l. 1394, ko ji je bila po nasvetu vojvode Albrehta III. priključena še bajevna vrsta knezov in vladavin. Kot nekaka aprobirana poluradna deželna zgodovina je bila zelo razširjena, saj se je ohranilo nič manj kot 52 prepisov kronike, med njimi le 9 močno fragmentarnih. Izvod s prvotnim tekstom se je izgubil, najbliže mu je rokopis, ki je na gradu grofov Attemsov v Podgori pri Gorici. Vendar pa prof. Seemüller, ki je vse različne variante razdelil v skupine, pri svoji izdaji⁸ ni vzel za podlago teksta podgorskega rokopisa, ker je šele iz l. 1456, marveč nekoliko starejšega berlinskega. Seemüller je delu, ki so ga poprej pripisovali nekemu Mateju oziroma Gregorju Hagenu in je po svojem dialektu avstrijsko-štajerskega izvora, dal ime *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, ker se (l. 1909) še ni mogel z gotovostjo odločiti za avtorstvo dunajskega avguština in vojvodovega kaplana Leopolda Stainreuterja, kar je potem (l. 1933) dokazal K. J. Heilig v zgoraj (pri opombi št. 3) citirani razpravi.

Od ohranjenih rokopisov Stainreuterjeve kronike imata dva — kakor sem že zgoraj omenil — med drugim tudi najstarejšo doslej znano upodobitev ustoličenja koroškega vojvode. To sta rokopis v Mestni in univerzitetni knjižnici v Bernu (s sign. A 45) ter rokopis Britanskega muzeja v Londonu (Add. Ms. 16579). V navadni avtotipiji je bernsko miniaturo l. 1936 prvi objavil prof. Hans Fehr v svoji knjigi *Die Dichtung im Recht* (med tekstom in na ovoju knjige). V barvah in v izvorni velikosti je to podobo objavil l. 1941 prof. K. Rauch;⁹ po tej predlogi je bil napravljen kliše za moje *Osnove ustoličenja karantanskega kneza*.

Bernski rokopis (na papirju) ima rubricirano besedilo, ob robu risbe, arabeske ter več navodil za iluminatorja; kronika ima razen tega 2 večji inicialki, 25 celostranskih podob ter 82 slik grbov. Na listu 66^b je upodobljeno koroško ustoličenje: v sredini sedi na kamnitem sedežu moški, gologlav in z žezlom v desnici, rumeni vzorčasti plašč sega do tal; za njim na stolu z naslonjalom mož v rdeče-belo-zeleno progasti (kmetski) obleki z belo-rdečo čepico; pred obema v levem delu slike jezdec na črno-belo marogastem konju, v črnobelordeči progasti noši in s čepico v istih barvah, zadaj glava bika ter

dva moška v čepicah, okrašenih s peresi, eden od obeh plemičev kaže na sedečega kmeta v ozadju. Zraven pridejano navodilo za ilustratorja naroča: *dä mach wie ein pur uff dem veld in einem stein in stuol siezt vnd ein hertzög öch in purenkleid für inn kump mit einem stier vnd mit einem feldross vnd mit zwei lantzheren.*

Vendar je šel miniaturist preko teh predpisov: vojvodo je posadil kar na konja, namesto da bi ga pustil pešačiti med obema živalima, kmetu je ob stran obesil še meč, tudi ga ni oblekel v običajno sivo raševino, marveč v pisano blago, ki je po predpisih tiste dobe bilo pridržano le za višje stanove. Med sedečega kmeta in prihajajočega vojvodo z njegovima spremljevalcema (tu se se je slikar držal besedila kronike, ki v primeri z Otokarjevo rimano kroniko pomoto-

ma prisoja vojvodu le dva spremljevalca) in živalima je postavil še vojvodo na prestolu z vsem ornatom. Na eni in isti podobi je slikar v tako imenovanem pripovednem, kontinuirajočem načinu slikanja, ki je bilo v navadi še ob koncu srednjega veka in je živo še danes med preprostim ljudstvom, upodobil dvoje [v drugih primerih tudi troje ali še več] zaporedno potekajočih dejanj.¹⁰

Londonski rokopis Avstrijske kronike o 95 vladavinah je v opremi in nastanku po sodbi K. Raucha brat bernskemu, ki naj bi bil prepisan v frančiškanskem samostanu Königsfelden. Ta v švicarskem kantonu Aargau ležeči samostan je ustanovila l. 1310 kraljica Elizabeta na kraju, kjer je bil umorjen njen mož Albreht I. Elizabeta je bila hči Majnharda II., prvega koroškega vojvode iz hiše goriško-tirolskih grofov. Ven-

Slika ustoličenja po bernskem rokopisu

dar je umrla (l. 1313) kmalu po dozidavi samostana, pa mu je enako naklonjenost izkazovala njena hči Neža, vdovela kraljica ogrska, ki je umrla l. 1364 v Königsfeldnu, kjer sta tudi obe z nekaterimi člani svoje družine pokopani. Kot nekaka habsburška zadužbina je ostal samostan tudi v poznejših stoletjih v tesnih zvezah z avstrijskimi deželami in z njihovo vladarsko rodovino, pa je zato razumljivo, da so bili menihi že po tradiciji dobro poučeni o vseh stvareh in zadevah, ki so se tikale rodovine njihovih dobrotnikov in ustanoviteljev. V teh okoliščinah je zato tudi razumljivo, da so v umetniški opremi obeh svojih prepisov oficiozne Avstrijske kronike predstavili v sliki vprav tudi državnoopravno pomembni prizor koroškega vojvodskega ustoličenja.

Mojo l. 1938 izraženo domnevo, da sta oba rokopisa Schwabenspiegla z interpolacijo koroškega ustoličenja nastala v kakih bližjih odnosih do prvotnih dednih posestev na zadevnih vprašanih interesiranih Habsburžanov kje na ozemlju alemanskega narečja,¹¹ je K. Rauch konkretiziral tako, da je tako giessenški rokopis Schwabenspiegla kot tudi rokopis Kronike o 95 vladavinah nastal v švicarskem Königsfeldnu.¹² Na moje vprašanje glede bernskega rokopisa mi je tudi vodja Mestne in univerzitetne knjižnice (Burgerbibliothek Bern) Dr. Chr. v. Steiger ljubeznivo pojasnil, da je bernski izvod kronike pisal l. 1479/80 frater Klemens Speker v samostanu Königsfelden, kakor je to z nedvomno jasnostjo razvidno iz vpisa na str. 29/30 papirnega rokopisa.¹³

Slika ustoličenja po londonskem rokopisu

Naš londonski rokopis ni napisan niti z isto roko niti pod vplivom iste šole kakor bernski. Oba pa izdajata nekatere posebnosti alemanskega narečja (medtem ko je izvirnik kronike pisan v bavarsko-avstrijskem narečju), oba rokopisa imata dalje kolorirane inicialke, oba v tekstu po dve veliki začetnici ter vsak po 25 celostranskih slik in skoraj enako število grbov (londonski 83, bernski 82). Iz navodil za iluminatorja pri bernskem rokopisu (ki so pri poznejšem londonskem postala nepotrebna), bi mogli sklepati, da je ta kmalu po svojem nastanku služil za predlogo londonskemu, ki je glede na pravkar omenjene podrobnosti in okoliščine izvršitve ter glede na prej očitane težnje kronike in habsburške odnošaje do samostana v Königfeldnu najbrž prav tako tudi tukaj nastal.

Kar se tiče pisave same, so črke londonskega rokopisa tesneje stisnjene in povezane kot pri bernskem ter delajo vtis lahkotne, a vendar skrbne in lične gotske knjižne (ne poslovne) polkurzive. Oba pisca uporabljata malo okrajšav, v prvi vrsti za en, er, r, ra, vendar ima londonski izvod kronike morda nekaj več takih krajšav, ki pa se jih pisca promiscue poslužujeta. V londonskem rokopisu prevladuje okrogli r, medtem ko je ta pri bernskem skoraj pokončen. Iz starejše dobe sta oba obdržala tudi nadpisani o pri dvoglasniškem u. Ostri »v« na začetku besede uporablja londonski rokopis skoraj dosledneje. Novejšega (za XVI. stoletje tako značilnega) kopičenja konzonantov pa v naših rokopisih domala ne najdemo.

Med omenjenimi 25 celostranskimi slikami srečamo m. dr. podobo Boga očeta s soncem, luno in zvezdami, angela, ki podi prva človeka iz raja, Adama, kako orje, Evo, ki prede, Noetovo barko, kronanje Davida, Rudolfa, ki podeljuje Otokarju Češko v fevd, dalje je nekaj bojnih in vojaških prizorov in kot 14. celostranska slika sledi na listu 105^b (nove paginacije) koroško vojvodsko umeščenje, ki je v bistvu bernskemu zelo podobna, le da so barve druge in da je bernska miniatura v podrobnostih bogatejša. Barve londonske miniature so naslednje: okvirni rob slike je rdeč; oblačila oseb od leve proti desni: 1. kapa in ovratnik rume-na, pas na kapi in jopič sta modra, hlače zelene; 2. ovratnik rumen, obleka rdeča; 3. kapa in hlače rdeče, jopa in škornji modri; 4. sedlo, prestol in stol so rumeni; 5. nebo je na vrhu zasenčeno s sivim; konj je siv; cvetlice rumene.

Rokopis na papirju ima 189 listov v velikosti 190 × 277 mm ter obsega 1. Die Coronick der erwirdigisten herrschaft Osterriich

do leta 1398 (objavil prvič Hier. Pez: *Mathaei cuiusdam vel Gregorii Hageni germanicum Austriae chronicon in Scriptorum rerum Austriacarum I, Lipsiae 1721, 1045*), 2. *Ettliche stuck wirdig ze schriben, gezogen uf anderen Historien und Coronicken der edlen herschaft Osterich* od lista 182 dalje; zadnji vpis v tem oddelku je iz leta 1408.

Kar zadeva usodo rokopisa, je bil l. 1594 lastnina Krištofa barona Wolckhenstain & Rodenegg etc., kakor popisuje to on sam na svojem z grbom opremljenem bakrorezu, prilepljenem k listu 2. Njegov vpis v nemščini na listu 1 pravi, da si je nabavil rokopis zadnji dan meseca julija 1588. Britanski muzej je kupil rokopis 9. januarja 1847 od g. Asher v Berlinu, kakor to na kratko omenja R. Priebsch (*Deutsche Handschriften in England, vol. II, 1901, str. 146*).¹⁴

Če si sedaj ogledamo tega lastnika rokopisa, moramo ugotoviti, da sodi rodovina Wolkensteinov v vrsto tirolskega praplemstva. Omenjeni Krištof pl. Wolkenstein-Rodenegg je bil rojen l. 1530 in je umrl v Rodeneggu l. 1600, pokopan je v briksenški stolnici, l. 1564 je bil povzdignjen v baronski stan, l. 1568 ga srečamo na odličnem upravnem položaju (Tiroler Erbstabelmeister- und Vorschneidamt), l. 1572 je postal tajni svetnik nadvojvode Ferdinanda Tirolskega; bil je lastnik posestev Rodenegg in Lienz. Poročen je bil z Uršulo pl. Spaur, roj. l. 1532, umrlo l. 1575 na gradu Bruck pri Lienzu. Na tem gradu so se med l. 1553—1561 rodili tudi nekateri njegovih sedmero otrok.¹⁵

Navedeni podatki o življenjski poti Krištofa Wolkensteinskega nam upravičljivo pojasnjujejo, da si je nadvojvodov tajni svetnik v svojem dinastičnem patriotizmu omislil za svojo knjižnico poluradni priročnik zgodovine in rodoslovja svojih vladarskih prednikov. Prav tako je tudi naravno, da mu je kot Tirolcu pri nakupu izvoda Avstrijske kronike bila jezikovno-dialektično in krajevno pač najbližja švicarska soseščina.

Ako primerjamo obe sliki, bomo takoj ugotovili, da je predstava ustoličenja v bernskem rokopisu mnogo točnejša in se verneje naslanja tako na priloženo navodilo kakor tudi na samo besedilo kronike o načinu umeščanja. Slika ustoličenja po bernskem rokopisu je bila že večkrat reproducirana, vendar še nikoli s pridejanim navodilom za iluminatorja. Priobčujemo zato bernsko podobo v celoti, ker je zanimivo videti, kako je pisec kronike pustil prazen prostor za pozneje vrisano podobo. Ta je bila namreč za spoznanje večja, tako da je prekrila ne-

kaj črk navodila; tudi rep konja moli preko tekstne širine v prazen rob lista.

Londonski rokopis je brez navodil, je pa očitno, da je ilustrator v glavnem prevzel osnovno razporeditev prikaza umeščanja iz Spekerjevega rokopisa. Ker je bil brez dvoma bolj neokreten in manj spreten risar, si je delo poenostavil tako, da je črtal oba deželana, ki sta spremljala vojvodo, tudi bika je izpustil, marogastega konja je pobarval v enotni sivi barvi, vojvoda na prestolu (v sredi) je brez vzorčastega plašča, prestol je brez pregrinjala, tudi kmetov stol je kaj primitiven. Na bernski sliki plava na modrem in osončenem nebu jata ptic, londonsko pa shematično zaključuje gora s cerkvijo na vrhu, nebo samo pa je zasenčeno v sivino, v zemljo so zasajene tri rumene cvetlice, v tem ko je hotel bernski prikazati cvetočo tratino. Mogoče bi tudi bilo, da je slika v londonskem rokopisu izdelal pisec rokopisa sam po vzorcu podobe bernskega rokopisa, ki pa jo je opravil poseben iluminator-strokovnjak.

Vojvodov prestol v sredini je v svojih obrisih točen posnetek bernskega, enako tudi kmetov, dasi zelo poenostavljeni stol, tudi oba konja naznačujeta v koraku iste gibe nog, pri obeh je enak tudi v vozlu povit rep, podobni so tudi kodri las vseh treh oseb, ista je drža nog pri jezdecu, oba kmeta sedita prekrizanih nog in s podobno gesto rok, ki je ista celo pri vojvodi na prestolu, čeprav je v londonskem rokopisu popolnoma neutemeljena, ker slikar vojvodi ni položil žezla v roke. Medtem pa, ko sedi na bernski sliki vojvoda (pravilno) na neosedlanem konju (Feldpferd),¹⁶ mu je slikar londonske podobe podložil rumeno sedalo.

Po vsej tej primerjavi sledi z vso gotovostjo, da je služila bernska miniatūra za predlogo iluminatorju (pisцу?) londonskega rokopisa, ki jo je le prilagodil svojim nedvomno skromnejšim sposobnostim. Vsak je po svoje pobarval oblačila nastopajočih oseb. V težnji po pestrosti in učinkovitosti pa sta oba prezrla, da bi morala po trdno uveljavljenem običaju obleči svojega kmeta v preprosto enobarvno, sivo raševino.

Ob koncu naj sledi še celotno besedilo odstavka Avstrijske kronike 95 vladavin o obredu ustoličevanja koroškega vojvode. Za osnovo je vzet tekst po londonskem rokopisu. Zaradi primerjave so v *oklepaju* dodane izrazitejše posebnosti iz *bernskega* rokopisa, pri čemer pa zgolj ortografske razlike niso upoštevane; kadar ima bernski rokopis kako dodatno besedilo, opozarja na to znak »+«.

Von hertzog Albrechten (Aulbrechten) kung Ruodolfs sun, die zwoundnu(n)czigest herschaft von Österrich.

Kvng Ruodolf ließ darnach ainen hof rüffen gen Ougstburg (Ögspurg), darzuo er allen fürsten gebot vnnnd herren zuo im ze komen. Die kamend (köment) dahin (däw hin) mit grosser gezierd (zierdt), darnach machet er sinen (där nachtet er sinen) sun graf Albrechten herzogen zuo (ze) Österrich vnnnd ze Styr, vnnnd grafe Meinhart von Tyrol macht (machett) er hertzog zuo Kernden. In der zyt (+ do) fuort kung Wenczlauß (Wentzläß) sin wib frow Guoten, kung Ruodolfs tochter gar erlichen haym gen Bechem. Doch (Do doch) bevalch kung Ruodolf sinem aidem (+ das ist siner | siner tochter man dem kung von Bechem), daß er absatzte den Zabischen von dem gewalt, das (+sy) im auch (öch) gelobtend (gelöptend) ze tuond alle herren (tuond die herren) von Bechem. Hertzog Albrecht (Aulbrecht) von Österrich vnd grafe Mainhart von Tyrol, hertzog in Kernden sich ze Ougstburg (Ögspurg) lieblich (liepplichen) schiedent von kung Ruodolfen vnd rittens (rittend) von dannan (dannen). Hertzog Albrecht (Aulbrecht) sich darnach vnderwand Österrich vnnnd auch (öch) Styren, grafe Mainhart zuo Tyrol fuor (Mainhart der fuor) gen Kernden vnnnd saß da ze Zoll nach den alten gewonhaiten vff dem stuol. Die selb gewonhait ist also, das ain puerrisch geschlecht, das da erbt, vnnnd der eltest puer (elltesch purr) des geschlechts (+ der) setz sich vf den staynin stuol, der in dem Zollveldt stät. Darnach kompt (so kumpt) der herczog für in puerrischen gewand, mit ainem stier vnd mit ainem veldpferitt. Den herczogen ouch zwein (öch zwen) lanczherren also wysent, der puerr (+ der) fragt ob der, der herczog wil werden, rechtens Cristens glouben syg (glöbens syge) vnnnd ain rechter richter vnnnd beschirmer der priesterschaft vnnnd (+ öch) witwen vnd ouch weisen (vnd weyszen). Darum die zwen lanczherren sweren (schweren) müssend (muossent) die in wysend. Darnach (+ so) rümbt (rumpt) der pur den stuol dem herczogen, der ouch (öch) also muoss sweren (schweren) vnnnd der pur (+ der) nimpt den stier vnnnd das veldpferit. Aber der herczog (+ der) licht miltiklich vff dem stuol sitzend sine lehen. Ettlich vnvernünftig zellend die gewonhait für ain thorenspil, die der gewonhait haimlikait (heimlichkeit) nit betrachtend. Ich han (hon) gehört (+ sagen), das vil gross sach (grosser sachen) werdent geschoben vff den tag, so der herczog sitzet vff dem stuol ze Kernden, die sust nit mogend werden betrogen (nitt

werden mugent betragen). Das recht hat der herczog von Kernden, wär (wer) inn (im) vor dem kaiser heßlich anspricht, so sol er vor dem rich in windescher sprach verantwurten. Das hat ouch (öch) also kung Ruodolf verbriefet.

OPOMBE

1. J. Mal, Osnove ustoličenja karantanskega kneza. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XXIII, 1942, str. 59. — 2. Czörnig, Das Land Görz und Gradisca, I (1873), 327. — 3. Konrad Josef Heilig, Leopold Stainreuter von Wien, der Verfasser der sogenannten Oesterreichischen Chronik von den 95 Herrschaften. Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. Bd. 47, 1935, p. 273, 274. — 4. Jos. Mal, Die Eigenart des karantanischen Herzogtums (Südost-Forschungen, XX 1961), p. 35 ss., 40, 65–73. — J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje. Glasnik Muzej. društva za Slovenijo, XIX, 1938, p. 114 ss. — 5. Sto let zatem pravi Jakob Unrest, da je treba gledati bolj na dobro stvar ko na kako nespametnost in toži, da je postalo v deželi slabše, ko so opustili stare in dobre uredbe. Jacobi Unresti Chronicon Carinthiacum: Hahn, Collectio monumentorum, I. 485. — 6. Heilig, Leopold Stainreuter von Wien, o. c., 263, 286. — 7. Monumenta Germaniae historica. Deutsche Chroniken, t. V/1. Ed. Jos. Seemüller: Ottokars Österreichische Reimchronik, p. 262 ss., v. 19990 ss., 20158 ss., — J. Mal, Osnove ustoličenja karantanskega kneza, GDMS, XXIII, 1942, 7, 45. — Fr. Beyerle, Sinnbild und Bildgewalt im älteren deutschen Recht (Festschrift Ulrich Stutz, Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abt., 1938, 788–807). — 8. Monum. Germ. hist. Deutsche Chroniken, t. VI: Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften, p. 140. — 9. K. Rauch, Die Kärntner Herzogseinsetzung nach alemannischen Handschriften. Abhandlungen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte. Festschrift Adolf Zycha. Weimar, 1941, str. 173–232;

slika ustoličenja pri str. 222. — 10. Ad. Goldschmidt, Die deutsche Buchmalerei, II. Bd., tab. 28, 62. — St. Vurnik, Slovenske panjske končnice. Etnolog, III, 1929, tab. II pri str. 168. — 11. J. Mal, Schwabenspiegel in koroško ustoličenje. Glasnik Muz. društva za Slovenijo, XIX, 1938, str. 110. — 12. K. Rauch, o. c. (Festschrift Adolf Zycha), p. 223 s., 229 s. — 13. O tem glej podrobnejše razpravljanje pri izdajatelju Kronike Seemüllerju, M G. Deutsche Chroniken, VI, uvod, str. 37. Prim. tudi K. Rauch, o. c. 218 ss. — 14. Za te podatke o rokopisu, o barvah miniature in za fotokopijo slike in opisa vojv. obreda se zahvaljujem g. T. J. Brownu, kustosu Britanskega muzeja. — 15. Po podatkih, ki jih je ljubeznivo oskrbela Heraldisch-genealogische Gesellschaft »Adler« in Wien po rokopisnem rodovniku družine grofov Wolkenstein v Innsbrucku. — Na dvoru in pri visokem plemstvu je prišla ponekod v navado posebna častna služba Vorschneiderja z nalogo, da je pri slavnostni mizi razrezal perutnino in manjšo divjačino; tudi je v tej spretnosti poučeval plemiške dečke (Edelknaben). — 16. Pomen izraza Feldpferd nam pomaga razjasniti Sachsenspiegel, ki določa, da spadajo k ženini doti-jutrnji konji, govedo, koze in prašiči, »ki gredo pred pastirjem«: dar hort to alle veltperde unde rindere unde czegen unde svin, die vor den hirde gat. Ko govori o odškodnini za pobite domače živali, ocenjuje mulo z 8 šilingi, prav tako vprežnega vola (tochohsen, v lat. prevodu bos aratrum trahens) in kobilu (den veltstriken, equa, konj, ki se še pase v ogradi; stricken, strizen, pohajati, potepati se) ter nadaljuje, da je treba nasprotno šteti 12 šilingov za polno delo sposobnega konja: andere veltperde, die to vulleme arbeide dogen, mit twelf schilingen. Za nedorasle (konje) se določi odškodnina po njihovi starosti. Jezdnega konja, ki na njem služi jezdec (rideman) svojemu gospodu, je treba odplačati z 20 šilingi (= 1 funt). Prim. Dr. H. Chr. Hirsch, Eike von Repgow, Der Sachsenspiegel, Landrecht, I. knj., čl. 24, § 1; III. knj., čl. 51, § 1. — Homeyer, Des Sachsenspiegels erster Teil, Landrecht, p. 346, 491, 182. — J. Mal, Osnove ustoličenja, str. 58.

TRGOVINA SLOVENSKEGA ZALEDJA S PRIMORSKIMI MESTI OD XIII. DO KONCA XVI. STOLETJA

FERDO GESTRIN

Naravni pogoji trgovine in vloga političnih sil. — Trgovinske vezi med zaledjem in primorskim območjem, ki segajo nazaj v zgodnji srednji vek, so bile že od začetka XIII. stoletja dalje precej živahne. Nastanek mest ob morju že pred tem časom, razvoj meščanskih naselbin v notranjosti, dvig agrarne proizvodnje kot posledica razkroja pridvornega gospodarstva in utrjevanje novih družbenih odnosov na podeželju, kar je vse vodilo k hitrejšemu uveljavljanju denarnega gospodarstva, dalje povečan trg, ki ga predstavljajo samostani, nastali v XII. in XIII. stoletju, številno nižje plemstvo, ki se je v istem obdobju vse bolj osamosvajalo izpod fevdne odvisnosti svojih gospodov in hkrati gospodarsko krepilo, in novi meščanski družbeni razred, čeprav šele na začetku razvoja, so dajali dovolj osnov za poživitev trgovine med obema področjema.

Živahne trgovinske vezi med zaledjem in primorskimi mesti, Trstom, Koprom, Miljami, Izolo, Piranom in drugimi kraji v Tržaškem zalivu ter Reko v Kvarneru, so nastajale in se krepile sprva predvsem na podlagi različnih proizvodov, ki sta jih dajali obe po naravnih pogojih (geoloških, geomorfoloških, klimatskih, hidroloških in geografsko-prometnih) različni gospodarski enoti. Prvo je namreč že zgodaj iskalo proizvode primorja, nasprotno pa je drugemu primanjkovalo žita, ni imelo dovolj pogojev za živinorejo, niti gozda in je bilo povsem brez rudnega bogastva in še mnogih drugih proizvodov, ki jih je imela v tistem obdobju notranjost. Na medsebojno zamenjavo obeh področij in zlasti na prehodno trgovino pa je močno vplivala tudi lega teh mest ob obeh najsevernejših zalivih Jadranskega morja, ki na slovenskem ozemlju oziroma blizu nje ga globoko segata v evropsko celino. Ta geografska prometna lega je dobivala vedno večji pomen že tedaj zaradi povezovanja sredozemske z obdonavsko prometno smerjo tudi preko slovenskega ozemlja in ker so ta mesta predstavljala vrata v obširne trge ob Jadranu in Italiji, povezane z njimi.

Vse te v naravi pogojene razlike so vplivale na vlogo, ki so jo imela posamezna omenjena pristanišča v trgovini z zaledjem bodisi kot središča neposredne medsebojne zamenjave blaga, bodisi kot posredniki v prehodni trgovini in končno kot kraji pomorske dejavnosti. Še važnejši pa so bili pri vsem tem medsebojni odnosi teh prista-

nišč, npr. do neposredne trgovine z zaledjem in deloma tudi glede na prehodno trgovino, in pa politične sile, ki so stale za njimi in odločilno usmerjale neposredno in prehodno trgovino, a odločale tudi v pomorski dejavnosti in vlogi teh mest. Po dolgih političnih bojih se je namreč konec XIV., oziroma boljše, do l.1420, izoblikovala politična pripadnost mest in krajev, ki nas tu zanimajo.¹ Trst, Reka, Devin ter Štivan so bili politično vezani na zaledje, Milje, Koper, Izola in Piran pa so bili s širokim ozemeljskim pasom pod oblastjo Republike.

Kot posledica te politične situacije sta se v trgovini zaledja s primorskimi mesti kljub posameznim spremembam in nihanjem uveljavili dve temeljni, medsebojno povsem nasprotni trgovinski politiki.

Benečani so v pomorski trgovini in pomorstvu na Jadranu uveljavili popoln monopol, s čimer so povsem ohromili pomorsko dejavnost severnojadranskih luk, kar velja še v nekoliko večji meri za mesta pod njihovo oblastjo kakor za Trst in Reko.² Zaradi tega se v njih, zlasti v tistih pod beneško oblastjo, ni mogla razviti večja trgovska flota, čeprav še tja do razpada Republike lahko sledimo poskusom teh mest, da bi se uveljavila tudi v pomorski dejavnosti.³ Prav tako niso mogla priti do večjega izraza v vsem tem obdobju tudi prizadevanja zaledja, da bi se v večjem obsegu vključilo v pomorstvo in pomorsko trgovino, čeprav jih lahko zaznamujemo že od konca XIV. stoletja, ko v gradivu zasledimo prve lastnike ladij iz zaledja.⁴ So pa Benečani s svojo kopensko trgovinsko politiko dvignili pomen istrskih pristanišč pod svojo oblastjo kot središč neposredne in prehodne trgovine z zaledjem in s tem vsaj deloma nadoknadili njihovo omejeno pomorsko dejavnost. Ob podpori Benečanov je postal Koper za daljši čas najvažnejše pristanišče za trgovino s slovenskim in še širšim zaledjem. Prav s to politiko, ki so jo seveda narekovale tudi koristi samih Benetk, so Benečani pravzaprav zmanjšali odpor Kopra in drugih podrejenih mest proti svojemu pomorskemu monopolu.⁵

Politične sile v slovenskem zaledju, ki so stale za svojimi primorskimi mesti in kraji, so imele Benečanom povsem nasprotno trgovinsko politiko. Na kopnem so hotele promet usmerjati v svoja mesta in pristanišča, a glede pomorske trgovine in pomorstva so si prizadevale, da bi zrušile beneški monopol.

Pozneje, ko so Habsburžani prevladali v širšem zaledju Tržaškega zaliva, so bili nosivci te politike Habsburžani sami. Morali pa so lomiti odpor proti svoji politiki tudi doma pri vseh tistih, ki so jih beneške luke bolj vabile.

Stoletja so se nato na tej osnovi borili Benečani in politične sile v zaledju. Benečani, ki so v pomorski trgovini in pomorstvu trdovratno branili svoj monopol, so v zaledju, ki ga politično niso obvladali in se zato niso mogli posluževati sredstev, običajnih v srednjeveškem vezanem gospodarstvu, skušali reševati svoje in svojih mest koristi v tej trgovini z uveljavljanjem načela »svobode« potji in trgovine, zlasti vedno v odnosu do trenutno najmočnejše politične sile v zaledju. Z njim so namreč zaradi boljših pogojev za trgovino v svojih istrskih mestih in ob večji gospodarski ter politični moči na Jadranu velik del obravnavanega obdobja dosegali isto, kar bi kot eventualni gospodarji zaledja uresničevali s prisilnimi potmi. Nasprotno pa so se politične sile zaledja in mesta, vezana nanje, odločno potegovali za prisilne poti v svoje kraje in za svobodo morja. Toda ta boj je bil za obe strani boj za isto stvar: za pritegnitev trgovine iz zaledja v svoja mesta. V vseh sporih so zato Benečani zahtevali svobodo poti v zaledju, a sile v zaledju, in od druge polovice XV. stol. dalje zlasti Habsburžani, svobodo trgovine in plovbe po morju.

V ta boj so na strani svojih političnih gospodarjev ali samostojno posegala tudi sama primorska mesta. V okvirih mestnega gospodarstva in silnega separatizma, ki se je razvil v tamkajšnjih pogojih,⁶ so se mesta namreč z vso srditostjo potegovala za čim večji delež neposredne ali prehodne trgovine z zaledjem. Ker jim je beneški monopol pomorsko dejavnost in trgovino zelo omejil, je bil boj za trgovino z zaledjem še hujši in so se pri tem mesta posluževala istih sredstev. Skrbela so za čim boljše pogoje za trgovino, se dogovarjala z mesti v zaledju in pošiljala tja svoje odposlance ter zmanjševala drugo drugemu gospodarske osnove za razvoj trgovine z uničevanjem polj, vinogradov in solin. Zelo pogosti so bili med njimi tudi oboroženi obračuni in prave vojne. Seveda so se vsa trudila, da bi pri svojih mestnih gospodih dobila čimveč pravic v okviru mestnega vezanega gospodarstva.

Vendar so bile razlike med beneškimi istrskimi mesti in tistimi, ki so politično pripadala zaledju. Beneška mesta, zlasti Koper, so imela npr. v času, ko so Trst, Reka in drugi kraji ob morju šele prišli pod Habsburžane, že vso podporo v Benetkah. Trst,

Reka, Devin in Štivan, ki se dolgo časa niso mogli nasloniti na večjo in močnejšo politično tvorbo v zaledju, so se mogli v večji meri uspešno spustiti v boj za trgovino z beneškimi istrskimi mesti in beneško prevlado šele potem, ko je bila taka tvorba ustvarjena s habsburškim dinastičnim teritorijem. Šele tedaj, ko so ta pristanišča dobila politično širše strnjeno zaledje, so začela trgovino ob določenih pogojih in ukrepih vse bolj privlačevati k sebi. A vendar, medtem ko so bili Reka, Devin in Štivan pod neposredno upravo Devinskih in Walseejev glede tega sprva deloma na boljšem, je Trst še vse do zadnje četrtine XV. stol. čakal na odločnejšo pomoč deležnega kneza. Zato tudi toliko časa ni mogel uspevati v boju proti premočni Republiki, oziroma istrskim mestom, in pritegniti trgovino iz zaledja na svoj trg in pristanišče v tolikšni meri, kakor si je prizadeval.

Obseg trgovine zaledja s primorskimi mesti in njen pomen. — Trgovina s primorskimi mesti — neposredna in prehodna — je bila v vsem obravnavanem obdobju zelo pomembna za slovensko ozemlje. Že od začetka XIII. stol. je zajemala vsa mesta in kraje ob Tržaškem zalivu od Štivana do Pirana in Reko v Kvarneru. Ob koncu XVI. stol. pa se je mimo Reke močnejše usmerjala deloma še v druga kvarnerska pristanišča: Bakar, Bakarac in celo Senj, kamor so trgovino iz dela slovenskega zaledja za krajše obdobje privabili Benečani. V zvezi s to trgovino se od drugega desetletja XIII. stol. dalje pojavijo med prvimi mitninskimi postajami na podeželju tudi mitnice ob poteh v omenjena mesta in kraje ob obalah Jadranskega morja, kot npr. Planina, Senožeče, Cerknica, Lokve, Rupa in dr., a pod vplivom teh zvez so začeli v nekaterih kovnicah v notranjosti kovati novce po oglejskem kovu, v Trstu pa so že v 30. letih uporabljali breške novce.⁷

Od začetka XIV. stol. dalje se je začela trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti hitro razvijati. Dokazuje nam to ne le razširitev poslovanja italijanskih bankirjev, ki so v drugi polovici XIII. stol. že delovali tudi v primorskih mestih, v notranjost slovenskega ozemlja (Ljubljana, Kamnik, Slovenj Gradec),⁸ temveč tudi prihod ter široka dejavnost trgovske in bankirske hiše Porgerjev v Ljubljani, ki so imeli med drugim v zakupu tudi mitnice na vseh najvažnejših poteh proti Tržaškemu in Kvarnerskemu zalivu (Rupa, Lokve, Peč),⁹ pa tudi mnoge številnejše vesti o tej trgovini povsod tam, kjer so se viri ohranili (Trst, Piran). Na ta razvoj so dalje neposredno vplivale važne spremembe v zaledju. Tu je treba navesti

zlasti porast gospodarske in družbene vloge meščanstva in naraščajočo proizvodnjo v cehovski obrti in zlasti v fužinarstvu, ki je dajalo enega najvažnejših predmetov prehodne trgovine proti Italiji.¹⁰ Prav tako se je začel na zemljiškem gospodarstvu proces, ki je s spreminjanjem naturalne v denarno rento kmeta na široko pripeljal v blagovno-denarne odnose in na obširnem območju zlasti v trgovino s primorskimi mesti. Čim bolj se je proizvodnja v notranjosti krepila, tem bolj so se primorska mesta uveljavljala kot posredovalna središča trgovine med zaledjem in kraji onstran Jadrana. Popolna politična združitev zaledja pod Habsburžani je dala nato z načrtno deželno-knežjo fiskalno politiko v smeri proti morju, začeto že ob koncu XV. stol., novih vzpodbud za trgovino s primorskimi mesti, ki je, kakor se zdi, prav ob koncu XV. stol. in v XVI. stoletju dosegla višek.

Vzporedno z naraščanjem trgovine s primorskimi mesti in še dalje v Italijo je raslo tudi neposredno zaledje, ki ga je obsegala. V prvi četrtini XVI. stol. se Trst označuje kot emporij Krasa, Kranjske, Štajerske in Avstrije; vanj so tedaj prihajali trgovci z Dunaja in iz Prage.¹¹ Na Reki pa približno ob istem času trgujejo trgovci npr. iz Salzburga in Budima.¹² Prehodna trgovina z blagom iz zaledja, ki je šlo skozi obravnavana pristanišča, pa je zajela ozemlje daleč na jug na obeh straneh Jadranskega morja in v notranjosti Italije. Ob naši obali ji sledimo zlasti v kraje do Kotora, a na italijanskem ozemlju do Barija in Brindisija, oziroma do Firenc, Verone in Milana.

Trgovina s primorskimi mesti ni zajela samo večjega dela slovenskega zaledja, marveč je hkrati s tem usmerjala sem tudi velik del njegovih viškov proizvodnje. Lahko rečemo, da je bila ta smer trgovine ena najvažnejših smeri tedanje trgovine slovenskega ozemlja. Skoraj vsa kmečka trgovina z ozemlja nekdanje Goriške, Krasa, Kranjske in tudi precejšnjega dela Štajerske se je stekala tja, a v notranjost sta s kmečko trgovino prihajala v velikih množinah zlasti sol in vino. S poseganjem plemstva v trgovino z viški agrarne proizvodnje zlasti od konca XV. stol. se je podeželska trgovina še povečala. Prav tako pa se je tudi velik del poklicne meščanske trgovine iz slovenskega zaledja usmerjal v primorska mesta. Zajela je zlasti predmete prehodne trgovine. Toda v primorska mesta je šel tudi precejšen delež prehodne trgovine z Ogrske, Hrvaške in Slavonije (zlasti z živino, kožami in krznom), ki so jo imeli v rokah meščani pa tudi podložniki. Saj so kranjska mesta izrecno zatrjevala, da jih

je povzdignila kupčija z Ogrsko, Slavonijo in Hrvaško, ki je ponehaval po l. 1550 zaradi turških osvojitvev v Podonavju.¹³

O samem obsegu trgovine zaledja s primorskimi mesti pa moremo na podlagi vrste podatkov, posebno o višini proizvodnje posameznih vrst blaga, navedb tovorov trgovskega blaga in mitninskih dohodkov, soditi, da je verjetno že v drugi polovici XV. stol. in dalje ob viških dosegala in celo presegala število 200.000 tovorov letnega prometa v obeh smereh skupaj. Za to blago bi potrebovali 85 vlakov s po 40 desettonskih vagonov. Samo v Koper je šlo tedaj letno po 30.000 do 40.000 in celo 50.000 tovorov blaga iz notranjosti.¹⁴ Same soli so iz vseh obravnavanih primorskih mest ob koncu XVI. stoletja izvozili v notranjost blizu 50.000 tovorov na leto. L. 1620 je po nekem podatku šlo samo beneške soli v avstrijske dežele 42.000 tovorov, z domačo soljo pa je število tovorov naraslo na 49.300.¹⁵ Kot dokaz za pravilno oceno višine prometa naj omenim samo še dvoje podatkov. V letih 1570—1572 je mitnica v Žavljah pri Trstu zaznamovala samo pri prometu z vinom in soljo 27.114 tovorov.¹⁶ Po neki oceni pa naj bi ob približno istem času promet z železom in železnimi izdelki samo iz Kranjske znašal okoli 57.000 tovorov. Čeprav je ocena pretirana, je vendar dejstvo, da so l. 1569 fužine na Kranjskem izdelale okoli 2000 ton kovnega in litega železa in da so poleg tega predelale še približno enako množino železa, ki so ga uvozili s Koroškega.¹⁷ Ogromna večina vsega tega železa je našla trg v Italiji, v veliki meri tudi po posredovanju primorskih mest. Poleg tega pa moramo pri ocenjevanju obsega trgovine upoštevati tudi dejstvo, da je precejšen delež trgovine odpadel na tihotapstvo, s čimer je razumeti to, da so se trgovci in tovarniki izmikali mitnicam in obveznim potem, ter zato ta del trgovine ni v glavnem nikjer količinsko zabeležen. Tihotapska trgovina je rasla zlasti z razvojem kmečke trgovine, a tudi zaradi poostrene fiskalne politike deželne kneza, ki je od konca XV. stoletja začel favorizirati Trst in uvajati tudi z njo v zvezi nove mitnice in mitnine.

Seveda je trgovina iz leta v leto zelo nihala in so bili vzroki za nihanje lahko zelo različni. V prvi vrsti nastopajo politični vzroki, zlasti vojne in turški vpadi, ki so neposredno ali posredno vplivali na razvoj trgovine. Zaradi njih se je tudi prenašal — vsaj začasno — trgovinski promet iz ene smeri v drugo, oziroma iz enega primorskega mesta v drugo. Tako se je npr. z boji in nastopi cesarja Sigmunda v smeri proti Tržaškemu zalivu in Furlaniji povsem zaprl pro-

met z življenjskimi potrebščinami med zaledjem in primorskimi, predvsem beneškimi mesti in se je prenesel deloma na Reko.¹⁸ Šele ko se je leta 1413 sklenilo premirje za pet let, se je trgovina preusmerila zopet na stare poti. Trgovino s primorskimi mesti so dalje periodično omejevale elementarne nesreče (slabe letine zaradi suše ali zmrzali, kužne bolezni, potres, kobilice in podobno), zlasti kadar so zajele širša področja ali so si naglo sledile. Vendar pri vseh teh nesrečah ne smemo pretiravati, saj so lahko trgovino celo pospeševale. Zelo je mogla vplivati na absolutno nihanje trgovine tudi vladarjeva finančna politika. Tako je na primer promet močno padel v l. 1447/8 in 1456—1460 zaradi razvrednotenja denarja za cesarja Fridrika III.

Hkrati z ugotovitvijo o obsegu trgovine slovenskega zaledja s primorskimi mesti je treba odgovoriti še na vprašanje, zakaj ta trgovina ni imela večjega vpliva na razvoj mest in meščanstva in sploh slovenskega zaledja v smeri kapitalizma, zlasti proti koncu XV. in v XVI. stol., ko je dosegla enega svojih viškov. Med vzroki za ta negativni pojav je potrebno naglasiti zlasti dvoje. Na eni strani je — absolutno vzeto — vzrok za tako stanje zelo razvita kmečka trgovina, ki se je zlasti v XVI. stol. še povečala tudi v škodo poklicne meščanske trgovine. Toda še bolj je vplivala na razvoj, ki nas tu zanima, konkurenca tujih trgovcev in njihovega premočnega kapitala, ti so se od srede XV. stol. naglo in močno uveljavljali na slovenskih tleh. Trgovci iz primorskih mest in v vedno večjem obsegu tudi beneški in drugi italijanski trgovci so si pridobivali v tej trgovini z zaledjem razne pravice, so sklepali pogodbe, oziroma se dogovarjali z deželnimi stanovni, ustvarjali trgovske družbe z izrecnim namenom, da bi trgovali v slovenskem zaledju, se naseljevali v slovenskih mestih, imeli tam svoje podružnice, faktorje ali zastopnike, posegali so v trgovino z najdonosnejšimi vrstami blaga in v trgovino na podeželju in celo v trgovino na drobno po mestih in po podeželju. Posamezne italijanske družbe, ki so posegale k nam, so skoraj monopolno obvladale trg s posameznimi predmeti.^{18a} Med drugimi je npr. družba Terzeria močno posegla v trgovino s koroškim in tudi kranjskim železom. Vladarji dajejo že od srede XVI. stol. dalje tujim trgovcem v apalto tudi trgovino s posameznimi vrstami blaga. Meščani in mesta na slovenskih tleh, a zlasti na Kranjskem, kjer so ta pritisk najhuje občutili, so se vedno znova in zaman pritoževali proti tujcem, njihovemu prekupčevanju in trgovini na drobno.

Zaradi vsega tega je v tej vsekakor zelo važni smeri trgovine iz zaledja zbrani trgovski kapital vedno bolj odtekal v tujino. Ker se je to začelo v času, ko je tudi na slovenskih tleh dobival proces prvotne akumulacije kapitala viden odsev v nastajanju založništva, redkih manufaktur in sploh v uveljavljanju kapitalističnih odnosov, je to dejstvo pomenilo slabitev že začetega razvoja v smeri kapitalizma.

Boj primorskih mest za trgovino z zaledjem. — Trgovina zaledja s primorskimi mesti je nihala tudi glede na usmerjenost v posamezna mesta. Pri tem ločimo v obravnavanem času tri dobe. V prvi, ki je trajala do druge polovice XIV. stol., o kaki izraziti prevladi enega mesta nad drugim v trgovini z zaledjem še ne moremo govoriti. Vsekakor Koper še več desetletij po podreditvi Benečanom v tej trgovini ni imel tiste vloge, ki jo je imel v naslednji dobi, ko je dobil vodilno vlogo. Benečani v tem času Koprā namreč še niso podpirali kot svojega poglavitnega središča, kamor naj bi se stekala trgovina iz slovenskega zaledja, čeprav so nasploh branili koristi svojih istrskih mest proti vsem, ki bi hoteli preusmeriti trgovino drugam, torej zapreti poti vanje.

Primorska mesta pod Benečani so sprva težko prenašala beneško oblast in monopol v pomorstvu, oziroma omejitve v pomorski trgovini, kajti njihova trgovina je bila sprva bolj usmerjena na področja ob morju kakor pa v lastno zaledje. Prizadet je bil zlasti Koper, ki se je že dolgo trudil, da bi si pridobil vodilno vlogo nad sosednjimi mesti in v pomorski trgovini in ki ni imel za trgovino tolikšne osnove kakor Piran s svojo proizvodnjo soli.¹⁹ Zato se je Koper v prvem obdobju beneške oblasti ponovno upiral in je njegova upornost dosegla višek sredi XIV. stol., ko se je, potem ko je precej vplival na upor Izole, uprl leta 1348 in nato zopet 1354.²⁰ Po neuspešnih uporih so Benečani za kazen v Kopru uveljavili celo ukrepe, ki njegovi trgovini niso bili v korist, in so tudi omejili njegove municipalne pravice.²¹

Približno enako vlogo kakor Koper in Piran je imel tudi Trst, ki pa se je že v tem obdobju prizadeval, da bi trgovino iz zaledja čimbolj pritegnil na svoj trg.²² Pri tem je pokazal že vse tiste črte svojih prizadevanj, ki so bile značilne za ves čas beneškega gospostva na Jadranu in na istrski obali. Ena teh je bila, da bi obvladal neposredne poti, ki so vodili proti Trstu, oziroma mimo njega. Hotel pa je že tudi zapirati poti proti beneškim mestom, oziroma Kopru, kar se je prvič resneje zgodilo l. 1334.²³ Vendar sta se obe strani tržaške trgovske politike uvelja-

vili bolj na široko in ra širšem ozemlju šele v naslednjem obdobju.

V drugi dobi, ki je trajala tja do zadnje četrtine XV. stoletja, je postal Koper ob podpori Benetk za daljšo dobo ne le najvažnejše središče za trgovino z zaledjem, marveč največje središče trgovine sploh med obravnavanimi mesti. Benečani so namreč v drugi polovici XIV. stoletja začeli spreminjati odnos do istrskih mest in zlasti do Kopra. Republikli tedaj, ko je izgubila Dalmacijo in doživela še druge udarce²⁴ ter so se v Tržaškem zalivu utrdili novi tekmeči Habsburžani, ni moglo biti vseeno, kam bo šla povečana trgovina iz zaledja, kjer je bila rast agrarne in neagrarne proizvodnje, a tudi denarnega gospodarstva v novem zamahu. Zato se je začela že od 60 let dalje v beneški politiki vrsta sočasnih akcij, katerih namen je bil dvigniti vlog Kopra v trgovini z zaledjem, omejiti pomen Pirana, ki naj bi kot poglavitno središče solne proizvodnje v Istri služil predvsem monopolnim stremljenjem lagunskega mesta,²⁵ in končno, spraviti Trst pod svojo oblast, oziroma, ko se je poskus ponesrečil, dušiti njegovo trgovino. Cilj teh prizadevanj je bil: trgovino iz zaledja, sedaj pomembno tudi za Benetke same, usmeriti v Koper, ki je postal za daljši čas najvažnejša postojanka za trgovino s slovenskim in še širšim zaledjem, postal za Benečane vpadna točka najkrajše poti iz njihove posesti v to zaledje.²⁶ Hkrati pa so hoteli Benečani s to politiko pridobiti vdanost dotlej upornega mesta. Prav tako je l. 1403 Republika vrnila Kopru tudi municipalne pravice, ki jih je izgubil zaradi uporov sredi prejšnjega stoletja.²⁷ Toda Koper, kakor se zdi, kljub svoji vlogi vendar ni imel absolutne premoči v trgovini z zaledjem in so v njej imeli precejšen delež tudi druga mesta in kraji, zlasti Piran, Trst in Reka.

Trgovski stiki zaledja s Piranom so se zaradi beneških ukrepov sprva nekoliko omajali,²⁸ a na splošno trgovina z njim, sodeč po podatkih, ni bila majhna. Piransko neposredno zaledje je segalo vse do Zagreba in Krapine,²⁹ a v Piran so hodili tudi trgovci z Ogrske. Promet iz zaledja v Piran in nazaj je dosegel, tako sodimo, v tem času na leto vsaj do 20.000 tovorov.

Trst, ki je bil od l. 1382 politično povezan s svojim naravnim zaledjem, je tedaj tudi začel v vedno večji meri privabljati prehodno in zlasti neposredno trgovino iz zaledja. Hotel se je povzpeli v edino pristanišče, skozi katero naj bi šlo blago iz notranjosti na beneško ozemlje in v Italijo sploh. V takih pogojih so se stara nasprotja z bene-

škimi istrskimi mesti še poglobila in se je zaostрил boj za trgovino z zaledjem, ki so jo želeli Benečani in mesta pod njihovo oblastjo pod geslom »svobodnih«³⁰ poti pritegniti prvenstveno na svoje trge. Trst pa pri svojih prizadevanjih še do konca te dobe ni dobil podpore niti pri deželnih knezih, a še manj pri neposrednem zaledju. V boju za svoje življensjske koristi so se Tržačani posluževali ukrepov v dveh smereh: zboljševali so pogoje za trgovino v svojem mestu in poskušali dosledneje in na širšem ozemlju preprečevati trgovanje iz zaledja v istrska mesta. Posebno po l. 1420, ko so Benečani zasedli še Milje, so Tržačani napenjali vse sile, da bi trgovino, še posebej z življensjskimi potrebščinami, usmerili v svoje mesto. Prvi važnejši korak v tej smeri je bil, da so kupili od goriških grofov Novi grad (1427).³⁰ Nekoliko pozneje so si na poteh proti morju pridobili še druge važne postojanke: Postojno, Mokovo (že ponovno) in z njim še Ricmanje in Klanec; poskušali so se polastiti tudi Švarceneka in Lokev.³¹ Slednja dva kraja in Kačice na ozemlju goriških grofov so si polastili šele v času, ko je že grozil oborožen spopad z Benečani. Z vsemi temi postojankami je Trst zelo povečal območje, ki ga je nadziral. Poleg neposrednih dohodov v Dolino je obvladal še poti čez Brkine in čez Čičarijo na beneško ozemlje. Na njih so Tržačani nato z vsemi sredstvi, tudi z orožjem, ovirali trgovino v beneška mesta. To še toliko bolj, ko jim je dal cesar Friderik III. prvi privilegij glede trgovine z zaledjem (1461) in jim je v denarni stiski podelil tudi mitnico v Mokovem in na Klancu za pet let v zakup.³²

Beneška mesta v slovenski Istri in sami Benečani so tem tržaškim nastopom odgovarjali po svoje (pritožbe, prepovedi trgovine s Trstom, zaostrevanje pomorske blokade, graditev utrjenih postojank, zaprtje poti),³³ a končno so se nasprotja leta 1463 sprevrgla v vojno. Osamljen in poražen — cesar je poslal le nezatno pomoč — je po posredovanju Pija II. Trst sklenil poniževalni mir. Izročiti je moral Benečanom Novi grad, Socerb in Mokovo, odpovedati se izvozu soli po morju in pravici, prodajati sol beneškim podložnikom; obvezali pa so se Tržačani tudi, da ne bodo ovirali trgovine na beneško ozemlje. S težavo priborjeni uspehi v boju za trgovino z zaledjem so bili torej po vojni uničeni.

Vendar ta neuspeh ni preprečil tržaških prizadevanj, niti ni zaustavil trgovine iz zaledja v Trst, ki je kljub vsemu dobival vedno večji pomen v prehodni trgovini proti Italiji, zlasti z železom. To je bil namreč čas, ko se v Trstu omenjajo trgovci iz mnogih

slovenskih mest in krajev, a tudi Zagreba, ko se vanj naseljujejo trgovci iz zaledja in ko narašča kreditno poslovanje v trgovini z zaledjem.³⁴ Vsekakor ne bo pretirana cenitev, da je dosegel promet iz zaledja v Trst in v obratni smeri ob koncu te dobe (okoli 1475) poprečno vsaj 15.000—20.000 tovorov letno.

V istem obdobju je imela precejšen delež v trgovini z zaledjem tudi Reka, ki je postala med kvarnerskimi pristanišči nedvomno najvažnejša. Že od konca XIV. stol. se je začelo namreč zaledje vedno bolj obračati v to smer, posebno še v časih, kadar je trgovina proti Tržaškemu zalivu iz katerihkoli vzrokov naletela na ovire.³⁵ V tem času se je trgovina na Reki na široko razmahnila in je povezovala slovensko in hrvatsko zaledje z mesti onstran Jadrana, a tudi z Dalmacijo in istrskimi mesti. Reka je tedaj privabljala večji del slovenskega ozemlja in tja ni tedaj vodila več samo pot čez Pivko, ampak tudi skozi Gerovo in iz kočevskega območja čez povirje Kolpe. Proti koncu Walseejev, ki so znali v korist svojega mesta izkoristiti dobre odnose z Benečani in razmere v zaledju,³⁶ in v prvih desetletjih neposredne habsburške oblasti je trgovina na Reki dosegla višek v obravnavanem času. Rečani so si prav v tem času prisvajali tudi pravico prisilne plovbe v Kvarneru in s tem pravico zapleniti blago na vsaki ladji, ki je plula mimo Reke, ne da bi plačala mitnino.³⁷ Kolikšen je bil delež slovenskega zaledja v trgovini z Reko, je seveda nemogoče točneje ugotoviti, vendar bi mogli soditi iz vsote reških mitninskih pristojbin, da je šlo ob višku trgovine na Reki s slovenskega ozemlja na Reko in nazaj vsaj okoli 25.000 tovorov.

V tretji dobi boja med primorskimi mesti za trgovino slovenskega zaledja pa se je začel razvoj počasi spreobračati Trstu v korist. Njegova prizadevanja za pritegnitev trgovine naravnega zaledja, ki jo je hotel speljati na svoj trg s sredstvi mestnega vezanega gošpodarstva, so našla tedaj v spremenjenih političnih razmerah vedno večjo oporo pri deželnem knezu. Že zgodaj, l. 1478, je cesar Friderik III. obnovil v nekem smislu privilegij, ki ga je dal Trstu 1461. leta. Prepovedal je poti čez Novi grad in Mokovo za trgovino z žitom, ki naj bi šla samo čez Trst.^{37a} Tej pravici so sledile še druge (nižja cena žita kakor v Kopru, ukrepi proti tujim trgovcem v Trstu, prepoved uvoza tujega vina in olja čez Trst v zaledje itd.), a zlasti pravica prisilne poti za trgovino iz zaledja, ki se je dotlej večinoma usmerjala v beneška istrska mesta in v Italijo.³⁸ Za njim sta izdajala Trstu enake pravice ali pa potrjevala stare

tudi Maksimilijan I. (1496, 1510, 1517) in Ferdinand I. (1520, 1521, 1550 in 1552).³⁹

Neposredni cilj teh privilegijev je bil zagotoviti dotok žita in drugih živil v Trst ter mestu omogočiti neposredno trgovino, posebno prodajo viškov lastne proizvodnje vina, olja in soli. Hkrati s tem pa so vladarji uveljavljali za trgovino s beneškimi kraji v Istri in Italijo prisilne poti čez Trst. Zato so izdajali ukrepe, s katerimi so uredili način plačevanja mitnin v smeri proti Tržaškemu zalivu in nadzirali režim prisilnih poti. Bistvo teh ukrepov je bilo v tem, da so se na vseh mitninskih postajah zahodno in južno od Loža, Planine, Postojne in Podkrajja izvajali mitninski predpisi, ki so služili tržaški prisilni poti in deželnoknežjemu fisku. Njihova vsebina se da strniti v dvoje: prvič, da so morali vsi, ki so hoteli z blagom na beneško istrsko ozemlje, iti le skozi Trst, in drugič, da so morali tudi z nenatovorjenimi konji iti po določenih poteh, čeprav ne čez Trst, ter pri tem plačevati vse mitnine, ki so bile sicer na obvezni poti, tudi tržaško. To je veljalo tudi za kmečko trgovino in so zaradi nje izšli posebni predpisi. Da bi zagotovil izvajanje prisilne poti, je deželni knez uveljavil sistem bolet, to je potrdil o plačanih mitninah, in vključeval v sistem vedno nove mitnice. Prav tako je v zvezi s prisilnimi potmi uredil tudi vprašanje mitninskih pristojbin v samem Trstu (ureditev štiridesetnine, nekoliko pozneje njeno znižanje).⁴⁰

Hkrati s tem razvojem so se Tržačani vztrajno potegovali tudi za enakopraven položaj v trgovini v notranjosti (dobivali so od vladarja pravico neoviranega prehoda v zaledje, ureditev plačevanja mitnin v Ljubljani in pravico do lastništva hiš v njej, ureditev arestnega postopka za Tržačane na Kranjskem in v Ljubljani posebej, pravico trgovanja na Štajerskem), pogajali so se in sklenili pogodbo (1505) s kranjskimi deželnimi stanovni glede trgovine z življenjskimi potrebščinami, ponovno so se pritoževali proti kršenju prisilnih poti in hoteli v trgovini z zaledjem pridobiti monopolni položaj. Vsekakor je s tem povezana tudi težnja, da si Trst zopet pridobi stare, v vojni 1463 izgubljene postojanke.⁴¹ Poleg tega so Tržačani ljubosumno nastopali v ožjem zaledju proti vsem sejmom, ki so jih v korist svoje trgovine izkoriščali ali celo podpirali Benečani, in jih vedno znova rušili.

Ukrepi deželnega kneza in nastopi Tržačanov so že od vsega začetka prizadela beneška istrska mesta in Benečane. Naleteli pa so tudi na negodovanje v zaledju tako pri mestih kakor tudi pri plemstvu, a še posebej

pri kranjskih deželnih stanovih, ki so nastopali tudi v obrambo podložnih kmetov. Brez trgovine, so trdili, se namreč podložniki ne bi mogli obdržati na kmetijah in ne bi zmogli dajatev.⁴² Pritoževali pa so se proti prisilnim potem tudi kmetje sami, predvsem tisti s Krasa.⁴³

Toda vsa nasprotovanja zaledja in pritoževanja beneških istrskih mest ter Benetk niso mogla preprečiti, da se trgovina vendar ne bi počasi preusmerjala v Trst, še posebej po Maksimilijanovi beneški vojni. Sredi XVI. stol. se je vsekakor že v večjem obsegu obrnila po prisilnih poteh skozi Trst in je bilo s tem v precejšnji meri povezano sočasno upadanje trgovine v Kopru. Po poročilu koprskega podestaja Donata Maripetra (1545) naj bi padlo (vsaj začasno) število »Kranjcev«, ki so v tistem času trgovali v mestu, na manj kakor polovico. Zaradi tega meščani niso mogli prodati svojih pridelkov vina, soli in olja, ki so jih sicer prodali v »gornje kraje« (partes superiores).⁴⁴ Trgovina v Kopru pa ni upadala samo zaradi povečanega prometa v Trstu, marveč tudi zaradi naraščanja trgovine v Miljah. Kajti z uveljavljanjem poti v beneško Istro čez Trst je postalo Milje med beneškimi mesti najbližje zaledju in je v njem naraščala trgovina tudi na škodo Kopra.⁴⁵ Zaradi tržaške prisilne poti in vedno strožjega sistema nadzorstva ob njej pa je bila najhuje prizadeta trgovina v Piranu. Že od srede XV. stol. dalje je začela upadati v njem trgovina z lesom iz zaledja. Po letu 1500 pa se iz piranskih vicedomskih knjig skoraj povsem izgube vesti o poklicni trgovini s širšim slovenskim zaledjem. Še vedno je morala biti živahna le kmečka, tudi tihotapska trgovina, s katero je v Piran še vedno prihajalo žito in druga živila ter predmeti kmečke trgovine, a v notranjost je šla zlasti sol.⁴⁶

Proces preusmerjanja trgovine iz zaledja od beneških mest v Trst in druga habsburška pristanišča (Štivan in Devin, kjer je bila trgovina vendar manjša kakor v Štivanu), seveda ni bil enakomeren, niti ni zadel, kakor smo že videli, vseh mest v enaki meri. Vsekakor se je preusmerjanje trgovine v Trst še močneje uveljavljalo za vlade nadvojvode Karla, ki je bil kot gospod notranjeavstrijskih dežel po delitvi habsburških dežel še posebej zainteresiran za promet iz zaledja v svoja pristanišča. Zaradi tega se je tudi iz mest slovenske Istre preusmerjala trgovina (npr. s soljo) proti Trstu (oziroma so ta mesta iskala zvezo s furlanskimi pristanišči, kamor so prihajali nemški trgovci). Zlasti velja to za dovoz tihotapske soli v Trst. Leta 1586 so beneške oblasti ugotovile, kako zaradi tihotapstva soli v Trst, Devin in druge vojvodove kraje propada trgovina zlasti v Kopru.⁴⁷ Leta 1577 imamo namreč še zadnjo vest o velikem obsegu trgovine v Kopru,⁴⁸ nato pa slede vedno bolj pogoste pritožbe in se je mesto v tem času večkrat označevalo kot ubogo mesto oziroma občina (... povera città, questa povera Communità) ali se je govorilo o bedi njegovega ljudstva (... povertà di questo fidelissimo popolo).⁴⁹ Na prehodu v XVII. stol. se je trgovina iz zaledja v velikem obsegu prenesla iz beneških mest na Trst in druge habsburške luke, kar nam še v drugi četrtini XVII. stol. in dalje potrjujejo mnoge vesti beneškega izvora.⁵⁰ Tudi to je bil eden izmed vzrokov za novo beneško vojno (1615—1617). Ob takem stanju so začela v istrskih beneških mestih, kjer je poleg drugih vzrokov tudi zaradi tega upadalo prebivalstvo, zopet po več stoletjih naraščati nezadovoljstvo proti beneškim oblastem, ki so se nato v 20 letih XVII. stol. sprevrгла v upore (Koper, Milje, Strunjan).⁵¹

Na prehodu iz XVI. v XVII. stol. se je torej v boju med Trstom in istrskimi beneškimi mesti ustvarilo stanje, ki se nato do proglasitve Trsta in Reke za svobodni luki ni bistveno spremenilo. Do tedaj se je kot posledica deželnoknežjega favoriziranja Trsta in njegovih prizadevanj uveljavila tržaška prisilna pot tako v trgovini z mestom samim kakor tudi v prometu z obravnavanimi istrskimi mesti. Z njo se je meščanska poklicna trgovina iz zaledja v glavnem osredotočila v Trst (in druge habsburške luke), a prav tako tudi del podeželske trgovine, zlasti tiste, ki je prehajala v roke zemljiških gospodov. Še vedno velik delež kmečke trgovine pa se je tudi poslej neposredno usmerjal v beneška mesta, kamor jo je privabljala zlasti sol. Tedaj se je začela celo kmečka trgovina iz dela hrvaškega ozemlja v večji meri preusmerjati po tihotapskih poteh v Koper.⁵²

Kakor beneška istrska mesta je v tem obdobju do prve četrtine XVI. stol. tudi Reka, čeprav iz drugih vzrokov, počasi izgubljala prej tako živahne trgovske zveze z zaledjem in se nato stoletje in več ni mogla dvigniti iz te depresije. Politične razmere, ki so bile za Walseejevce reški trgovini zelo ugodne, so se začele spreminjati mestu v škodo. Favoriziranje Trsta in turški vpadi, ki so ogrožali varen promet zlasti proti Reki, so sorazmerno zgodaj vplivali na razvoj trgovine na Reki. Svoje je prispevala tudi vojna med Friderikom III. in Matijo Korvinom (1480 do 1490), v kateri so se pretrgale vezi z mesti na Štajerskem, dalje še posebej Maksimilijanova vojna z Benečani (1508—1516) in končno dekret deželnega kneza l. 1520, s katerim je

zapovedal, naj bi se promet od Reke zaradi turških vpadov prenesel na Trst, kjer se bodo pobirale enake mitnine kakor na Reki.⁵³ Vendar je Reka okoli 1523 doživela svoj zadnji višek v XVI. stol. Toda Sulejmanove vojne in osvojitve velikih delov ogrskih in hrvaških dežel, državljanska vojna in ureditev tržaške štiridesetnine, s katero se je paraliziral ugodnejši položaj Reke v mitninskih pristojbinah, dalje še piratstvo in uskoki so opravili svoje. Že leta 1527 je trgovina na Reki padla za 5–6-krat v primerjavi z letom 1523. A najnižjo stopnjo je dosegla okoli srede stoletja. Toda trgovina na Reki ni propadla v tolikšni meri, da bi se prehodni trgovini med zaledjem in Reko ter njo in jadranskimi italijanskimi pristanišči izgubili vsi sledovi, kakor trdi S. Gigante.⁵⁴ Omeniti je treba s tem v zvezi vsekakor dejstvo, da so Fuggerji še l. 1559 čez Reko in Dubrovnik organizirali povezavo z Aleksandrijo, kamor so poslali tudi svojega faktorja.

Ob koncu XVI. stol. in začetku XVII. stol. je torej Trst ob podpori deželnega kneza pritegnil v svojo luko velik del trgovine, ki se je prej usmerjala v istrska beneška mesta in na Reko. To velja predvsem za poklicno meščansko trgovino, ki so jo obvladali fevdalci. Kmečka trgovina pa je še vedno v precejšnji meri skušala ubirati svoja pota mimo habsburških luk. S tem se je za daljšo dobo zapečatila usoda beneških istrskih luk. Le-te se namreč v času, ko so Benečani izgubljali in končno izgubili monopol na Jadranu, niso mogle — odrezane od trgovine z zaledjem — več dvigniti kot pomorska središča, ker za ne ob Trstu ni bilo več pogojev.

Vendar ta sprememba v razvoju trgovine zaledja s primorskimi mesti ni mogla takoj priti do večjega izraza. To je zavrla kriza, ki je zajela trgovino že konec XVI. stol. in se je nato vlekla še več desetletij XVII. stoletja. Tedaj so ob veliki devalvaciji denarja trgovci izgubili do 7/8 premoženja ter je trgovina v mestih na Slovenskem močno zastala.⁵⁵

Oblike in tehnika trgovskega poslovanja. — Trgovski posli so se v vsem tem obdobju opravljali večinoma tako, da se je kupčija neposredno sklenila in opravila. Toda z razvojem trgovine med zaledjem in primorskimi mesti so se začele ustvarjati stalne poslovne zveze med trgovci obeh območij, oziroma s tujci, ki so redno prihajali v ta pristanišča. Na tej osnovi se začno s krepitvijo denarnega gospodarstva vedno bolj uveljavljati trgovsko poslovanje na kredit in kapitalistične oblike trgovskega poslovanja: trgovske pogodbe, ki so rok izvršitve postavljale tudi na celo leto, trgovske družbe od komend in kolegancij do trajnejših družb

z enakimi deleži vseh udeležencev. Posamezne teh oblik zasledimo tudi v plemiški in deloma (npr. družbe) celo v kmečki trgovini. Uveljavljajo se tudi povsod v bistvu zelo podobne norme trgovinskega prava, ki jih pozna trgovina te dobe nasploh.

Kreditno trgovsko poslovanje, ki je od začetka XIV. stol., ko se število ohranjenih virov zelo pomnoži, že splošno uveljavljeno, je bilo sprva omejeno le na eno kupčijo. Dolgoročno kreditno poslovanje pa se je razvilo vsaj že v XV. stol. med trgovci, ki so bili v stalnih trgovskih zvezah. Prodajavec (creditor) si je zagotovil varnost povračila z zadolžnico, ki jo je izdal kupec (debitor) in ki so jo v primorskih mestih pogosto vpisali v notarske knjige zaradi popolne pravne veljave in dokazilne moči. Zadolžnice so se že v XV. stol. zelo pogosto prenašale na drugo osebo tako, da je dal upnik zadolžnico izdati na ime tistega svojega upnika, ki naj bi mu tokratni njegov dolžnik poravnal dolžno vsoto.⁵⁶ Prav tako so se v tem času svobodno darovale, delile, zastavile, prodale, torej od-tujile z edino izjemo, da ni bila izdana od someščana. Zadolžnice so imele v glavnem stalne oblike in so vsebovale priznanje dolga za prodano blago (nomine mercimonii, pro mercimoniis emptis et receptis, nomine vini etc.) dolžno vsoto, rok (dies termini, terminus) in obliko plačila (v blagu, denarju, v obeh), penale v primeru, da se je rok prekorlačil, dalje tudi določitev jamstva (pignus, obligatio) z vsem premoženjem ali z vrednostjo, ki se je dala v zastavo, in končno kraj plačila, kolikor ni bil to sam kraj nastanka trgovskega akta. Zadolžnica je v vseh teh mestih zastarala po desetih letih, če dolžnika vmes niso terjali, niti ni upnik dobil ničesar na račun dolga; za vdove in otroke je čas zastaranja na Reki trajal celo 20 do 30 let. Po smrti upnika je prešla pravica do dolga sama po sebi na zakonite dediče in ga je bil dolžnik dolžan njim poravnati.

S porastom kreditnega poslovanja v trgovini in s povečanimi količinami blaga, ki so bile predmet enega trgovskega posla, a zlasti zaradi prehodne trgovine s tujci ter dvigom posredniške vloge primorskih mest sploh, so se že v XIV. stol. začeli trgovski posli sklepati vnaprej in se torej uveljavljati trgovski dogovori in pogodbe v trgovini med zaledjem in primorskimi mesti. V pogodbo (pactum, conventum) so vnesli pogoje sklenjenega posla, blago, količino in ceno ter kakovost, način plačila, rok dobave in kraj dostave, če to ni bilo mesto sklenjene pogodbe, dalje vsoto eventualne are in penale (sub poena quarti, sub poena tercii, sub poena dupli) ter druge klavzule v zvezi z neizpolnitvijo

pogodbe ali prekoračenega roka. Najbolj pogosta oblika trgovskega posla, ki ga zasledimo v pogodbah, je bila obojestranska zamenjava blaga. Prav tako zelo pogosta oblika je bila pogodba, v kateri se je prodajavec zavezal, da bo pri svojem kupcu kupil blago, večinoma v višini vrednosti prodanega. Višja oblika trgovskega poslovanja pomeni pogodba, v kateri se uveljavlja plačilo v denarju, oziroma deloma v blagu in deloma v denarju. Redkeje od omenjenih oblik pogodbenih trgovskih poslov so bile enostranske kupčije, pri čemer je kupec poravnal obveznosti praviloma v denarju. V trgovskem poslovanju se je potem, ko se je uveljavila pogodba, moral upoštevati tudi vrstni red sklenjenih pogodb.

V istem času, a segajo nazaj vsekakor v XIII. stoletje, se v trgovini med zaledjem in primorskimi mesti uveljavljajo tudi trgovske družbe (*consortium, societas, compania, Gesellschaft*). Najstarejše družbe, čeprav pod oznako »*societas*«, so bile pravzaprav komende;⁵⁷ bile so omejene na en sam trgovski posel in zelo kratek rok (od 15 dni do 1 meseca); vendar sta se v XV. stol. družabnika vedno bolj pogosto pogodila za poslovanje na daljšo dobo. Te družbe se v istrskih primorskih mestih verjetno že zgodaj uveljavljajo tudi v trgovini z zaledjem. Po poteku roka in predloženem obračunu (*ratio*) traktorja sta si družabnika po odbitku stroškov razdelila dobiček in izgubo na pol. Na Reki in v Trstu so se uveljavljale — a ob njih tudi kolegancije — še do druge polovice XV. stol.⁵⁸ V istem času pa je vendar že na splošno prevladovala družba z enakimi deleži družabnikov, ki so predstavljali glavnicno družbe. Vendar pri tej obliki družbe še ni mogoče zaslediti jamstva izven plačanega vložka. Trajale so praviloma 2–5 let, čeprav seveda tudi časovno neomejeno dobo. Po končani dobi so družabniki take družbe, ki jim v XVI. stoletju v večjem številu sledimo tudi v notranjosti, naredili obračun, odšteli deleže in si nato razdelili dobiček ali izgubo, zaloge preostalega blaga in eventualno premoženje družbe.

Posamezne vesti govore tudi o trgovskih družbah med podložniki in fevdalci in celo med samimi podložniki. Vendar o njih ne vemo, kakšno notranjo strukturo so imele. Plemiči so seveda že od druge polovice XV. stol. stopali z meščani v nam že znane višje oblike družb.

Trgovske družbe, ki so nastajale v primorskih mestih zaradi trgovine z zaledjem, so bile od vsega začetka tudi sredstvo, s katerim so skušali trgovci teh mest, oziroma tujci pritegniti čim več trgovine iz notra-

njosti in poseči čim globlje v zaledje. Poglavitni in številnejši partnerji v teh družbah so bili z redkimi izjemami tujci, ki so prihajali v obravnavana pristanišča, tj. središča prehodne trgovine za blago iz notranjosti. Trgovci iz mest slovenskega zaledja so v njih le deloma sodelovali in so imeli v mnogih primerih podrejeno vlogo.

V primeru spora v trgovinskih zadevah, plačila zadolžnice, kršitve in neizpolnitve pogodb itd. je sprva na splošno veljalo, kakor za vse druge civilne in kazenske zadeve, načelo osebne podsodnosti. Vendar se je s kreditnim poslovanjem (trgovinskim in denarnim) v vseh teh zadevah v primorskih mestih in v notranjosti uveljavila pravica arestnega postopka (v notranjosti npr. vsaj že od začetka 14. stol. dalje). To je bilo sredstvo, s katerim so hoteli domači trgovci zavarovati svoje terjatve proti tujcem zaradi načela osebne podsodnosti. Izvajanje tega načela je seveda zelo oteževalo trgovino. Zato so se proti koncu XV. stol. in dalje začela mesta med seboj dogovarjati o sodni pristojnosti za tovrstne spore v kraju sklenitve trgovskega akta.⁵⁹ Dokazilno moč pri sodnem postopku so imele že od vsega začetka lastnoročne pisane listine dolžnika, vse v notarske knjige vpisane listine in seveda tudi trgovske knjige. Že zgodaj se je uveljavila tudi funkcija zastopnikov (*procurator*) pri sodnih postopkih, ki so se praviloma za vse trgovske zadeve opravili pri rednem sodišču. Le na Reki so tovrstne spore reševali pred posebej izbranim sodiščem.⁶⁰

Trgovsko blago. — Blago, ki je bilo predmet neposredne in posredne trgovine med zaledjem in primorskimi mesti, je bilo zlasti v zadnjem obdobju zelo raznovrstno. Blagovni promet je zajel v glavnem vse tiste vrste blaga, ki ga je zaznamovala tedaj trgovina v deželah ob Sredozemlju. A tudi razmerje med posameznimi vrstami blaga je bilo na splošno podobno. Namreč, največji del tovorov je odpadel pri prometu v obeh smereh na blago z nižjimi cenami, a ki so ga tovorili v velikih množinah, medtem ko je dragoceno blago po množini za njim daleč zaostajalo. Slednje je bilo skoraj izključno v rokah poklicnih meščanskih trgovcev (na pr. začimbe in dišave, špecerija, svila, florentinsko, bergamsko in angleško sukno, krzno, kramarsko blago, južno sadje, ki je prihajalo celo iz Apulije, steklo, deloma olje, železo itd.). Podeželska trgovina pa je vedno bolj obvladala trgovino z agrarnimi proizvodi, a sama kmečka trgovina je zlasti od začetka XVI. stoletja posegala tudi na področje poklicne trgovine, na pr. z železom, kožami itd.

Med blagom neposredne in prehodne trgovine, ki je šlo v velikih množinah v zaledje ali iz njega v primorska mesta, je bila po množini na prvem mestu sol, ki je bila še posebej predmet kmečke trgovine. Sol so v vseh obravnavanih mestih z izjemo na Reki proizvajali sami in so se solarne zlasti v Piranu, Kopru, Miljah in Trstu v obravnavanem času neprestano širile. Leta 1594 so imela prva tri imenovana mesta 7469 $\frac{1}{2}$ kavedinov solin, ki so mogli dati okoli 25.000 mernikov soli (moggio — ok. 900 kg).⁶¹ V Trstu pa je ceniti višino solne produkcije na okoli 5000 mernikov. Vendar si je Trst v vsem tem obdobju prizadeval, da bi pritegnil na svoj trg sol (tudi tihotapsko) tudi od drugje.⁶² Reka ni imela svojih solarn in se je kot tržišče za sol uveljavljala z uvoženo soljo; v XVI. stol. je prihajala sem zlasti sol s Paga. Večji del vse te soli je šel s trgovino v zaledje. Promet s soljo v notranjost je, kakor smo že videli, dosegel okoli 50.000 tovorov letno. Velike so bile množine vina (rebula, muškatelec, malvazija, teran, črnikalec, prošek), ki jih je konzumiralo zaledje, predvsem Kranjska in Koroška; beneška ali sladka vina pa so zajela tudi druge avstrijske dežele do Donave. Mnogo je šlo v zaledja tudi olja, ne samo z ozemlja primorskih mest, marveč tudi iz Italije vse do Apulije. Pogosto se omenjajo tudi ribe, suhe in soljene.

Iz zaledja pa je v prehodni in neposredni trgovini s primorskimi mesti glede na množino imelo važno vlogo žito. Obravnavana mesta so po približnem izračunu potrebovala za najnujnejšo potrebo okoli 30.000 starov žita,⁶³ a čim bolj gremo proti koncu XVI. stol., tem bolj se je povečal tudi delež zaledja v oskrbi teh mest z žitom in celo v prehodni trgovini z žitom v Italijo. Leta 1571 naj bi promet z žitom v Trstu samo od kranjskih stanov dosegel višino 16.000 starov (3 $\frac{1}{3}$ stara = 1 tovor.⁶⁴ Seveda je v tem času žitna trgovina s primorskimi mesti zajela ne le slovenske, marveč tudi hrvatske in ogrske dežele, iz katerih je šlo žito zlasti od druge polovice XV. stoletja dalje. Žitni trgovini se po množini v veliki meri pridružuje trgovina z živino vse od ogrskih dežel proti morju. Cela krdela, tudi do 1000 glav živine (goved, svinj in drobnice, manj konj), so se usmerjala proti beneškemu ozemlju in primorskim mestom. Pri prodaji so razlikovali živino za zakol in vprežno, oziroma delovno živino (zlasti pri konjih) in so se zaradi tega pobirali na mitnicah tudi različne pristojbine. Precejšen del te živine je bil seveda iz ogrskih in hrvatskih dežel. Isto velja tudi za raznovrstne kože (goveje, konj-

ske, ovčje in kozje), ki so jih prodajali surove in strojene tudi po več sto hkrati. Zelo pomembno trgovsko blago je bilo tudi krzno (ovčje, jančje, kozličje, polšje, kunje, vidri-no in lisičje) in krzneni izdelki. Veliko so, zlasti v XVI. stol., izvozili iz slovenskih dežel v primorska mesta medu in voska, ki sta bila pomembna tudi kot blago prehodne trgovine.

Med izdelki neagrarne proizvodnje so v prehodni trgovini s primorskimi mesti imeli najvažnejše mesto železo in železni proizvodi (žebli, katerih produkcija je dosegla 2000 tovorov na leto, lopate, krampi, motike, sekire, plugi, noži, srpi, kose, narbe, nasadila, podkve, šila, vzmeti, kopja, topovske krogle, mreže, pločevina itd.). Po približni oceni je v XVI. stoletju šlo čez primorska mesta v Italijo na leto do 25.000 tovorov tega blaga, saj je poleg kranjskega in primorskega železa šel v to smer tudi precej velik delež koroškega železa, ki so ga predelali v fužinah na Kranjskem. Posebej pa je treba za XVI. stol. omeniti živo srebro in cinober, ki sta šla vsaj konec obravnavanega obdobja večinoma skozi Trst (v letih 1575—1599 je promet z obema dosegel v Trstu 19.365 oziroma 4232 funtnih centov, a v vse druge kraje je šlo okoli 9000 oziroma 2300 funtnih centov), manjši promet pa je bil tudi s svincom, za katerega sta bili izhodiščni pristanišči za Italijo Reka in Trst. Na sejmih v Lancianu južno od Ortone je bil svinec z našega ozemlja zelo cenjeno blago.⁶⁵

Poleg teh maloštevilnih vrst blaga, ki so po množini predstavljali daleč največji del trgovine s primorskimi mesti, pa se zlasti v XV. in XVI. stol. v neposredni in prehodni trgovini javljajo še številni drugi trgovski predmeti. Vseh je bilo, kolikor nam podatki dajo dovolj točno podobo, blizu dve sto in nam v mnogočem pojasnjujejo takratno življenje (proizvodnjo, potrošnjo, prehrano, oblačila itd.) na slovenskih tleh. Zelo raznovrstne so bile življenjske potrebščine, ki so s posredništvom primorskih mest (deloma seveda tudi neposredno iz Italije) prihajale v notranjost. Med začimbami in dišavami se v tem času omenjajo poper, ki ga uporabljajo v sorazmerno velikih množinah, prav tako žafran — služil je tudi kot zdravilo in barvilo —, dalje muškadni orešek in cvet, nageljnovc žbice, ingver, cimet, citver (tudi zdravilo), kaprli, kimel, lorber in česenj, — oba zopet v večjih količinah, — in čebula. V XVI. stol. se poleg nekaterih vrst južnega sadja, ki se že prej trošijo v večji meri (fige, suhe in sveže, olive, rožiči, orehi, itd.), uveljavljajo mandeljni, rozine vseh vrst — prihajale so celo iz Grčije — gra-

natna jabolka, limone in zlasti pomaranče, ki jih je posamezen trgovec hkrati nakupil po več desetih tovorov. V istem času se pojavljajo tudi posamezne vrste špecerijskega blaga, kakor običajni in kandirani sladkor ter riž, ki sta prihajala iz južne Italije, dalje kis, milo, kadilo in droži. Raznovrstne so bile tedaj tudi že tkanine iz svile (surova svila, taft, atlas, damast, z zlatom predena svila, milanski svileni trakovi) do sukna (beneško, florentinsko, bergamsko in celo angleško), posebej se navajajo žamet, boljši loden, blago iz kamelje dlake, dalje bombažne tkanine, preproge in drugo, kar je trgovina posredovala zaledju. A od tod je šlo v primorska mesta zelo cenjeno domače platno (hodnično, dvonitnik, mezlan) in domači loden (raševina). Raznovrstni so bili tudi drugi potrošni predmeti, ki prihajajo v zaledje: papir vseh vrst, steklenina, kramarsko blago, dragocenosti, usnje (fino kordovansko), razna oprema in drugo. Ne smemo pa pozabiti na razne surovine, ki jih zaledje tedaj uvaža: razna barvila (žafnan, zelenika, modra galica, barvno zemljo [terra rossa, terragetha], galun) dalje soliter, žveplo, a v izvoz gre pepelika. Na drugi strani pa so iz zaledja v primorska mesta šli mnogo predmeti poklicne in domače obrti, kakor npr. krzneni izdelki in zlasti lesni proizvodi (velike in male doge, škodlje, kolje, ojesa za vozove, vretena, tovorna sedla, sita, obroči, vinski sodi, kadi, golide, putrihi, škafi, vedra, sklede, nečke, krožniki, kopja, cokle, čevljarske deske itd.), dalje razne potrebščine in les za pomorstvo (tramovi, jambori, late, deske, žagane in klane ter velike in majhne, vesla, platno za jadra, vrvi, smola) pa tudi živilski proizvodi, zlasti suho meso, gujati, sir, mast in loj.

Pota in oblike prometa, mitnice in mitninske pristojbine. — V zvezi z razvojem in prenašanjem težišča trgovskega prometa se je spreminjala tudi važnost posameznih poti proti morju in Italiji, na katerih je še ves ta čas odločno prevladovala tovorniška oblika prometa. Z njim se v veliki meri ukvarjajo podložniki zlasti tisti bliže morju in na Krasu. Sprva, to je nekako do XIV. stol., so bile najvažnejše poti tiste, ki so v zahodni smeri vodile proti Italiji. Nato pa so vedno bolj pridobivale na pomenu smeri, ki so šle proti primorskim zlasti istrskim beneškim mestom Slovenskega Primorja. Poti čez kraške prehode med Planino in Postojno in dalje proti Tržaškemu zalivu ter Kvarneru, predvsem tiste, ki so čez Mokovo in Dolino oziroma čez Klanec po dolini Reke in Rižane ter zlasti v XV. stol. tudi čez Brkine vodile v beneška istrska mesta Milje, Koper, Izola in

Piran, so postajale vedno važnejše. S spreminjenim odnosom Habsburžanov do Trsta in uvajanjem prisilne poti proti Trstu pa je postajala in do konca XVI. stol. tudi postala najpomembnejša pot, ki je čez Senožeče in Lokve pripeljala v Trst. Šele od tod je smel iti promet čez Žavljje v omenjena beneška istrska mesta. Tudi iz Kanalske doline se je v tem obdobju promet s podporo deželnega kneza vedno bolj usmerjal po dolini Soče proti hrabsburškim lukam v Tržaškem zalivu.

Pota so bila v vsem tem času slaba in tudi skrb zanje je bila v notranjosti majhna. Bolje so oskrbovale poti na svojem ozemlju beneške oblasti. Ob teh poteh, za katere se vsaj za nadvojvode Karla opaža večja skrb, so zrastle mnoge mitnice. Številne se javljajo zlasti od konca XV. stoletja dalje, kar je nedvomno povezovati z deželnoknežjo fiskalno politiko in uveljavljanjem tržaške prisilne poti. V tem času so bile povečini v lasti deželnega kneza in vladar oziroma njegova komora sta z novimi mitninskimi redi in tarifami, z ustanavljanjem raznih mitninskih uradov, ki jih moremo označiti kot prve nižje urade deželnoknežje uprave sploh, tudi točneje določila čestokrat dovolj zamotan način poslovanja na mitninskih postajah in pobiranja mitninskih pristojbin (mitnina, štiridesetnina, naklade, carine, povišice teh pristojbin in drugo). Vse te pristojbine so v XVI. stol. neprestano rasle.

*

V obravnavanem obdobju je bila torej poglavitna smer trgovskega prometa na Slovenskem tista, ki je povezovala poglavitne mestne naselbine na naših tleh s primorskimi mesti v Tržaškem zalivu in Kvarneru, oziroma z Italijo. Po njej ni šla iz slovenskih dežel samo večina viškov agrarne in neagrarne proizvodnje, marveč tudi velik del prehodne trgovine iz ogrskih dežel. Zaledje teh mest je v XVI. stoletju seglo do Budima oziroma do turške meje, do Prage in Dunaja ter do južnonemških mest. Na drugi strani pa je trgovina z blagom iz zaledja zajela na obeh straneh Jadranskega morja ozemlje do Dubrovnika in Kotora oziroma do Barija in Brindisija, čeprav se je seveda večinoma usmerjala v Benetke.

V trgovino v tej smeri so poleg meščanov že zelo zgodaj, a zlasti od uveljavljanja denarnih dajatev, posegali tudi kmetje. Bližina morja in tesna medsebojna povezanost dveh različnih gospodarskih območij sta še posebej pospeševali kmečko trgovino proti primorskim mestom. Od okoli srede XV. sto-

letja, ko je začinjala druga doba prodiranja blagovno-denarnih odnosov v okviru zemljiškega gospodarstva, pa so postajali vedno važnejši činitelj v trgovini z agrarnimi proizvodi tudi fevdalci. Kmečka trgovina zaradi tega nikakor ni upadala. Z vedno večjim poseganjem v prehodno trgovino z agrarnimi proizvodi in v poklicno meščansko trgovino je kmečka trgovina ob podpori plemstva proti vsem poskusom mest in deželnega kneza, ki je podpiral meščane v boju proti podeželski trgovini nasploh, neprestano naraščala. Prav v tem obsegu kmečke trgovine je iskati važen vzrok, da so podložniki zmogli velika bremena fevdalcem in deželnemu knezu v zvezi z novo državno organizacijo in turško obrambo.

Poklicna meščanska trgovina v opisani smeri pa se je od okoli srede XV. stol. znašla tudi pred vedno večjo konkurenco italijanskih, zlasti beneških trgovcev. Ta dvojna konkurenca meščanski poklicni trgovini je bila ob naglem dviganju cen v drugi polovici XVI. stol. in izginjanju dobrega denarja, oziroma popolnim razvrednotenjem denarja na prehodu v XVII. stol. nedvomno eden najvažnejših vzrokov za gospodarsko upadanje meščanstva na slovenskih tleh.

OPOMBE

1. M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, 1955, str. 198 sl., 260 sl., 298 sl., B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, 1955, str. 160 sl. 204, 205 sl. — 2. Prim. za Reko: 1411 nov. 25 — Atti 5 (1889), str. 315; 1585 sept. 28 — DAS, Vic. arh. F/I 75. Za Trst: F. Cusin, Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo, 1952, str. 349. — 3. Prim. za Piran: 1449 febr. 9 — PA, 2. zaboju listin; F. Gestria, Pomorstvo v Piranu v letih 1325—1355, Slovenski pomorski zbornik, 1962, str. 31 sl.; isti, Pregled pomorstva v Slovenskem Primorju, Pomorski zbornik 2, 1962, str. 1492 sl. — 4. F. Gestrin, Pregled pomorstva, str. 1495-4. — 5. Mesta slovenske Istre se še do srede 14. stoletja upirajo Benečanom. Odpor preneha, ko je začela Republika pospeševati trgovino iz zaledja v ta mesta. — 6. Izredno ostru so bila nasprotja med Piranom in Izolo (prim. L'Istria 2 [1847], str. 214; ibid. 3 [1848], str. 47), a tudi med Miljem in Trstom (prim. 1397 marec 16 in dec. 23; 1398 jan. 4 in 7; 1406 marec 24 in 1511 febr. 11. — P. Kandler, CDI; La Provincia 12 [1878], str. 41). — 7. Glej za breške novice 1233 avg. 24. — M. Kos, Gradivo 5, str. 287. — 8. J. Žontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS 15 (1932), str. 26 in 34 op. 83. — 9. Ibid., str. 24. — 10. Skoraj vsa proizvodnja železa in železnih izdelkov iz slovenskega ozemlja je dobila trg v Italiji. — 11. P. Kandler, Emporio e Portofranco, str. 20, sl. 24. — 12. Prim. Quarentespuech iz l. 1527 in 1537 na

Reki — DAS, Vic. arh. F/I 74. Seveda se trgovci iz Salzburga pojavljajo na Reki že sredi 15. stoletja (prim. 1451 maj 2 — R A, Liber 1, f 428. — 13. J. Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov iz prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. ZČ 10—11 (1956 do 1957), str. 82. — 14. P. Kandler, CDI, k 1493 nov. 21; A. Tamaro, Storia di Trieste 2, str. 101; prim. poročilo koprškega podestaja Štefana Cappella za čas okoli l. 1600: La Provincia 10 (1876), str. 1828. — 15. 1620 avg. 3 — DAS, Stan. arh. F 294/c. — 16. DAS, Vic. arh. F/I 62. — 17. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Innerösterreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, 1909, str. 704, 708, 715. B. Grafenauer, n. d. 3, str. 22. — 18. 1411 nov. 3 — Atti 5, str. 313; 1411, nov. 14 — Atti 4 (1888), str. 272 sl. — 18. a Prim. 1574, jul. 26. — DAS, Vic. arh. F/I 137. — 19. Prim. 1509, febr. 11 — Atti 45 (1935), str. 115; A. Marsich, Saggio di annali istriani del secolo XIII, 1899, str. 65; B. Benussi, L'Istria, 1924, str. 216. — 20. M. Pahor, Koprski upor l. 1548, IZZ 1 (1953), str. 29 sl. in tam navedena literatura. H. Kretschmayr, Geschichte Venedig 2, str. 216. — 21. F. Cusin, Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, 2, str. 34. M. Pahor, n. d., str. 35, 47 sl. — 22. Prim. P. Kandler, Emporio, str. 7. — 23. 1354 okt. 9 — P. Kandler, CDI. — 24. H. Kretschmayr, n. d., 216 sl., 224 sl., 231 sl.; B. Benussi, n. d., str. 227. — 25. H. Kretschmayr, n. d., str. 122. — 26. »Civitas Iustinopolis est principale membrum quod habemus in Istria«. — B. Benussi, n. d., str. 281. — 27. L'Istria 5 (1850), str. 22 in 25. — 28. 1393 sept. 7 — Atti 5, str. 281; P. Nicolich, Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano, 1882, str. 53. Prim. 1421 maj 9 in 1428 jun. 11 — PA, 2. zaboju listin; knjiga o solinah v 7. zaboju. — 29. Prim. 1488 febr. 27 — PA, Vic. knj. 1477/9. — 30. F. Cusin, Il confine 1, str. 368; D. Tuoni, Tergeste, Scene e figure di vita triestina, 1926, str. 190 sl. — 31. B. Grafenauer, n. d. 3, str. 15; J. Cavalli, Storia di Trieste, 1877, str. 98 sl. — 32. 1461 jul. 30 — Atti 7 (1891), str. 262 sl.; Arch. Triest. 3, S. 15 (1929/30), str. 44; F. Cusin, Venti secoli, str. 348. — 33. 1461 jul. 30 — Atti 7 (1891), str. 262 sl.; 1461 avg. 4 — P. Kandler, CDI; La Provincia 11, str. 105. — 34. F. Cusin, Venti secoli, str. 405; J. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel 1400, 1910, str. 2, 9, 10, 15, 24, 139, 159, 337, 370. Prim. TA — 1383 s. d. Vic. 26 f 53; 1405 nov. 1 Vic. 38 f 58; 1405 dec. 15. Vic. 28 f 45; 1406 marec 7 Vic. 28 f 45; 1406 jul. 11 Vic. 28 f 53; 1407 febr. 24 Vic. f 63; 1424 sept. 2 in 15 ter nov. 12 Vic. f 186', 189 in 189'; 1424 okt. 10 — Arch. Triest. N. S. 8, str. 317; TA — 1427 maj 29 Vic. 31 f 59'; 1428 okt. 10 Vic. 31 f 169; 1463 jan. 20 Vic. 37 f 72. Prim. TA — 1407 jan. 13 Vic. 28 f 49; 1423 s. d. in 1424 apr. 9 Vic. 31 f 53 in 53', J. Cavalli, Commercio, str. 10. — 35. 1582 febr. 15 — Atti 5, str. 75; 1592 okt. 7 — ibid., str. 280; 1411 nov. 23 — ibid., str. 313, RA, Liber 1. f 175; A. Hortis, Documenti risguardanti la storia di Trieste e del Walsee, 1877, str. LVI sl. — 36. 1451 jun. 13 — Arch. Triest. 32 (1908), str.

218; *Bullettino della Deputazione fiumana di storia patria* 2 (1912), str. 139 sl.; *Arch. Triest.* 5. S. 21, str. 40; 1442 nov. 27 — P. Kandler, *CDI*; M. Doblinger, *Die Herren von Walsee*, A. f. ö. G. 45 (1906), str. 454. — 37. *A. Fest.* Fiume nel secolo XV. *Bullettino* 5 (1913), str. 41 sl. — 37. a 1478 jan. 16 — *Archiv f., K. ö. G.*, 3, str. 122 sl.; 1478 febr. 22 — *MH/2*, str. 923; F. Cusin, *Il confine* 2, str. 119, 179, 222, 272, 277. — 38. P. Kandler, *Emporio*, str. 13, 77; 1489 marec 28 — E. Schwind-A. Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, 1895, str. 415; 1493 jan. 5 — P. Kandler, *CDI*; A. Marsich, *Effe-meridi*, *Arch. Triest.* 5. S. 15, str. 45. — 39. 1496 po 26. jan. — P. Kandler, *CDI*; *DAS*, *Vic. arh. F/I* 142: *Priuiliegium Maximiliani so deren von Triest gegeben werden wegen der triester strasse*; 1517 okt. 28 — P. Kandler, *CDI*; *isti*, *Emporio*, str. 18 sl., 49; A. Tamaro, *Documenti inediti*, *Arch. Triest.* 3. S. 15, str. 48. — 40. *Prim.* 1478 febr. 22 — *MH/2*, str. 923; 1499 s. d. — *Vermerkt die handlung* — *DAS*, *Vic. arh. F/I* 88; 1508 jun. 31 — P. Kandler, *CDI* in *Atti* 6 (1890), str. 279; 1517 avg. 28 — P. Kandler, *CDI*; 1520 jul. 27 — *La Provincia* 13, str. 110; 1523 s. d. — *Ordnung der strass* — *DAS*, o. c.; P. Kandler, *Emporio*, str. 50; 1524 jun. 26 — *DAS*, *Vic. arh. F/I* 64; A. Dimitz, *Geschichte Krains* 2, str. 290 sl., 292. — 41. F. Cusin, *Venti secoli*, str. 381; P. Kandler, *Emporio*, str. 45; J. Cavalli, *Storia di Trieste*, str. 110; 1484 nov. 18 — *Atti* 45 (1935), str. 141. — 42. *Prim.* 1522 okt. 20 — *DAS*, *Stan. arh. F* 281; 1523 jan. 18. — *DAS*, *Vic. arh. F/I* 88; J. Žontar, *Nastanek*, *ZČ* 10-11, str. 53 sl. — 43. *Ordnung der strass vnnnd mawt halben* — *DAS*, *Vic. arh. F/I* 88. — 44. 1545 jan. 24 — *Atti* 6 (1890), str. 54 sl. — 45. *Prim.* 1545 jan. 24 in 1559 avg. 22 — *Atti* 6, str. 54 sl., 67; I. Sennio, *Muggia*, 1913, str. 38 sl. — 46. *Prim.* A. Nicolich, n. d. str. 31 sl.; 1543 dec. 17 — *PA*, 8. zaboje listin. — 47. 1586 dec. 20 — *La Provincia* 19, str. 1867. — 48. A. Tamaro, n. d., str. 101. — 49. *Prim.* 1582 april 25 — *La Provincia* 19, str. 125; 1590 avg. 3 — *La Provincia* 20, str. 42 sl. — 50. *Glej*: *Atti* 5, str. 96, 109, 119 sl. 147; 1652 jun. 8 — *La Provincia* 10 (1876), str. 1827 sl., 1828; 1620 jan. 8 in 17 — *DAS*, *Stan. arh. F* 294/c. — 51. *La Provincia* 25 (1891), str. 153 sl. — 52. *Prim.* 1612 jun. 29 — *DAS*, *Stan. arh. F* 293/a 1. — 53. Th. Mayer, *Der auswärtige*

Handel des Herzogtums Österreich in Mittelalter, *Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs* 6 (1909), str. 120 sl.; S. Gigante, *Fiume nel secolo XVI*, *Bullettino* 4 (1918), str. 8 sl.; A. Depoli, *I primi decenni della dominazione Absburgica a Fiume (1466—1500)*, *Fiume* 1 (1923), str. 7, 103 sl. — 54. S. Gigante, n. d., str. 103 sl. — 55. *Prim. akte MA Lj F/6/c*; F. Zwitter, *Mesta in meščanstvo na Kranjskem*, 1929, str. 55. — 56. *Prim.* 1449 jun. 9 — *RA*, *Liber* 1, f 382; 1443 marec 26 in 1459 okt. 12 — *Monumenti* 2, str. 135, 299 sl. — 57. *Prim.* 1525 maj 14 in 1526 febr. 16 — *Atti* 44 (1932), *Chartularium*, str. 302; 1545 jul. 20 — *Atti* 47 (1935), *Chartularium*, str. 166 sl. — 58. 1437 avg. 10 — *Monumenti* 2, str. 19; J. Cavalli, *Commercio*, str. 182 sl. — 59. D. N. Petronio, *Statuti*, knj. 5, pogl. 7; tržaški statuti iz l. 1421 v *Arch. Triest.* 3, S. 20. knj. 2, pogl. 64, str. 138, Z. Herkov, *Statut grada Rijeke*, 1948, str. 155 sl., 172 sl., 346 sl., 381; S. Vilfan, *Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani*, *ČZ* 6-7 (1952-53); str. 435 sl.; *isti*. *Pravna zgodovina Slovencev*, 1961, str. 168, 176, 275; *Arch. Triest.* N. S. 5 (1877/8), str. 95; *RA* — *Liber* 1 f 174; 1527 jul. 23 — *MA Lj m. s. z. f.* 104/5; 1527 okt. 11 — *TA*, *Carte Trieste-Lubiana* sec. XV.—XVI. *Sign.* 4 A 7. — 60. Z. Herkov, n. d., str. 155 sl. in 364 sl. — 61. *Prim.* 1361 jan. 15 — *Atti* 5, str. 6 sl. (moggio ima 12—13 starov, a star je bil 160 liber, torej ok. 900 kg); S. Vilfan, *ZČ* 8 (1954) str. 57 sl.; *La Provincia* 6, str. 1044; *Atti* 1 (1885), str. 150 sl. — 62. D. Rossetti, *Delle saline di Trieste*, *Arch. Triest.* N. S. 17-20 (1891—1895); *L'Istria* 3, str. 214; 1375 sept. 11 in dec. 20. — *Atti* 5, str. 62; 1419 marec 5 in 1435 jul. 8 — *La Provincia* 12, str. 33, 98; 1538 jan. 16 — *DAS*, *listine*; 1579 sept. 12 — *Statuti Iustinopolis*, knj. 5, str. 187; 1586 dec. 20 — *La Provincia* 10, str. 1867. 63. *Prim.* 1320 avg. 23 — *Atti* 12 (1887), str. 8; 1323 sept. 25 in okt. 30, 1325 sept. 1 — *Atti* 13 (1888), str. 4, 5, 11; 1381 nov. 21 — *Atti* 5, str. 73; 1368 febr. 8, 1443 dec. 11, 1446 marec 16, 1463 maj 27, 1483 okt. 31 — *PA*, 2. zaboje listin; 1480 febr. in 1485 jan. — *La Provincia* 11, str. 2; 1454 jun. 27 — *RA*, *Liber* 1 f 531; 1492 nov. 25 — J. Cavalli, *Commercio*, str. 243. — 64. 1571 febr. 13 — *DAS*, *Stan. arh. F* 286. — 65. *DAS*, *Vic. arh. F/I* 142 — iz druge polovice 16. stoletja.

ZGODOVINA LJUBLJANSKEGA PROSTORA PRED NASELITVIJO SLOVENCEV

BOGO GRAFENAUER

1. ZEMLJEPISNI POLOZAJ IN NJEGOV POMEN

Na prvi pogled tako različne vrste naselij, ki so nastajala v širokem okolišu današnje Ljubljane ali tudi na ožjem prostoru današnjega mesta od davnih tisočletij pred začetkom našega štetja let pa do nastanka neposrednih prednikov sedanjega ljubljanskega mesta, izpričanih prvič pred dobrimi osemsto leti, vendarle povezuje v celoto njihova vloga v prometu. Vsa ta naselja so povezana na ta ali drugi način s prehodom iz Posavske ravnine mimo Ljubljanskega barja do kraških klancev. To velja toliko bolj, ker bi bilo le glede na Ljubljansko kotlino prirodnejše urbano središče nekje na Kranjsko-Sorškem polju, medtem ko leži Ljubljana prav na robu te kotline — ob njenem gričevnatem obroču ter obsežni ploskvi do XIX. stoletja neposeljenega Barja.

Toda priroda je podelila temu prostoru posebne naloge s tistimi zemljepisnimi oblikami, ki so v zgodovini vplivale na usmerjenost poglavitnih prometnih žil. Eno prvih mest med zemljepisnimi značilnostmi slovenskega ozemlja zavzema gotovo njegov pomen za prehod preko gorskega okvira, ki deli od Soluna do južne Francije Sredozemlje od notranjosti evropske celine. Ker se prav na slovenskih tleh ta gorski okvir toliko razrahlja, da se vzpenja pot iz Panonske kotline do Jadranskega morja in Italije na najvišji točki le do 615 metrov nadmorske višine, se je tu že davno izoblikovalo pravo križišče različnih potov. To ozemlje priteguje tako pot, ki veže Zahodno Evropo z bližnjim vzhodom v Prednji Aziji, kakor tudi pot iz Panonske nižine v Italijo in pot iz severnega dela Srednje Evrope ob robu Vzhodnih Alp k Sredozemlju. Zato se te poti že od nekdaj združujejo in prepletajo na sedanjem slovenskem ozemlju, da se nad Trstom, potem ko preidejo gorsko zaporo okrog Sredozemskega morja, spet razpletajo v razne smeri.

Človekova odvisnost od takih zemljepisnih značilnosti seveda ni bila vedno enaka. Predvsem so se takšne prirodne značilnosti mogle uveljavljati le tedaj, kadar je spričo splošnega gospodarskega razvoja oživiljeni promet dvigal pomen takih prirodnih prometnih žil, medtem ko ob odmiranju prometa take prometne žile izgubljajo pomen za razvoj urbanskih naselij. Toda šele moderna prometna sredstva, katerih razvoj seže komaj poldrugo stoletje nazaj, so obvladala v večji

meri ovire, ki jih je stavljalozemljišče na pot raznim prometnim smerem. V razvoju ljubljanskega prostora in Ljubljane so se te zemljepisne značilnosti uveljavljale v tej ali drugi obliki prav do danes. Za slovensko ozemlje nasploh pa so imele seveda še poseben pomen do konca srednjega veka, ker je bil vse dotlej v gospodarskem in kulturnem pogledu za Evropo najvažnejši del sveta bolj kakor kdajkoli pozneje osredotočen okrog Sredozemskega morja in ker morskata pota v vsem tem času nimajo še skoraj nikakršnega pomena v povezavi severnih z južnimi predeli tega kontinenta — poglavitna zveza je bila pot po suhem preko kontinenta.

Odkar se je v širši okolici današnje Ljubljane pojavil človek, so omenjena pota še posebej vplivala na njen razvoj. Zemljepisne značilnosti ožje ljubljanske okolice so ga podčrtovale mnogo bolj kakor od osušitve Ljubljanskega barja v začetku XIX. stoletja naprej. Obsežno ravnino med Ljubljano, Vrhniko in Igom je izmenično pokrivalo jezero ali močvirje. Ta prostor, obsegajoč okrog 190 km², je bilo mogoče le obiti ob severni strani do Vrhnike ali pa priti preko njega po vodni poti. Današnja Ljubljana in vsi njeni neposredni predniki (po zemljepisni legi) so nastali na prostoru, ki je ob tem prehodu prvenstvene važnosti. Ta prostor namreč povezuje po ozki poti med Gradom in Golovcem na vzhodu ter Šišenskim vrhom in Rožnikom na zahodu široko ravnino na severu z Barjem na jugu, tedaj tudi s potjo med Barjem in hribi proti Vrhniki in z mestom, kjer je moral stopiti potnik — če je izbral vodno pot — na čolne za pot po reki ali jezeru. Kdor se je hotel izogniti temu prostoru, je moral izbrati manj zložne poti čez Škofjeloško hribovje na severu ali od Krke čez Bloško planoto na jugu.

2. PRED NASTANKOM PRVEGA MESTA

Najstarejši doslej znani nedvomni človeški sledovi na Slovenskem izvirajo iz konca starejšega paleolita in iz mlajšega paleolita in jih postavljajo v za nas kar nepojmljivo dolg časovni razpon med okrog 100.000 do 30.000 pred našim štetjem. Na območju same Ljubljane takih sledov ne poznamo. Najbližje najdbe so oddaljene okrog 20 km (pri Vrhniki in Kamniku). Vendar pa so ti ljudje na svojih neprestanih potih za lovskim plenom gotovo uporabljali tudi prehode mimo

Ljubljanskega barja ali vsaj blizu današnje Ljubljane hodili proti severovzhodu ali jugozahodu. Razmeroma številne doslej odkrite postojanke paleolitskega človeka so namreč razvrščene v dve skupini: jugozahodno od Ljubljane od Tržaškega Krasa mimo Postojne do postaje na planem pri Vrhniku in severovzhodno od tod v alpskem svetu od Dravske doline skozi porečje zgornje Savinje do postaje na planem pri Kamniku. Najbližja povezava teh dveh skupin vodi prav mimo današnje Ljubljane. Pomen te poti se kaže tudi v dejstvu, da se je v mlajšem paleolitu širila ob njej tako imenovana »olševska kultura« (po najdišču Potočka zijalka pod goro Olševo v Karavanah nad zgornjo Savinjo).

Odkrite postojanke paleolitskega človeka so pa lečasne lovske postaje. Ljudje so živeli predvsem od lova in nabiranja sadežev in koreninic, kakor so jih našli v prirodi. Poglavitni lovski plen je bil do 5 metrov in več dolgi jamski medved, a poleg njega so lovili še mamuta, leva brlogarja, jamsko hijeno, severnega jelena, muškatego bika, gamsa, srno, rjavega medveda in divjo svinjno, risa, lisico, konja itd. Ob takem življenju iz rok v usta so morali neprestano potovati za lovskim plenom.

Svoje prve stalne prebivavce je dobil ljubljanski okoliš šele dolga desetisočletja pozneje. Proti koncu stare kamene dobe se je moral človek po vsem videzu spet umakniti s slovenskega ozemlja. Zdi se, da je poslabšanje podnebja in povečanje ledenikov v zadnjem poledenitvenem sunku zadnje ledeno dobe tu spet premagalo človeka. Vsaj doslej na Slovenskem niso našli nobenih sledov človeškega življenja, ki bi jih mogli postaviti med okrog 30.000 do okrog 8000 pred našim štetjem, pa tudi iz kasnejšega obdobja srednje kamene dobe (okr. 8000 do okr. 3000) je bila doslej odkrita le skromna sled v jami Špehovki pri Zgornjem Doliču.

Šele z mlajšo kameno dobo (neolitom), ki traja pri nas približno od 3000 do 2000 pred našim štetjem, se je začel na slovenskih tleh nepretrgan človeški razvoj, ki sega vse do naših dni. Dotlej se je človek že naučil polirati in brusiti kamnitno orodje in orožje, znal je že izdelovati lončeno posodo, predvsem pa ni več živel le od lova in nabiranja divjih prirodnih sadežev, marveč je postajal poljedelec in živinorejec. Lov je seveda še vedno pomembna panoga gospodarstva. Ta gospodarski napredek je tedanjim ljudem omogočil, da so se stalno naselili, večji del v vaseh večjega ali manjšega obsega, in opustili neprestano potikanje za lovskim plenom. Vendar vsaj doslej iz večjega dela

mlajše kamene dobe na Slovenskem niso še našli naselbin, marveč le osamljene najdbe, predvsem kamnitne sekire in motike (v obliki čevljarskega kopita). Te najdbe pa vendar pričajo, da izvirajo od sadilskih plemen, ki so obdelovala zemljišče s pomočjo požigalništva, to je tako, da so trebili gozd na določenem zemljišču, les požgali, nato pa zemljišče obdelovali nekaj let z motikami. Take sledove so našli tudi v širšem območju Ljubljanske kotline od Domžal do Bleda.

Šele proti koncu mlajše kamene dobe omogočajo nekoliko bogatejša najdišča, da si je mogoče ustvariti že precej bolj jasno podobo življenja na teh tleh. Tedaj so nastale tudi prve stalne naselbine v okolišu današnje Ljubljane. Imajo pa povsem svojevrsten značaj. Na ljubljanskem barju, kjer je bilo tedaj še jezero, segajoče od Ljubljane do Iga in Vrhnike, so nastale proti koncu mlajše kamene dobe mostiščarske naselbine ali stavbe na kolih. Namesto da bi gradili svoje kočice na suhem oziroma na trdnih tleh, so tedanji prebivavci zabili v jezersko dno ali močvirje kole in na njih zgradili leseno ploščad, kočice pa postavili šele na to ploščad. Včasih je prevladovala domneva, da so to delali zaradi večje varnosti, ali zato ker so bili ribiči. Kakor drugod pa se je tudi pri ljubljanskem barju pokazalo ob podrobni preiskavi razvoja in obsega tamkajšnjega jezera v mostiščarski dobi, da so bila vsa mostišča zgrajena neposredno ob jezerskem bregu ali pa celo še na zamočvirjenem zemljišču, kar vse seveda ni kdo vedel kako povečevalo varnosti pred napadom z brega. Že razmeroma tanki koli, na katerih so bile postavljene ploščadi, dokazujejo, da globina jezera na teh mestih ni mogla biti velika, ker bi sicer ne mogli nositi koč in njihovih prebivavcev.

Zato je prevladalo glede na mostišča sploh in posebej tudi glede na tista na Barju sedaj mnenje, da so nastala najbrž v zvezi s potmi, ki so vodila do jezera in preko njega. Njihov položaj res ustreza potema od Iga oziroma od Vrhnike do Ljubljane in dalje po ljubljani in Savi proti vzhodu. Spričo tedanjega lažjega potovanja po vodi v primeri s tistim po suhem in tudi spričo večje varnosti takšne poti je ta razlaga gotovo najverjetnejša. Tudi pri nastanku teh prvih stalnih naselbin v ljubljanskem okolišu se je torej uveljavil prehodni pomen ljubljanskega okoliša, poudarjen v uvodu. Osamljene najdbe in razporeditev mostišč na Barju dopuščajo domnevo, da je tedaj v obliki mostišča nekje med Prulami in Malim grabnom nastala prva stalna naselbina tudi na prostoru ožje Ljubljane. Vendar doslej ta dom-

neva arheološko še ni dokazana z odkritjem stavbnih ostankov samih.

Mostišča na Ljubljanskem barju so nastala šele ob koncu mlajše kamene dobe. Ob najstarejši njihovi skupini, pri Igu, so namreč odkrili razne bakrene predmete in orodje za njihovo izdelavo. Segala pa so preko dobe bakra (okrog 2000 do okrog 1800) v dobo bronu (okrog 1800 do okrog 1000), v kateri so propadla. Že njihov pomen za potovanje preko barjanskega jezera pa dokazuje, da spada njihov največji razvoj šele v obdobju bakra in delno bronu, ko se je trgovina zaradi močnejše delitve dela med različnimi plemeni že močnejše razvila. Za mostiščarje dokazuje tako trgovino že najdba bakrenega orodja in orožja pri Igu. Bakra namreč niso na Slovenskem nikjer pridobivali, morali so ga torej uvažati iz tujine, ali iz Alp ali pa iz Panonske kotline.

Kako so delovali na življenje takratnega človeka razni vplivi že pri izdelovanju vsakdanjih predmetov, kaže najbolje prepletanje raznih kulturnih vplivov na posameznih najdiščih. Te vplive so posredovali delno začetki trgovine, delno pa tudi razna preseljevanja. Tudi tu se kaže pri mostiščarjih prehodni značaj ljubljanskega prostora. Ljubljanska mostiščarska kultura je namreč povezana z nekaterimi najdišči na Koroskem in v Spodnji Avstriji, njene najdbe pa opravičujejo tudi domnevo, da so bili takratni mostiščarji v stiku — posrednem ali neposrednem — s Panonijo in severnejšimi predeli do Donave.

Slavonijo od Vučedola ob slavonsko-sremski meji na zahod in Vzhodne Alpe je zajemala v času mostišč posebna »slavonska« kultura. Prav spričo omenjenih vplivov, ki se prepletajo z njo v Zgornjem Posavju, se je uveljavila tu njena posebna, »ljubljanska« skupina z glavnimi najdišči na Ljubljanskem barju. V razdobje slavonske kulture, ki nastane v dobi bakra, pa se nadaljuje tudi v dobi bronu, spada glavni razcvet barjanskih mostišč.

Večina mostiščarskih najdb spada še v bakreno dobo. Med orodjem prevladuje koščeno in roženo (sekire, kladiva, bodala, šila, osti za puščice, dleta itd.), manj pa je kamnitnega. Redki so tudi nakitni predmeti (obeski iz prevrtanih kosti). Iz dobe bakra niso le različni predmeti iz te kovine, najdeni pri izžanskih koliščih (konice za sulice ali bodala), marveč tudi topilni lonček za baker in razni kalupi za izdelovanje bakrenega orodja (sekire, motike, igle) ter majhna kamnitna nakovala za dodelavo iz bakra ulitega orodja, kar je vse najdeno prav tam. Le dve kolišči (v Preserju ter pri

Blatni Brezovici) segata še v bronasto dobo. Bogate so najdbe lončenih izdelkov, med katerimi so najpomembnejše zvončaste čaše. Druge posode, okrašene z vrvičastim ornamentom, pričajo, da so vplivali na razvoj ljubljanske kulture tudi nosivci tako imenovane vrvičaste keramike. Ta keramika se je namreč razširila v Srednji Evropi v bakreni dobi v zvezi z vdorom nekih plemen z vzhoda, ki je precej pripomogel k propadu starejših kultur mlajše kamene dobe. Šele v bronasti dobi je prevladal v Srednji Evropi spet domači element nad priseljenim, vsaj v kulturni podobi.

O hrani in gospodarstvu barjanskega človeka pričajo ostanki njegovih jedil: kosti jelena, evropskega losa, srne, bobra, barskega prašiča, medveda, jazbeca, koze, ovce, raznih ptic in rib, ostanki lešnikov, drenulj, malin, gloga, vodnih oreščkov, želoda in jabolk. V gospodarstvu sta imela še pomembno mesto lov in ribolov. Vendar pa kaže model za izdelovanje bakrenih motik in najdba žrmlje tudi na začetke obdelave polja. S tem se sklada tudi najdba ženskega kipca pri Igu, zvezanega prejkone s kultom boginje plodnosti, značilnega za začetke poljedelstva.

Po propadu mostišč utone zgodovina ožjega ljubljanskega okoliša spet za dalj časa v precejšnjo temo, iz katere se dvigne v resnici šele s prihodom Rimljanov. Ali je morda propad mostišč na Ljubljanskem barju povezan z enim od preseljevanj plemen, ki so zajela Evropo v dobi bronu (npr. okrog 1650 do 1550 in okrog 1250 do 1150) in se obkrat dotaknila tudi zgornjega Posavja, kjer so gotovo skozi ljubljanski prehod pljusknila proti zahodu v Italijo, ali samo z zamočvirjenjem Barja, ali z razvojem v bližnjem sosedstvu, ki bi mogel odvzeti barjanskim mostiščarjem del njihovih lovišč, pa je seveda težko odločiti.

Vsekakor izvirajo iz starejše železne dobe (1000 do 350) z mesta današnje Ljubljane le redke najdbe, in sicer večje grobišče na dvorišču SAZU (med Gosposko in Salendrovo ulico, z nekdanj domnevno precej večjim obsegom, 65 grobov) ter dve manjši (severozahodni vogal Zvezde ter poleg železniškega mostu čez Gruberjev prekop za dolensko železnico). V tem obdobju se je vsekakor premaknilo težišče naselbin na slovenskih tleh v takšne okoliše, kjer je bila železna ruda, npr. v Vače, čeprav je vodila mimo današnje Ljubljane še vedno pomembna pot mimo Vzhodnih Alp skozi Vače v Italijo. Ta začasni upad v okolišu Ljubljane je toliko bolj pomemben, ker je prav starejša železna doba s svojimi najdbami na Slovenskem

izredno bogato zastopana. Po značaju najdb spadata obe prvi navedeni grobišči gotovo, tretje pa verjetno še v prvo razdobje starejše železne dobe, ko so stale okrog Ptujskega polja naselbine še na planem in ko naselbina pri Vačah še ni bila zavarovana z nasipom (pred okrog 700). To bi govorilo v prid domnevi, da je stalo naselje v prvih dveh grobiščih pokopanih ljudi nekje ob Gradišču, na najvišji terasi ob prehodu z Ljubljanskega polja na pot ob severnem robu Barja. Grajski hrib ali Šišenski vrh bi bila kot mesti gradišč verjetnejša šele v naslednji dobi, ko so v VIII. stoletju pred našim štetjem vdrali preko tega prostora v Italijo Kimerijci, podobno kot več kakor tisoč let pozneje Huni in Obri.

Iz časa največjega razcveta halštatske kulture v starejši železni dobi (okrog 600 do okrog 550) in iz mlajše železne dobe (okrog 550 do prihoda Rimljanov) pa izvirajo v Ljubljani sploh le redke slučajne najdbe, največ odkrite v strugi Ljubljanice. V mlajši železni dobi je nastal okrog širšega okoliša Ljubljane sicer pravcati sistem gradišč, ki so na več gričih pustila še dobro opazne sledove v terenskih oblikah (npr. sledovi nasipov na Magdalenski gori pri Šmarju). Gradišča se vrste od Šentvida nad Ljubljano mimo Repenj pri Smledniku in morda Šmarne gore, Rašice, Črnuč, Mengša, Šentjakoba do Ajdovščine nad Dolom, južno od Save pa se nadaljujejo s Štango, Zagradiščem pri Zalogu, Magdalensko goro, Gradiščem nad Želimljami, Golim in izanskim gradom, nato pa se zaključujejo z Gradiščem pri Vrhniku in morda Polhovim Gradcem. To ozemlje spada v zadnjih stoletjih pred našim štetjem obenem z Gorenjsko k noriškemu »kraljestvu«, ki ima svoje središče po vsem videzu v velikem mestu na Štalenu nad Celovcem. Tudi obrambni sistem okrog Ljubljane je bil domnevno zvezan prav s spori med Noriki in Rimljani. Ti so začeli kmalu po l. 200 pred našim štetjem, zlasti odkar so Rimljani po ustanovitvi Aquileje (181 pr. n. št.) kazali vedno jasnejšo željo pa razširjenju svojega ozemlja ob tem delu svoje meje. Vsekakor pa je zanimivo, da je Vrhnika (Nauportus) v tem času mnogo pomembnejše naselje kakor tisto, ki bi stalo na mestu sedanje Ljubljane. To se kaže tudi v poročilih iz zadnjega stoletja pred našim štetjem o prometnih poteh preko ljubljanskega okoliša: »Okra (= Hrušica) je najnižji del Alp, tam, kjer mejijo na Karne. Čez njo prevažajo blago na vozovih iz Aquileje v Nauportus... Od tod ga odpravljajo po vodni poti naprej do Istra (= Donave) in v tamkajšnje pokrajine. Mimo Nauporta

namreč teče plovna reka, ki prihaja iz Ilirije in se izliva v Savo, tako da je blago mogoče spraviti v Segestiko (= Sisek) ter k Panoncem in Tavriskom«. Ljubljanski okoliš je bil torej vsekakor še vedno pomemben za prehod od Sredozemlja preko njegovega gorskega oboda, vendar pa se je težišče tega pomena v teh stoletjih preneslo na tisti kraj, kjer so prelagali blago z vozov na čolne, na Vrhniko. Sicer se domneva, da je bilo v tej dobi tudi na prostoru sedanje Ljubljane manjše naselje čolnarjev in ribičev na levem bregu Ljubljanice nad Čevljarskim mostom, vendar pa te domneve še ni bilo mogoče podpreti z arheološkimi najdbami.

3. RIMSKO LEGIJSKO TABORIŠČE IN »COLONIA JULIA EMONA«

Bistveno pa se je spremenil položaj v okolišu Ljubljane z rimsko osvojitvijo naših krajev. Ljubljanska kotlina je padla v rimske roke najbrž z ostalim Norikom (l. 16 pr. n. št.). Vendar so jo Rimljani, ki so dobro spoznali pomen ljubljanskega okoliša za prehod iz Panonije v Italijo in obratno, odtrgali od Norika, kjer ni bilo legijskih taborišč, ker je ostal kot posebno »kraljestvo« neka časa v cesarjevi hišni posesti in zato v njem ni bilo redne rimske vojske. Dodelili so ga k Panoniji. Njihov smisel za prometne zveze, ki se kaže v sijajnih rimskih cestah in njihovem omrežju, ter za vojaški pomen tega kraja, jih ni varal. Tržišče v širšem ljubljanskem okolišu so nemudoma predstavili na najvišjo teraso med ljubljanskim poljem in ljubljanskim barjem in še v Avgustovi dobi je zraslo tu legijsko taborišče, ki je zapiralo ozki dostop med Šišenskim vrhom in Grajskim hribom proti zahodu. Varovalo je obenem križišče nastajajočih rimskih cest, ki so vodile proti severu v Virunum na Korškem, proti severovzhodu preko Trojan v Poetovio in naprej v Panonijo, proti jugovzhodu preko Dolenjskega v Neviodunum in Siscio. Pri Emoni, tako se je novo legijsko taborišče imenovalo, so se te ceste združevale in vodile skozi »Postojnska vrata« in Vipavsko dolino v Italijo. Še osem stoletij pozneje imenuje furlanski pisec Pavel Diakon prav to pot po Vipavski dolini za edini »široki in popolnoma ravni dohod v Italijo«.

Ime Emona so Rimljani prevzeli od starincev in je najbrže ilirskega izvora. To bi kazalo, da je bilo vsaj v bližini rimskega mesta starejše ilirsko-keltsko ribiško-čolnarsko naselje — morda na Bregu ob Ljubljanici ali na prostoru poznejšega Starega trga pod Grajskim gričem. Toda jasni pravokotni tloris Emona kaže, da se ni razvila iz starejšega naselja, marveč da gre za načrtno rimsko

ustanovitev. Severno obzidje je teklo od ogla Veselove in Muzejske ulice ob Veselovi ulici ter južnem robu Trga Revolucije do glavnega poslopja univerze; tu se je začelo vzhodno obzidje, ki je šlo ob Vegovi in Emonski cesti do Krakovske ulice; vzdolž Mirja je teklo do stika z Jamovo ulico južni zid, od tod proti severu ob Snežniški ulici ter notranjemu robu vladne palače na Prešernovi cesti do Veselove ulice pa zahodni del obzidja. Prostor, ki ga je utrdba zapirala, je povzročil, da so se razmerja stranic (od Gradišča do Mirja 523,6 m; od Jamove do Emonske ceste 435,5 m) nekoliko oddaljevala od navadnega pravila rimskega legijskega taborišča (3:2), toda površina (23 ha do zunanega roba obzidja, 29,11 ha do zunanega roba jarkov) zajetega prostora povsem ustreza obsegu enojnega rimskega legijskega tabora. Taborišče je nastalo prejkone po velikem uporu dalmatinskih in panonskih plemen (v letih 6—9 naš. št.), kajti ob začetku upora je imel Nauportus po sporočilih virov še vedno pomembnejši položaj od Emone. Tedaj pa je dobila v Emoni svoj zimski tabor legio XV Apollinaris.

Taborišče je bilo utrjeno sprva le z nasipom in jarkom ter je obdajalo zvečine lesene stavbe. Toda že v Avgustovi dobi je XV. legija začela graditi in vnanjem robu starega nasipa obzidje, utrjeno s štirikotnimi stolpi, pred obzidjem pa s poglobljenim jarkom. Obzidje je imelo na vsaki strani po ena glavna vrata (severna v sedanjem Gradišču, južna — ohranjena v rimskem zidu na Mirju — desno od Gorupove ulice, vzhodna pri Križankah in zahodna med Rimsko in Gregorčičevo ulico) ter po več manjših, ki pa so bila odprta le v obdobju velike varnosti; pozneje so jih zazidali. V jarke je bila napeljana voda potokov izpod Šišenskega vrha in Rožnika. Vojaško je položaj imeniten — zavarovan z juga po Gradaščici in Barju, z vzhoda po Ljubljani in z zahoda po gričih; le severna stran je bila odprta za širok napad.

Oba poglobljena vrata na obeh krajših (Porta praetoria in Porta decumana) in daljših stranicah (Porta principalis) sta povezovala obe poglobljeni cesti (Cardo maximus in Decumanus maximus), ki sta se križali v pravem kotu; ob njihovem križišču je bil domnevno glavni trg (Forum) s svetišči, ki pa doslej še ni bil raziskan po arheologih. Vzporedno z obema glavnima cestama so bile prav tako naravnost speljane druge, ki so delile med seboj skupine mestnih hiš (insulae). Vsaj na treh straneh so bile poglobljene ceste mesta hkrati iztočnice za pomembne prometne zveze s soseditvom. Cardo

maximus je vodil skozi Gradišče proti severu, kjer se je na Ajdovščini cepila cesta v dve smeri — proti Trojanam in v Panonijo ter preko Gorenjskega v notranjost Alp. Decumanus maximus pa se je nadaljeval skozi »leva glavna vrata« s cesto na Kras ter skozi »desna glavna vrata« s cesto med Barjem in gričevjem na Dolenjsko.

Ta pravilnost mestnega načrta je gotovo dediščina rimskega tabora. Rimska vojska pa je hkrati opravila najbrže tudi drugo pomembno delo. V obdobju, ko je gradila tod okrog ceste, mostove in emonsko obzidje, je tudi na Barju zaravnala pogloblitve ovinke Ljubljane do mesta in speljala njen tok poleg Podpeškega kamnoloma, od koder so vozili tudi kamen za gradnjo zidu okrog Emone (za gradnjo njegovih temeljev in zunanega lica).

Legijsko taborišče v Emoni je živelo le kratek čas. Pomembno je bilo le dotlej, dokler so morale rimske čete bdeti v novo osvojenih pokrajinah ne le nad sovražnimi vpadi, marveč tudi nad raznimi gibanji še vedno upornih domačinov, mešanih ilirsko-keltskih plemen. Že cesar Tiberij (14—37 naš. št.) pa je preuredil mejo v strnjeno, tog sistem trdnjav in legijskih taborišč ob sami meji. Kmalu po letu 15 je bila prestavljena XV. legija, ki je dotlej imela prezimovalni tabor v Emoni, v Carnuntum ob Donavi, Emona pa je bila povzdignjena v rimsko »kolonijo« s pridevkom Julia. S tem je obrambni sistem izginil iz Ljubljanske kotline, tako da je ostala poldrugo stoletje brez vojaške posadke. Tako so se tudi tu — neposredno pred vrati Italije — zamenjale oblike, značilne za obdobje prave okupacije, z značilnim življenjem rimske province.

V zvezi s temi spremembami je postala Emona upravno središče zgornjega Posavja in ostala to do konca rimske oblasti. Rimske province so bile namreč razdeljene navadno na »mesta« (civitates), ki jim je bilo dodeljeno večje ozemlje okrog njih. Tako sta bili dodeljeni tudi Emoni kot njen mestni okoliš Gorenjska in Notranjska do Hrušice, medtem ko je segla njena oblast na Dolenjskem skoraj do današnje Višnje gore. Ker je bila Emona dvignjena v »kolonijo«, so dobili njeni svobodni prebivalci rimsko državljansko pravo. Bili so torej »rimski meščani« in so imeli glede na trgovino in ženitev iste pravice kakor polnopravni prebivalci mesta Rima. Tudi mestna uprava je bila urejena po rimskem vzorcu. Na njenem čelu sta bila dva sodnika (duumviri iure dicundo). Pomagala sta jim dva edila (nadzornika javnega reda in nekaka policijska uradnika), blagajnik (quaestor) in člani mestnega sveta

(ordo decurionum), ki so iz svoje srede vsako leto volili te uradnike. Seveda pa so prebivali v mestu poleg osebno svobodnih meščanov tudi njihovi sužnji. Kljub svojemu pomenu za upravno ureditev pa rimska mesta v gospodarskem pogledu še niso bila to, kar razumemo pod mesti v Evropi od okrog leta 1100 dalje, t. j. naselbine osebno svobodnega prebivavstva, ki se preživlja predvsem z obrtjo in trgovanjem. Rimski meščani so se ukvarjali v dobršnem delu tudi s poljedelstvom. Prav najvplivnejši del meščanstva so bili veleposestniki.

V poldrugem stoletju, ki je sledilo dvigu Emone v kolonijo, je mesto dobilo vse značilne poteze rimskega provincialnega mesta. Razkrila so jih arheološka izkopavanja, ki so zajela doslej približno polovico površine znotraj mestnega obzidja (V. Šmid v letih 1909—12 ter 1916 južni del mesta ter okolico Drame, Narodni muzej 1950 v jugozahodnem voglu, Jaro Šašel 1952 utrdbe na nekdanjem Nunskem vrtu, Mestni muzej 1961 v severovzhodnem voglu neraziskani del severno od Erjavčeve ceste). Arheologi so razkrili presenetljivo dobro ohranjene ceste s pločnikom in s kanali, ki so pod dekumanskimi cestami odvajali nesnago v Ljubljano. Prostor med cestami so izpolnjevali hišni bloki, ki so jih večkrat prezidavali in združevali v velike zgradbe. To so bila stanovanjska, obrtniška, trgovska, pa tudi upravna poslopja. V njih so odkrili vse značilnosti rimskega stavbarstva — od osrednjega dvorišča s stebriščem do kamnitnega tlaka in mozaikov po tleh ter slikanega ometa na stenah, pa tudi do kopalnic in antičnega centralnega ogrevanja prostorov (hipokavst; z razgrevanjem zraka v votlih prostorih pod podom in — s pomočjo glinastih cevi — tudi ob stenah), ki so ga uvedli v Emoni v začetku tretjega stoletja. Tej višini civilizacije je ustrezala tudi oprema — bodisi iz Italije ali Galije uvožena z raznimi ornamentami okrašena »terra sigillata« (s tovarniškim pečatom označena fina keramika) ali prav tako uvožena »terra nigra« (črna keramika). Med uvožene izdelke spadajo tudi lepe oljene svetilke, ki segajo od prvega stoletja do časov, ko so zamenjali starejše antropomorfne okrase že krščanski simboli. Številne so tudi najdbe kovinskega okrasja (lasnice, zapestnice, prstani, sponke, igle itd.). Za emonsko zgodovino pomembne so tudi najdbe novcev, najsi gre že za depoje v nevarnih časih skritega denarja, bodisi za posamezne novce.

Poleg mesta so nastajale hiše tudi zunaj obzidja. Proti Ljubljani in še preko nje je seglo čolnarsko-ribiško naselje, zahodno od sedanjega začetka Titove ceste pa je bila

naselbina domačih lončarjev. Ob cestah, ki so vodile iz mesta, pa so bila po rimski navadi razporejena tudi grobišča. Zlasti na široko je bilo razprostrto tisto na severu, ki je segalo v precejšnji širini do Gospodarskega razstavišča in še preko, prav tako pa so bili odkriti grobovi ob Tržaški cesti ter ob Karlovški cesti.

Spričo povezanosti rimskih mest s poljedelstvom nas ne more presenetiti, da tudi v Emoni priča vrsta stavb o poljedelskem značaju njihovega prebivavstva; posebej je zanimiva shramba z ostanki sežganega prosa, ječmena, rži in pšenice. Seveda pa so prebivali tu tudi razni obrtniki (kovači, zlatarji, tkavci, barvarji, tesarji, mizarji itd.), ki so bili povezani v posebne poklicne organizacije. V eni izmed hiš je živel tudi zdravnik-kirurg in sicer kot suženj hišnega gospodarja. Tudi v tem času pa se z vlogo, ki jo je imela Emona v trgovini, izraža prehodni pomen ljubljanskega okoliša. Prav rimska doba je prvo obdobje, v katerem je celotni gospodarski razvoj podčrtal pomen širših prometnih žil, ki tečejo preko teh krajev.

Že v prvem stoletju naš. št. sta tudi v Emoni imeli svoje podružnice veliki aquilejski trgovski hiši Barbijev in Casernijev. Pomen emonskih trgovcev samih v prometu s pokrajinami ob Donavi pa najlepše izpričuje obstoj emonskega rojaškega društva v Savariji že pred sredo prvega stoletja, pri čemer gre prav gotovo za društvo iz Emone izviraajočih trgovcev v tem mestu.

V teh okoliščinah — zlasti spričo pomena Emone na poti iz Italije v vzhodni del rimskega cesarstva po suhem — se ni mogoče čuditi, če se tako v veri kakor tudi v jeziku v tem mestu, ki leži neposredno pred vrati Italije, postopno in celo razmeroma kmalu uveljavijo značilne rimske oblike. Sicer se še do tretjega stoletja pojavljajo na nagrobnih spomenikih domača imena in v okolici se je uveljavljala romanizacija gotovo počasneje, vendar pa se je tudi tu — morda z izjemo kakšnih prav odročnih predelov emonskega okoliša — močno izrazila tista posebna značilnost suženjskega družbenega reda, da namreč nesvobodno prebivavstvo razmeroma lahko in na široko prevzema jezik svojih gospodarjev.

Emona pa ni dolgo uživala mirnega življenja rimskega provincialnega mesta, ki se je začelo zanjo šele z dobo Tiberija. Od drugega stoletja dalje se začena njen položaj na prehodu v Italijo uveljavljati povsem v drugačni obliki. Mesto je trpelo večkrat že ob državljanskih vojnah med različnimi kandidati za cesarski prestol. Boj za ta prestol je namreč boj za oblast v Italiji in vsi

kandidati, ki prihajajo z vzhoda, gredo s svojimi vojskami skozi Emono. Morda je tudi najstarejši depo iz Emone (odkrit l. 1961, najmlajši novce je Neronov zlatnik) zvezan s prehodom panonskih vojsk pod poveljstvom Antonija Prima — znanih tudi po plenitvah v Rimu —, ki so osvojile oblast za Vespazijana (69/70). Še težji položaj pa se je začel z barbarskimi vdori preko rimske meje, ki jih je vselej vabila med vsemi rimskimi pokrajinami najbogatejša — Italija. Dobršen del teh napadavcev se je namreč zbiral ob srednji Donavi, v pripravi Panonski kotlini, ter mimo Emone vdiral v Italijo. Prav prvi primeri te vrste so spravili emonske prebivavce v precejšnjo zadrego, ker so za poldruga stoletja miru svoje mestno obzidje zanemarjali, potem pa to še nadaljevali, dokler ni mesta doletela v tretjem stoletju prva katastrofa.

Emona je prvič občutila nevarnost svojega položaja ob vratih v Italijo že leta 167, ko so germanska plemena pod vodstvom Markomanov ob Donavi na široki črti zrušila rimske utrdbe in mimo Emone »predrila Julijske Alpe« ter prišla do Aquileje. V zvezi z boji, ki so temu barbarskemu vdoru sledili, so poskusili Rimljani bolj utrditi vzhodna vrata v Italijo. Vojsko so znova namestili tudi na današnjih slovenskih tleh in poskušali z novimi utrdbami zapreti vstop v Italijo prav preko zgornjega Posavja. Nastal je kratkotrajni legijski tabor pri Ločici v Savinjski dolini, obenem pa tako imenovana »obramba Italije in Alp« (praetentura Italiae et Alpium) na Hrušici. Predvsem pa je bil v zvezi s temi dogodki med leti 167 in 238 ves emonski mestni okoliš pridružen Italiji, ki je s tem za blizu tri stoletja razširila svoje meje do Trojan in hribov nad Višnjo goro.

Med državljanskimi vojnami v tretjem stoletju je bila Emona o priliki prehoda čet Maksimina Tračana leta 238 prvič razdejana in požgana. Ko se je v drugi polovici tega stoletja položaj še poslabšal, sta cesarja Galien (260 do 268) in Avrelian (270 do 275) gradila mestne utrdbe celo v Italiji. V istem času je bila glavna vpadna cesta od vzhoda v Italijo mimo Emone vnovič zavarovana z vrsto novih zapornih utrdb ali obnovljenih mestnih obzidij. Poleg drugih krajev (Poetovio, Celeia, Hrib na Vrhniki, Hrušica, Ajdovščina, utrdba ob izlivu Ljubljanice v Savo pri Zalogu, Velike Malence pri Brežicah) je bila v tem času na novo utrjena tudi Emona. Tedaj je emonsko obzidje dobilo svojo novo podobo. Obzidje so znova popravili ter pozidali še nekaj okroglih stolpov (s ploščadjo za metalne stroje). Pred obzidjem so zgradili v slogu poznoantičnega utr-

jevanja branik v obliki ceste, pokrite s 15 cm močnim slojem malte, ki je varoval zid pred sovražnimi podkopi. Pred cesto sta bila še dva jarka, med katerima je bil že notranji širok 17 in globok 3 metre ter napolnjen z vodo.

»Zid na Alpah«, kakor se skupno imenujejo vse te utrdbe v nekem viru iz IV. stoletja, sta popravljala še Dioklecian (284 do 305) in Magnencij (350). Te utrdbe so imele pomen ob raznih prehodih preko tega ozemlja na vzhodno ali zahodno stran (npr. ob prehodu Konstancija v Italijo leta 340, čeprav je prišlo do odločitve šele z bitko pri Aquileji; Julijana v Panonijo leta 361, Valentinijana v Italijo leta 364). Vendar pa je do druge polovice IV. stoletja ta obrambni sistem izgubil že precejšen del svoje moči, posebej pa se ni obnesel v obrambi zoper manj urejene in številnejše vojaške skupine barbarskih plemen. Tako so se mogli braniti Rimljani leta 374 zoper Kvade in Sarmate, ko so hoteli preko tega predela vdreti v Italijo, šele s pomočjo na hitro zgrajenih lesenih barikad na kraških klancih in jim tako zapreti pot.

Ko se je okrog leta 380 zlomila rimska obramba ob spodnji in srednji Donavi, je postala obramba meje same Italije, torej tudi ceste, ki vodi skozi Emono, še pomembnejša. Vendar se do prvega pohoda Teodozija proti zahodu (388) skozi Emono očitno povečane nevarnosti še niso zavedali, pač pa slišimo o gradnji novih utrdb prvič nekaj let pozneje (391 do 392). Njihova moč pa tudi tedaj ni mogla biti še posebno velika, ker tudi leta 394 Teodoziju ob prehodu v Italijo ni bilo treba zavzemati nobenih utrdb na kraških prehodih in prav tako tudi ne Vizigotom pod vodstvom Alarika ob vdorih v Italijo (403 in 408). Kljub temu pa je povzročila privlačnost Italije pri barbarih od okrog leta 400, ko so Rimljani zares že izgubili iz svojih rok vso oblast nad Panonijo severno od Drave, da se je za Emono spremenila nevarnost pred sovražnim vpadom kar v navaden pojav. Za mesto je bilo to toliko teže, ker si zahodnorimsko denarno gospodarstvo od velikega denarnega zloma sredi tretjega stoletja ni nikoli več opomoglo. S postopnim napredovanjem naturalnega gospodarstva od Dioklecianovih reform naprej pa je s trgovino začel odmirati prav tisti gospodarski element, ki je Emono dvigal na prvo mesto med urbanskimi naselji v Ljubljanski kotlini.

Končno so Rimljani na najbolj ogroženem delu meje Italije pred letom 430 zgradili nov utrjeni sistem: z vrsto tako imenovanih »dolgih zidov« in drugih manjših utrdb od Reke mimo Vrhnike do zgornje Soške doline in

Meglarij na Koroškem so zaprli pot v Italijo. Zelo značilno pa je za spremenjeni položaj — sovražnik namreč sedaj niso več urejene rimske vojske, marveč barbarska plemena, ki se mude v Panoniji, zlasti Huni — da je ostala Emona že izven tega obrambnega sistema.

V zimi 451/452 je zadel mesto v resnici usodni udarec — Atila ga je ob svojem pohodu v Italijo razrušil. Ta dogodek sicer še ni pomenil konca emonskega mesta. Pa vendar kažejo tudi naslednji dogodki povsem jasno, kako njegov pomen tudi naprej še vedno usiha, čim bolj odмира življenje na prometnih žilah, ki so ob prihodu Rimljanov tako dvignile ljubljanski prostor. Ko je Odoakar, potem ko je prevzel v Italiji oblast iz rok zadnjega, odstavljenega rimskega cesarja Romula Augustula (476), na raznih mestih popravljal mejo Italije, da bi preostalo ozemlje laže branil, je prepustil emonski mestni okoliš, ki ni bil več zajet z italsko obrambno črto na Krasu, znova Panoniji ter je umaknil mejo Italije s Trojan na staro kraško mejno črto. Ostrogotski kralj Teoderik je še združeval v svojih rokah oblast nad južnimi predeli Panonije in Italijo ter vzdrževal in obnavljal oblike poznoantične ureditve tudi v danes slovenskih predelih. Toda že v dobi ostrogotske oblasti začne rasti v Kranju germanska naselbina, ki kaže, da se sedaj težišče v Ljubljanski kotlini odmika od Emone. Sredi svoje dvajsetletne vojne zoper Ostrogote za posest Italije (535—555) pa je cesar Justinijan leta 546 že mirno prepustil poleg drugega tudi emonski mestni okoliš Langobardom kot nagrado, da so mu v tej vojni pomagali. Veliko langobardsko grobišče v Kranju, ki mu Ljubljana ne more postaviti ob stran nič vsaj približno podobnega (le en germanski grob je znan v bližini Gospodarskega razstavišča ter nekaj drobnih germanskih gumbov z Grajskega hriba!), pa že povsem dokazuje premik težišča v emonskem okolišu na severozahod.

Kljub vsemu pa dokazujejo škofje, ki vodijo emonsko krščansko občino od časov cesarja Diokleciana dalje vse do konca VI. stoletja, in najdbe bizantinskih novcev (zadnji so izza cesarja Justina, 518 do 527 naš. št.), da Emona kljub vsemu nazadovanju še vedno živi. Tudi umik Langobardov leta 568 iz Panonije v Italijo, ki je odprl v Panonijo in Vzhodne Alpe pod novim osvajavcem, v tem pogledu ni takoj spremenil položaja. V prvem času po letu 568 so namreč Slovani šele počasi napredovali od severa proti jugu skozi Panonijo in Vzhodne Alpe. Leta 579 je v Emoni še vedno živel škof Patricij kot načelnik tukajšnje cerkve. Šele ko se je po

obrskem zavzetju Sirmija leta 582 odprla pot proti zahodu tudi Slovanom od spodnje Donave ter iz vzhodnih delov Karpatske kotline sem in ko so se začeli obračati kot podporniki tega slovanskega vala proti zahodu tudi Obri sami, se je položaj razmeroma hitro spremenil. Leta 587 celežski škof Johannes in emonski škof Patricij nista več živela v svojih mestih, marveč pri patriarhu Severu v Furlaniji. Približno v istem času je padel v slovenske roke Kranj, propadle pa so tudi langobardske utrdbe ob Ziljski dolini v starem »sredozemnem« Noriku. Že leta 592 poročajo viri o sklenitvi prvega miru med Obri in Langobardi, ki je zaključil ta prvi slovanski sunek neposredno v langobardski prostor, leta 593 pa so se borili Slovani zoper Bavarce že globoko v Alpah ob zgornji Dravi.

Tako se začenja za ljubljanski okoliš nova doba, ki je antične razmere iz dobe rimskega gospostva temeljito spremenila. Za antične mestne naselbine v notranjosti slovenskega ozemlja je ta sprememba pomenila konec. Slovani so jih osvojili in požgali. Njihovo gospodarstvo ne le ni potrebovalo tako velikih obrtnih ali trgovskih središč, marveč je bil celo presežek njihovega poljedelstva gotovo še premajhen, da bi jih bilo mogoče preživljati. Na mestu antičnih mest ali v njihovi bližini so nastajale nove, majhne slovanske poljedelske naselbine. Le kot pozen, neznaten odmev nekdanje obrambne vloge ljubljanskega prostora — tokrat spet v obrambo proti vdoru iz Italije v Panonijo — se sliši sporočilo iz pisma Karla Velikega njegovi ženi, da je frankovska vojska 23. avgusta 791 zavzela nekje v širšem ljubljanskem prostoru obrski »okop« (uualum), premagala obrski oddelek ter ujela okrog 150 sovražnikov. Vsa druga pričevanja, sprva še zelo skopa in redka, pa govore že o začetku popolnoma novega razvoja — o slovanskih vaseh in o dolgih stoletjih, ki so pretekla, preden je gospodarski razvoj omogočil na mestu današnje Ljubljane nastanek nove meščanske naselbine.

4. DEDIŠČINA RIMSKEGA MESTA

Mesto, ki ni bilo več potrebno gospodarstvenemu življenju, je torej odmrlo. Toda tudi ruševine odmrlega antičnega mesta so vrezale v nedotaknjeno ravnino, na kateri je pol tisočletja pred svojo smrtjo Emona zrasla, tako trdne sledi, da so močno vplivale ne le na poteze srednjeveške Ljubljane, marveč tudi na sedanjo obliko ljubljanskega mesta.

Že urejeni tek Ljubljanice na Barju do današnjega Gruberjevega kanala je nepo-

sredna dediščina po emonski XV. legiji, ki se ni več izgubila. Vse štiri poglavitne vpadne ceste v Ljubljano — in danes hkrati temeljne žile ljubljanskega mestnega prometa — so neposredni dedič rimske cestne mreže — Titova cesta, Gosposvetska cesta, Tržaška cesta in Dolenjska cesta (ki se začneja z emonskega stališča pravzaprav že s Karloško cesto). Pa tudi poglavitna obhodna cesta — Prešernova cesta — je bodisi neposredni bodisi posredni dedič Emone: nekateri domnevajo, da je že v rimskem času povezovala zunaj mesta cesto od jugozahoda s tisto proti severu; vsekakor pa je tekla v srednjem veku ta cesta vsaj do črte Veselove ulice ob zunanjem robu nekdanjega emonskega obrambnega jarka, ki je bil še v 17. stoletju napolnjen z vodo, in se je šele tu obrnila proti severovzhodu, kjer je njen zadnji ostanek prečna pot preko Trga narodnih herojev.

V notranjosti emonskega obzidja je prav tako cestno omrežje v veliki meri dedič emonskih ulic. Ena izmed glavnih emonskih ulic (Cardo maximus) je neposredni prednik Gradišča, medtem ko je Gorupova ulica obdržala le njeno smer, sicer pa se je odmaknila nekoliko proti vzhodu. Še večji pa je bil pomen druge glavne ulice (Decumanus

maximus) ki je prednik sedanje Rimske ceste (to ime je šele iz konca XIX. stoletja); v srednjem veku so jo imenovali preprosto »Cesta« in leta 1462 jo označuje neki vir kot »občo javno cesto, po kateri se jezdi, vozi ali hodi proti Vrhniki«. Pa tudi vse druge ulice v tem delu mesta slede vsaj smeri rimskih ulic z edino izjemo Igriške ulice, ki je nastala kot srednjeveška bližnjica prek emonskih ruševin.

Sledi antičnega mesta grede pa še naprej. Vzhodni rob antičnega mesta je določil zahodno mejo srednjeveškega Novega trga ne glede na imenitni kamnolom, ki ga je predstavljalo antično mesto s svojimi ruševinami za potrebe srednjeveške Ljubljane. Vstop »Ceste« z zahoda je vplival na potek ulic med Križankami in Ljubljanico, stik treh antičnih poti — Ljubljanice, »Ceste« in poti na Dolenjsko pa je med pomembnimi činitelji, ki so botrovali prvim začetkom srednjeveške Ljubljane. Končno pa je tudi Trg revolucije neposreden dedič rimskih utrdb. Ta prostor je ostal kot širok jarek nezazidan — še v začetku XIX. stoletja se je tu hranil spomin na nekdanjo »Jamo« — in zadnji sledovi tega jarka so izginili šele z zaravanjem in tlakovanjem trga v XIX. in XX. stoletju.

IME TÓTSÁG IN SEDEŽ BELMURSKEGA ARHIDIAKONATA*

IVAN ZELKO

1. IZVOR IMENA TÓTSÁG

Teritorialni terminus Tótság moramo imeti za veliko starejši, kot nam poročajo o njem doslej znani zgodovinski viri. Madžari so Slovane, ki so jih ob svojem prihodu našli v Panonski ravnini, imenovali z besedo »Tót«,¹ in ozemlje, kjer so bivali Slovani, z besedo Tótság (krajina Slovenov). Tako poimenovanje je prišlo v poštev predvsem tam, kjer so bila v sosesčini Madžarov slovanska naselja. Zahodno od Keszthelya je zaselek Rokolán, ki je kot dvojna naselbina obstajala že leta 1273, ko se imenuje: Madžarski in Slovenski (Slovanski) Rokolan — terra Mogor Rokolan in v sosesčini terra Toutrokolan.² Slovenska ves pri Monoštru se omenja 1350 z madžarskim imenom: Tothfolua.³

Problem krajevnih in ledinskih imen Tót, ki je v našem primeru povezan s pokrajinskim imenom Tótság, za slovensko zgodovino ni le lokalnega značaja, marveč zadeva celotno zgodovinsko Panonsko Slovenijo. Raziskovalci krajevnih in ledinskih imen na Madžarskem z imeni Tót (Touth) dokazujejo slovanski izvor naselja. Med slovanskimi krajevnimi in ledinskimi imeni v Spodnji Panoniji našteva Kniezsa deset imen Tót, Tóti, s katerimi dokazuje obstoj Slovanov na tem področju v XI. stoletju.⁴ Ni pa navedel vseh primerov z zadevnega področja.⁵

O imenu Tót je razpravljal Melich v svojem delu A honfoglaláskori Magyarország (Madžarska ob osvojitvi) in dokazuje, da so Madžari nazivali z imenom Tót tiste Slovane, ki so se sami imenovali Sloveni in svoj jezik slovenski. Izvaja dalje, da je izraz Tót bil rabljen za: a) Slovake, b) Slovence v Prekmurju, c) kajkavske Hrvatse.⁶ Kniezsa poudarja, da se je madžarski izraz Tót prvotno nanašal na vse Slovane. Toda kot označitev je ostal le pri tistih Slovanih, ki so se sami imenovali Sloveni, in to Slovenci, kajkavski Hrvati in Slovaki. Pravi tudi: Verjetno je, da na Madžarskem številna krajevna imena Tót, Tóti, Tótfalu... ne označujejo striktno naselbin Slovakov, Slovencev ali kajkavskih Hrvatov, marveč so z imenom označene naselbine le kot slovanske.⁷ Izrecno trdi, da so Madžari z izrazom Tót imenovali tiste Slovane, ki so jih našli ob svoji priselitvi v sedanji madžarski domovini.⁸

* Ta članek je nadaljevanje sestavka Murska Sobota kot sedež arhidiakonata in cerkveno-upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku, ki je bil objavljen v 1. številki letošnjega letnika Kronike.

Istega naziranja je tudi Moór, ki prav tako podčrtuje, da so Madžari označevali z imenom Tót vse Slovane, ki so jih našli v Panonski ravnini.⁹

Raba imena Tót za Slovane sega torej v začetno dobo bivanja Madžarov v sedanji domovini.

O izvoru imena pravi Kniezsa: »Izvor imena ni docela razčiščen. Stara madžarska osnova imena je tóut, kar popolnoma izključuje, da bi ga mogli izvajati bodisi iz nemške besede »tot« (mrtev), bodisi iz turške besede »tat« (miren). Ker izvira staromadžarski diftong ou velikokrat iz starejšega diftonga au, je mogoče, da izvira tóut iz osnove taút. Potem je v zvezi z indoevropskim korenem taút, teút, ki pomeni ime ljudstva, naroda — in se v pomenu ljudstvo, narod dá dokazati v številnih jezikih: staroital. touto (ljudstvo), staroirsko túath (ljudstvo), litvansko tauta (država) in germansko theoda (ljudstvo). Kako se je beseda tót oprijela Slovanov, ne vemo.«¹⁰

Latinski prevod imena Tót je »Sclavus«. Kraj Winten ob reki Pinkovi, severovzhodno od Güssinga v Avstriji, katerega madžarsko ime je Pinka-Tótfalu, se v zgodovinskih virih omenja 1221: villa Sclavorum¹¹ in 1297: Tothfolu.¹²

Melichove in Kniezseve ugotovitve, da je izraz Tót bil rabljen za Slovake, Slovence v Prekmurju in prebivavce kajkavske Hrvaške, se strinjajo z zgodovinskimi dejstvi.

Krajevno ime Tothfolua (1350, Slovenska ves ob Rabi), pokrajinsko ime Tótság (gorne Prekmurje) ter krajevno ime Totkeresztur, Totkeresztur (1698, Križevci v Prekmurju)¹³ pričajo o tem za Slovence v Prekmurju, ki so se še v preteklem stoletju imenovali »Slovene«, prim. Starine železnih in salajskih Slovanov, naši Slovenje, k Slovanom med Mürov i Rabov.¹⁴

Prvotno madžarsko ime za ozemlje kajkavske Hrvaške je Tótország; 1273: Thotorzagnak.¹⁵ Isto ozemlje označuje Belloszteneecz z imenom: Szlovenszki orszag = Illirica, Illyris, Illyrium, Sclavonia.¹⁶

Toda ne glede na zgodovinska dejstva o naselbinah Tót, Tótfalu, Tóth, Tóti trdi slovaški slavist Stanislav, da so s temi imeni označevali Madžari izrecno slovaška naselja, in z njimi dokazuje obstoj Slovakov v Spodnji Panoniji v srednjem veku tudi na zgodovinsko-slovenskem ozemlju.¹⁷ Sledove slovaštva je skušal najti celo v Prekmurju. O prekmurskih Moravcih namreč trdi, da je

kraj po izvoru neslovenskega porekla: »Neslovinský element mohol azda byt v osade Tót-Morác«. ¹⁸ Svojo trditev opira predvsem na prvi del imena, na Tót, ker ga je vnesel na priloženo zemljevidno karto VI. b. Pri tem ne upošteva, da je prvi del imena, namreč Tót, novejši madžarski pristavek k imenu, iz prve polovice XIX. stoletja. Saj se kraj Moravci dosledno navaja v virih do XIX. stoletja brez označbe Tót; 1366: Morauch et alia Morauch; ¹⁹ 1672: Morác; ²⁰ 1698: Marác; ²¹ 1795: Morác; ²² in 1831: Tót-Marác. ²³ Stanislav nedopustno dokazuje z naselbinami Tót slovaški značaj Spodnje Panonije, ker te naselbine prav tako govore v prilog panonskih Slovencev kot Slovakov.

Podobno zmoto glede etničnega značaja gornjega Prekmurja vsebuje tudi Korabinskega Geografsko-historični leksikon, ki vse kraje, ki so bili v pokrajini Tótság (im tótschager Bezirk), označuje s pripombo, da so slovaški. ²⁴

2. SOBOŠKA CERKEV IN KOSTNICA OB NJEJ

A. Stara gotška cerkev

Zadnje zastavljeno vprašanje v pričujočem sestavku je vprašanje o sedežu belmurskega arhidiakonata, namreč o stari soboški cerkvi. Ali je mogoče ugotoviti, da sega kateri del stare cerkvene zgradbe v dobo obstoja arhidiakonata — v leto 1331?

Stara soboška cerkev je bila že večkrat predmet strokovnega razpravljanja. ²⁵ Pri

Stara soboška cerkev od severovzhodne strani (po sliki iz leta 1910)

dosedanjem razmotrivanju se deloma občuti pomanjkanje zgodovinskih podatkov o cerkvi. Pobudo za nadaljnje preučevanje more nuditi v neki meri zgodovina celotne zgradbe. Do večje jasnosti bo pripomogel tudi v glavnih obrisih rekonstruiran tloris cerkve, kakršen je bil pred važnejšimi dozidavami in prezidavami okoli leta 1698. Iz zgodovinskega pregleda dozidav, prezidav in renovacij cerkve bo lažje sklepati na prvotno stanje zgradbe.

Razen dimenzij podrte ladje in njenih stranskih kapel, ki jih je zapisal Slepec, ²⁶ vizitacijskih zapisnikov iz let 1698 in 1756, slik stare cerkve in tlorisa zvonika s prezbitერიem v sklopu nove cerkve, ²⁷ je za poznanje stare soboške cerkve važen Ivanócijev opis. Računajoč, da bo ob zidavi nove soboške cerkve vsaj del stare cerkve odstranjen, je Ivanóci objavil njen popis, da bi zgodovini ohranil več ali manj točno sliko stare cerkvene zgradbe. ²⁸ Odlomek, ki pride v tej zvezi v poštev, se v prevodu glasi:

»Cerkev je starodavna gotška zgradba, katere značilnost je, da je masivni stolp nameščen nad svetiščem. Podobnega temu doslej nisem videl nikjer. Podolžna ladja cerkve leži, kot povsod pri starih cerkvah, v smeri od vzhoda proti zahodu, s portalom na zahod in s svetiščem na vzhod ter je zaključena z mogočno čelno steno. V ladjo pridemo skozi šilasto, s kamnom okrašeno vratno odprtino, ki jo zapirajo nerodna, toda z izredno čvrstimi in debelimi železnimi ploščami pokrita vrata. Ta vrata, ki utegnejo biti zelo stara, so preluknjana na nešteti krajih. Takoj poleg vrat najdemo zelo ličen kropilnik za blagoslovljeno vodo, katerega vdolbinica in podnožje sta izrezana iz naravnega kamna v preprostem, toda čistem gotškem slogu. Sicer pa ladja ne nudi nikakega sledu starodavnosti in njen nizki obok je iz leta 1676. Sredi tega oboka je kot sklepnik nameščen velik, izrezan grb Széchyjeve rodbine: dvoglavi orel z razprostrtimi krili s peterokrako krono nad glavama in s temle krožnim napisom:

I. C. P. Sz de R. Sz. Anno 1676 die 14 ⁹bris

(Illustrissimus Comes Petrus Széchy de Rima Széch anno 1676 die 14 Novembris)

Vsa ladja je zelo ozka in nizka in da bi pridobili prostor, je sredi XVIII. stoletja dobila dve stranski kapeli. Kamnito ostenje pri vhodu južne stranske kapele je popolnoma podobno tistemu pri glavnem vhodu. Prav tako je na zunanji južni steni ladje

pod napuščem vzdian kamen z napisom, na katerem je vrezano z gotskimi črkami: 1471 templ. Sti Nicolai.²⁹

Iz ladje vodi v svetišče nizek in preprosto izdelan gotski slavolok. Sedanje svetišče je le polovica nekdanjega, to je tisti del, nad katerim je zgrajen zvonik, medtem ko drugi del, ki se razteza na vzhod ali apsida, služi za zakristijo. Med obema deloma je slavoloku podoben obok, ki je zazidan z debelim zidom in ima vratno odprtino za oltarjem... Severno od svetišča je videti kot stranska zgradba nekdanja zakristija, ki je danes ne uporabljajo. Stolp, kot danes stoji, je iz dveh različnih dob. Spodnji del, ki sega do vrha cerkvene strehe, je starodaven, zelo močan in zgrajen iz čistega naravnega kamna, medtem ko je zgornji osmerokotni del novejšega nastanka. Okorno baročno ostrešje zelo kvari sicer dober vtis, ki ga zgradba naredi na opazovalca.

V zvoniku je že zelo obrabljen, toda zares čist, jasno zvočen zvon iz XIV. stoletja, na katerem je mogoče brati naslednji napis v izvirnih malih gotskih črkah:

Xtus + rex + ecce + verus + homo +
factus + est + 1 + 3 + 7 + 1

Za oltarjem je danes zakristija, ki je pravzaprav svetišče samo, oziroma njegova apsida. Listina o kanonični vizitaciji z dne 8. sept. 1756 govori o dvojnem svetišču (sanctuarium duplicatum). Vmesna stena je obstajala že takrat, kajti sicer bi mogel biti govor le o enojnem svetišču. (Vmes opiše apsido — takratno zakristijo — in nato nadaljuje:) Zunaj ni najti podpornikov kakor povsod pri gotskih cerkvah, izvzemši ob vzhodju zvonika in ob koncu ladje, kjer je videti enočlenske, s streho pokrite nizke podpornike.

Ob severni strani svetišča je na zvonik prislunjena nekdanja zakristija, katere nekdanji obok je snet, in vrata, ki vodijo v svetišče, so zazidana. Zanimiva starina zakristije so zunanja železna vrata, ki so nameščena med lepo izrezano kamnito ostenje pravokotne vratne odprtine.

Zakristija, svetišče, najstarejši del zvonika ter večji del ladje so zgrajeni iz močnega in trdega peščenca...

Od sedanje soboške cerkve se mora kot starina brezpogojno ohraniti spodnji del zvonika in apsida nekdanjega svetišča, medtem ko ladja sploh ne predstavlja arheološke vrednosti in se tako more ob morebitni graditvi cerkve mirne duše porušiti...«

Zares, ob zidavi sedanje soboške cerkve v letih 1910—1912 so bile podrti ladja in

obe stranski kapeli. Južna kapela je bila dozidana 1746 na stroške vdove Petra Szapáryja in severno je dal zgraditi Peter Szapáry (sin) leta 1748.³⁰ Starejši del cerkvene zgradbe je torej samo ladja in še sedaj ohranjeni prezbiterij z zvonikom in s staro zakristijo, nekdanj prislonjeno ob severni steni zvonika. O ladji pravi Ivanóci, da ni bila vsa zgrajena iz močnega in trdega peščenca, iz česar moremo sklepati, da je njen postanek iz dveh različnih dob.

Notranjščina podrti ladje je znašala 7,5 × 24 m. Bila je razmeroma zelo dolga za svojo širino. Zid ladjine stranske stene je bil širok 1 m, medtem ko je širina temelja čelne stene znašala 2 m, tako da je bila ladja dolga obenem s čelno steno 26 m. — V stranskih kapelah je bila ladja široka 20 m, obenem z zidom pa 23,5 m. Zunanja zidova obeh kapel sta bila široka po 1,75 m, podobno kot pri čelni steni. Višina cerkve v ladji je znašala 15 m.³¹

Na prezidku med apsido in zvonikom, na takratnem aktualnem pročelju svetišča, je bil pred odstranitvijo tega (sc. 1910) napis z latinskimi kronogramom in letnico 1734:

RENOVATUM ANNO: QVO MARCVS EVANGELISTA
PAS HAE, ANTONIVS PENTECOSTES — IOANNES
BAPTISTA CORPORIS IESV CHRISTI FESTA PIE
CELEBRARVNT — 1734³²

Stara soboška cerkev od jugovzhodne strani
(po sliki iz leta 1910)

Letnica 1734 je sedaj prenesena in vzdana v severno steno nove cerkve. Kakšna renovacija je bila izvedena v letu 1734? Prezidka med absido in prostorom pod zvonikom ob kanonični vizitaciji v letu 1698 še ni bilo. Glavni oltar je bil nameščen še v apsidi in stenski tabernakelj ob njem, medtem ko je po oddelitvi ta tabernakelj v zakristiji, adaptirani iz apsida. Stara obokana zakristija, prislonjena na severno steno zvonika, je bila leta 1698 še v uporabi.³³ O drugačnem stanju poroča vizitator leta 1756. Stolp je nad aktualnim svetiščem in govor je o dvojnem svetišču. »Nova« zakristija je v prostoru apsida, kjer je strela odluščila nekoliko beleža in so se pokazale slike. O »stari« zakristiji je pa rečeno, da je ob severni steni.³⁴ Iz navedenih dejstev je razvidno, da je prezidava bila izvedena med leti 1698—1756. Ker je bil latinski kronogram z letnico renovacije 1734 prav na tem prezidku, iz tega sledi, da prezidava datira iz tega leta obenem s preureditvami: izsekanje novih vrat v južni steni apsida za dohod v »novo« zakristijo, prestavitev glavnega oltarja iz apsida pod zvonik in zazidanje vrat v staro zakristijo. Morda je bila tudi cerkvena ladja ob tej priliki poslikana s slikarji, ki jo opisuje vizitacijski zapisnik iz leta 1756, medtem ko vizitacijski zapisnik iz 1698 o slikarji v cerkveni ladji ne poroča nič. Tudi baročno ostrežje zvonika bi moglo spadati k tej renovaciji, če ne sovpada z dozidavo obeh stranskih kapel v letih 1746 in 1748.

Heraldični sklepnik na oboku ladje z letnico 1676 je označeval leto obokanja ladje in takratnega patrona cerkve Petra Széchyja. Prvotna ladja je imela raven strop, kot druge prekmurske cerkve v XIV. stoletju.³⁵ Zanimivo je vedeti, da so ob podiranju lad-

Stara soboška cerkev od zahodne strani (slika iz leta okoli 1900). Ob podiranju ladje leta 1910 so v njenih temeljih našli rimski nagrobnik, ki je sedaj vzdan v severni steni nove cerkvene ladje

je (t. j. 1910) ugotovili dvojni cerkveni tlak. Pod tedanjim tlakom je bil še drug tlak, na katerem je bila nasuta prst in drug material.³⁶ Cerkevni tlak so mogli dvigniti ali ob obokanju ladje leta 1676, ali pa kdaj prej; morda ob podaljšanju ladje ali morebitnem požaru lesenega stropa in namestitvi novega.

Napis z letnico: 1473 temp' St' n' (ali p'; Zadnikar bere: 1453), ki je sedaj vzdan pod žlebastim napuščem prezbiterija, je bil prvotno vzdan pod napuščem ladje. Zato nima nobene zveze s prezbiterijem, kjer je danes. O pomenu letnice 1473 ni nič ugotovljenega. Ni izključeno, da je to letnica obnove lesenega stropa ali podaljšanja ladje. Čemu bi bila sicer postavljena letnica pod napušč ladje?

B. Najstarejša soboška cerkev

Stara soboška cerkev, katere zvonik in apsida sta vključena v sedanjo cerkev, je gotška zgradba iz druge polovice XIV. stoletja.³⁷ Pred gotško cerkvijo je obstajala v Soboti starejša cerkev, o kateri govori listina iz 1297³⁸ in pri kateri je leta 1331 rezidual belmurski arhidiakon. V katero dobo pa seže postanek prve soboške cerkve, je mogoče le domnevati.

Inventarni zapisnik soboške cerkve in župnije iz 1859 se opira na letnico 1252, ki je bila vidna na južni zunanji cerkveni steni ob svetišču pod staro odpadlo skorjo, vklešana v steno z arabskimi številkami, in pravi, da je bila zgrajena verjetno tega leta: *ecclesia quando sit aedificata incertum est, in pariete ecclesiae exteriori incrustatione antiqua delapsa apparet annus 1252 arabicis numeris insculptus adeoque hic annus est probabilis.*³⁹ — Isto mnenje izraža inventarni zapisnik iz 1880: *ecclesiae aedificatae annus incertus — probabiliter est aedificata anno 1252° quia hic annus in exteriori pariete Ecclesiae ad Sanctuarium versus meridiem insculptus videtur (arabice).*⁴⁰

O obstoju letnice 1252 na cerkveni steni ne moremo dvomiti. Omenjajo jo dva zaporedna uradna cerkvena inventarna zapisnika in številni škofijski šematizmi.⁴¹ Listina iz 1297 govori o cerkvi kot o znanem dejstvu, zgrajena pa je morala biti že prej. Tako smo pri letnici 1252. Pač pa ostane odprto vprašanje, kaj je letnica 1252 pomenila.

Vizitacijski zapisnik iz 1698 omenja še letnico 1071, ko naj bi bila zgrajena najstarejša soboška cerkev, sklepajoč iz okoliščine, da je navedena letnica bila vidna na pročelju ladje nad zahodnimi vrati.⁴² Let-

nica 1071 je manj zanesljiva. Vendar pa spričo dejstva, da je v Soboti obstajala pred staro gotško cerkvijo še starejša romanska cerkev; da so krajevno ime Sobota (1366: Zumbotha < Sobotā) Madžari prevzeli od Slovencev že v XI. stoletju in prvotno naselje Sobota je bilo navezano na kraj ob cerkvi;⁴³ da je bila ob soboški cerkvi kostnica, ki je posebnost romanske dobe,⁴⁴ tudi letnica 1071 pridobi na svoji vrednosti.

Kakšna je bila soboška cerkev v XIII. stoletju, o tem ni mogoče kaj določnega ugotoviti. Povsem pa je utemeljena Steletova domneva, ki pravi, da imamo pri soboški cerkvi opraviti z ostankom poznoromanske cerkve s kvadratičnim prezbiterijem, nad katerim se je dvigal zvonik.⁴⁵ V tem je tudi odgovor na vprašanje, zakaj imamo pri soboški cerkvi za gotiko nenavadno stavbno zamisel z vzhodnim zvonikom.⁴⁶ To je pač nadaljevanje romanske tradicije, kar vztrajno poudarja Zadnikar,⁴⁷ in spodnji del zvonika z gotško prezidavo ter morebiti še del stare ladje utegne biti ostanek prvotne soboške romanske cerkve.

Ako je letnica 1071 točna, potem segajo prvi začetki soboške cerkve v salzburško dobo cerkvenega upravljanja prekmurskega ozemlja, preden je bil zahodni madžarski mejno-obrambni pas pritegnjen v madžarsko civilno in cerkveno administracijo konec XI. stoletja. Ali ni morda v tem razlaga, zakaj je soboška cerkev po tlorisni razvrstitvi glavnih stavbnih delov sorodna koroško-štajerski skupini poznoromanske arhitekture z vzhodnimi zvoniki?⁴⁸

C. Kostnica

Ob popisu in naštevanju soboških cerkvenih zgradb omenja vizitator opat Štefan Kazó (1698), da je na pokopališču (ki je bilo okoli cerkve!) videti kapelico, ki je krita z žlebnjaki, podobno kot cerkev. Je zelo močna, s kamnito (oltarno) menzo, in bi se dala z majhnimi stroški popraviti. Podzemski prostori te kapelice predstavljajo neko obokano in zelo čvrsto klet. Ne ve se, kateremu svetniku je postavljena in posvečena. Tačas se pripoveduje, da je bila nekoč zgrajena in prirejena za madžarski avditorij:

Praeterea in ipso caemeterio conspicitur sacellum quoddam, imbricibus tectum (:quem admodum etiam ipsa ecclesia consimiliter tecta cerneretur) bene firmum, cum una mensa lapidea, paucisque expensis facile restituendum. Cuius subterranea caelarium quodam fornicatum et bene solidatum representant. Ignoratur tamen, cui tamen Divorum Numini fuisset erectum, ac con-

secratum. Interim fertur, olim pro auditorio Hungarico fuisse exstructum et adaptatum.⁴⁹

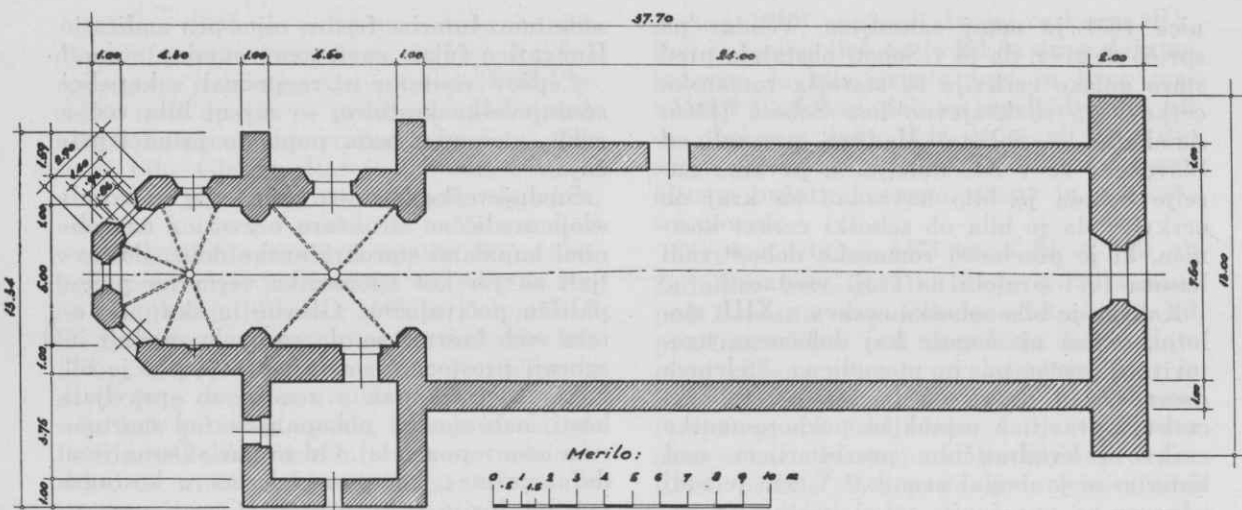
Čeprav vizitator ni razpoznal v kapelici srednjeveške kostnice, — saj ni bila več v rabi —, vendar nam popis to jasno izpričuje.

Srednjeveške kostnice (karnerji) so zaradi svoje središčne strukture v zvezi z nagrobnimi kapelami starokrščanske dobe. Postavljali so jih kot spomenike vsem na pokopališču počivajočim. Glavne in skupne poteze vseh kostnic so, da so imele spodnji in zgornji prostor. V spodnji prostor, ki je bil kakor klet izkopan v zemljo, so spravljali kosti, nabrane na pokopališču (ad mortuorum ossa reponenda). Od to ime »Ossuarium defunctorum«, kot poroča Kazó za kostnico pri Sv. Juriju v Rogoševcih. Gornji prostor pa je bil namenjen skrbi za duše (ad officium pro defunctis). Kostnice so bile v zgornjem prostoru navadno posvečene sv. Mihaelu. Postavljene so bile na pokopališču. Postanek in običaj, graditi kostnice, stavljajo v romansko dobo.⁵⁰

Presojajoč skupne poteze kostnic spoznamo, da je bil ob soboški cerkvi klasičen primer preproste, trdne in v glavnih potezah romanske kostnice. Spodnji prostor, podobna kleti, je bil obokan. V zgornjem prostoru, v kapeli sami, je bil oltar, od katerega je bila ohranjena le menza. Podoba ali kip sv. Mihaela pogrešamo. Toda proti pričakovanju je bil sv. Mihael v cerkvi na glavnem oltarju, kjer bi moral biti sv. Nikolaj. Vendar ne dolgo. Sredi XVIII. stoletja je spet bil vzpostavljen sv. Nikolaj.⁵¹ Iz tega moremo sklepati, da so sliko sv. Mihaela prenesli v cerkev iz kostnice, saj so imeli za to dovolj razlogov. Konec XVII. stoletja so bili oltarji v cerkvi zelo slabi. V cerkvi sv. Nikolaja je bil glavni oltar sv.

Sedanja soboška cerkev, zgrajena v letih 1910–1912

Rekonstruirani tloris stare soboške cerkve po stanju leta 1698. Ladja in zakristija sta zaradi pomanjkanja podatkov narisani le v glavnih potezah

Mihaela. Ob severni steni so prav takrat postavili nov Marijin oltar, medtem ko je ostanek tretjega in zadnjega razdejanega oltarja le oltarna menza. Oltarja ali vsaj slike sv. Nikolaja v cerkvi sv. Nikolaja torej sploh niso imeli. — Slika sv. Nikolaja, ki so jo nabavili naknadno (med leti 1698—1756) in je še danes v rabi, ima podpis »M. Schiffer 1690«, kakor je bilo ugotovljeno leta 1956 ob renovaciji slike.

Usoda soboške kostnice je znana. Leta 1756 so jo razdrli in iz njenega materiala zgradili novo župnišče ob cerkvi, ki je služilo svojemu namenu do leta 1907.⁵² Iz za turških časov je bilo župnišče v trgu. Kostnica ob soboški cerkvi doslej ni bila v literaturi omenjena ali obravnavana.

Drug primer karnerja ob prekmurski cerkvi je bil pri Sv. Juriju, ki ga je vizitator (1698) spoznal za kostnico. Imenuje ga: »Ossuarium defunctorum«. O zgornjem, okroglem in obokanem prostoru kostnice poroča tudi, da so tam maševali: ... inibi in medio sacristiae et sacelli destructi habetur Ossuarium Defunctorum. Praeterea Imago quaedam opere concavo aedificata, et fornicata, habetur ultra domum scholarem ex parte boriali situata, ubi etiam posset celebrari.⁵³

OPOMBE

1. Melich J., A honfoglaláskori Magyarország. Budapest 1926—1929, 417—418; prim. Kniezsa I., Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. Debrecen 1943, 38—39 (posebni odtis iz IV. zv. Magyar népnyelv). — 2. Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, III, 98. — 3. Kalász Elek, A szentgotthárdi apát-ság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a

középkorban, Budapest 1938, 157. — 4. Kniezsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert, Budapest 1938, 88, 90, 95, 96, 98, 100. — 5. Zala vármegye története. OKLEVÉLTÁR. II., 236; Csánki, n. d., III, 257. — 6. Melich, n. d., 417—418. — 7. Kniezsa, A szlávok őstörténete. Szekfü Gy., A magyarság és a szlávok, Budapest 1942, 19; Kniezsa, Ungarns Völkerschaften, str. 79. — 8. Kniezsa, Az Ecsedi-láp, 38—39. — 9. E. Moór, Die slawischen Ortsnamen der Theissebene, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, München, VI, 132—134. — 10. Kniezsa, A szlávok őstörténete, 19—20. — 11. Codex dipl. patrius (Hazai okmánytár), VI, 13. — 12. Csánki, n. d., II, 805. — 13. Vis. can. 1698, 732, 733. — 14. Starine žel. in sal. Slovenov, ČZN, 1914, 6, 7. — 15. Zala Okl. I, 72. — 16. J. Bellosztenez, Gazophylacium illyricolatinum, II, Zagrabiae, 1740, 507. — 17. Ján Stanislav, Slovenský juh v stredoveku. Turčiansky sv. Martin 1948, I, 38—39, 57, 58, 67, 205, 207, 221, 224, 226, 233, 235, 237, 238, 241, 244, 248, 257, 261, 264, 285, 286, 288. — 18. Stanislav, n. d., I, 39. — 19. Csánki, n. d., II, 778. — 20. Payr, Egyháztörténeti emlékek, I, 110. — 21. Vis. can. 1698 (Kazóiana), 736. — 22. Catalogus cleri diaecesis Sabariensis, Sabariae 1793, 35. — 23. Schematismus... cleri dioecesis Sabariensis pro anno MDCCCXXXI, Sabariae, 92. — 24. Korabinsky, Geogr.-hist. und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg 1786, 4, 12, 34, 62, 67, 94, 123... — 25. Fr. Ivanóci, Vázlatok a régmúlt korból — VIII, Szombathelyi Ujság, 1900, št. 16, str. 9; Fr. Stele, Umetnost v Slovenski krajini. Slovenska krajina (zbornik), Beltinci 1935, 24; M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Prekmurju, Kronika, II, št. 3, 182; isti, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 177; isti, Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 66—70. — 26. J. Slepec, Zgodovina soboške cerkvi, Marijin list 1910, 117; 1911, 305. — 27. J. Slepec, n. d., Marijin list 1911, 295. — 28. Fr. Ivanóci, n. d., Szom-

bathelyi Ujság 1900, št. 16, 9. — 29. Zadnja številka v letnici (1471) je 3. Ni gotovo, da bi okrajšane besede pomenile: »templum Sancti Nicolai«, kot poroča Ivanóci. — 30. Visitatio canonica 1756, str. 1085. — 31. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 117; 1911, 305. — 32. Vis. can. 1756, 1085; Slepec, n. d., Marijin list 1910, 118. — 33. Vis. can. 1698, 741—742. — 34. Vis. can. 1756, str. 1084, 1079. — 35. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 23—24. — 36. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 118. — 37. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 23—24; M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 68, 70. — 38. Wenzel, Codex dipl. Arp. cont., X, 250. — 39. Inventarium ecclesiae et parochiae Murai Szombathiensis Dioecesis Sabariensis 1^a Aprilis 1859 confectum, Župnijski arhiv v M. Soboti. — 40. Inventarium ecclesiae et parochiae Muraszombatiensis Dioecesis Sabariensis... anno

1880 confectum, Župnijski arhiv v M. Soboti. — 41. Prim. Schematismus... dioecesis Sabariensis 1859, 84; 1882, 85; 1914, 96. — 42. Vis. can. 1698, 741. — 43. Ivan Zelko, Murska Sobota, Kronika 1962, št. 1. — 44. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 273. — 45. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 24. — 46. M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, 68. — 47. in 48. M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Prekmurju, Kronika, II, 182. — 49. Vis. can. 1698, 742. — 50. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 273—276; J. Flis, Stavbinski slogi, Ljubljana 1885, 80—81. — 51. Vis. can. 1756, 1079 do 1084; J. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 141. — 52. Vis. can. 1756, 1096; J. Slepec, Zgod. sob. cerkvi, Marijin list 1910, 143—144. — 53. Vis. can. 1698, 757; prim. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 289.

OB STOLETNICI »GORIŠKEGA OGLEDNIKA«

BRANKO MARUŠIČ

V prvi polovici januarja 1962 je preteklo sto let od izida »Goriškega oglednika«, prvega časnika na Goriškem, v katerem je našel svoje mesto tudi slovenski jezik. »Goriški oglednik« je bil dvojezičen list (italijansko-slovenski) in ga zaradi tega ne moremo imeti za prvi pravi slovenski časnik na Goriškem, poleg tega pa tudi ni izšel z namenom, da bi zagovarjal pravice goriških Slovencev. Vsekakor pa je bil njegov izid, ki je pomenil pojav slovenščine v goriškem periodičnem tisku, dovolj pomemben dogodek in vreden, da se ga tudi na tem mestu spomnimo. List je imel namen biti glasilo obeh narodnostnih skupin na Goriškem ali natančneje neki deželni, neopredeljeni in vladno usmerjeni časnik, ki pa je žal izšel le v prvi in hkrati edini številki. Dvojezičnost lista je kazal dejansko le njegov naslov, zakaj italijanščina je odločno prevladovala nad slovenščino. Pričujoči sestavek, ki bo obravnaval list »Lo speculatore Goriziano — Goriški oglednik«, naj bo nekak, žal nepopoln donesek k zgodovini slovenskega goriškega tiska, oziroma k zgodovini in problemom okoli tega časnika.

Vse do tega prvega poskusa v letu 1862 Slovenci na Goriškem niso imeli časnika v svojem jeziku za razliko od Italijanov, pri katerih se je prvi periodični list pojavil že v XVIII. stoletju (»Gazzetta Goriziana« iz 1774. leta).¹ Tudi leto 1848, ki je nekaterim slovenskim krajem prineslo sicer kratkotrajno izdajanje časnikov, ni dalo goriškim Slovincem nobenega glasila. Zato so bili pri-

siljeni, zatekati se k osrednjemu slovenskemu listu tiste dobe — Bleiweisovim »Novicam«, v katere so prav marljivo pisali.² Vsekakor so nove razmere, ki jih je povzročil padec absolutizma, pobudile med goriškimi Slovenci misel na izdajanje časnika. To misel je prvi sprožil Fran Zakrajšek, suplent realke v Gorici, dolgoletni in marljivi sodelavec »Novic«. Odlikoval se je po svojih za tisto dobo dobrih prevodih iz klasičnih del, pošiljal pa je tudi izvirne članke »Novicam« v objavo.³ In prav tam je 1860. leta objavil dopis o narodnostnih razmerah na Goriškem, v katerem je obenem naglasil tudi potrebo po slovenskem listu v Gorici.⁴ Sam se uresničenja take namere ni lotil, pač pa so »Novice« še v istem letu objavile njegovo oznanilo, da bo za novo leto 1861 izdal publikacijo z naslovom »Vile slovenske«, za katero je zbral že veliko gradiva. Vendar pa je prosil, da bi se še kdo oglasil s kakšnim prispevkom, ki bi ga objavil v publikaciji.⁵ Do izdaje tega almanaha, če lahko to neuresničeno Zakrajškovo zamisel imenujemo, ni prišlo. Svoj namen je Zakrajšek realiziral šele čez tri leta, ko je proti koncu 1863. leta izšel njegov »Goriški letnik«,⁶ o katerem pravi Janko Bratina,⁷ da je med znanstvenimi listi ali revijami na Goriškem najstarejši pojav te vrste. Sploh se je v tem času na literarnem in časnikarskem področju med goriškimi Slovenci najbolj izkazal Zakrajšek. O njem so pisale »Novice«, da je sposoben in nadarjen rodoljub, ki se vedno bolj privaja slo-

venščini in drugim slovanskim jezikom. Svojo pesniško žilico pa je tudi že v »Novicah« večkrat pokazal.⁸

Med goriškimi Slovenci je bil v tem času Zakrajšek najprimernejši mož, ki bi lahko ustanovil, urejal in vodil neko glasilo, po katerem je bila že nekajkrat izrečena želja. Dopis iz Gorice, ki so ga »Novice« objavile leta 1861, tako postavko samo potrjuje. Dopisnik ve povedati, da se slovenski in italijanski rodoljubi v Gorici že dalj časa pripravljajo na izdajanje vsak svojega lista. Italijan Filli bo pričel, če bo le mogoče, že pred novim letom izdajati list z naslovom »Il speculatore goriziano«. List da bo na neki določeni strani objavljati tudi slovenske prispevke. Slovenski rodoljub pa, javnosti že nekoliko znani Fran Zakrajšek, je pred nedavnim razpisal vabilo za list »Lipa slavljska«, ki naj bi bil »zabavni (kratkočasni) in podučni list«. Izdajanje tega lista pa mu je nekaj prijateljev odsvetovalo, vendar pa je kljub temu pričakovati, da bi tudi Zakrajšek utegnil okoli novega leta izdati kak slovenski časnik. Zakrajškov namen je bil, da bi ljudstvo podučevalo o domačih dogodkih v domačem jeziku. Na koncu članka dopisnik še privošči, da bi tudi oblasti imele do tega trdno voljo in srčnost.⁹ Vesti, ki so jih prinesle »Novice«, so silno zanimive pred-

vsem zaradi pobude za izdajanje časnika, ki je prihajala od slovenske in italijanske strani. Posebno namen Italijana Fillija je bil dokaj svojevrsten, vendar spričo tedanjih trenutnih razmer še dovolj razumljiv. Nameni nameravanega Zakrajškovega lista so bili očitni: izdajati zanimiv in za domače ljudstvo razumljiv list brez vsakih večjih ali celo brez političnih in podobnih koncepcij. O tem, ali je prišlo do uresničenja obeh zamisli, pa naj spregovore spet »Novice«.

V svoji drugi številki v letu 1862¹⁰ so »Novice« sporočale, da Zakrajšek zaradi tiskarskih in založniških okoliščin ne bo izdal nobenega časnika, kot se je v lanskem letu pisalo. Tri dni nato, ko je bila javnost s to novico seznanjena, pa je v Gorici izšel list, ki so ga »Novice« v prejšnjem letu prav tako naznanile, le da je bil plod zamisli Italijana Fillija — dvojezični »Lo speculatore Goriziano — Goriški oglednik«. V naslednjem podajamo opis tega lista z delno objavo vsebine njegovega slovenskega dela. Popisan je izvod »Goriškega oglednika«, ki ga hrani Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani in ki je v obsegu današnjega slovenskega ozemlja prav gotovo dragocen unikat.

Glava (naslovni del) časnika se glasi:

Anno I. N. 1.
Gorizia, Sabato 11 Gennaio 1862

LO SPECULATORE GORIZIANO
GORISKI OGLEDNIK

Ozadje obema naslovoma tvori slika, ki na levi polovici kaže gore in gozdove, na desni pa goriški grad, vinograde in morje z ladjami. Iz teh delov izhajata roki, ki se stikata, nad njima pa je grb poknežene grofije goriško-gradiščanske. Ozadje temu tvori sonce, ki bohotno razpošilja svoje žarke na oba dela naslovne podobe. Sledi na levi strani prve strani italijanski tekst, na desni pa slovenski, ki je po svoji vsebini podoben levemu italijanskemu. Glasi se:

»Izhaja vsako saboto in velja:

v Gorici za polleta gold. 2.— pošiljan po pošti za polleta gold. 2.50; v Gorici za celo leto gold. 4.— pošiljan po pošti za celo leto gold. 4.60; posamezni listi 10 kr.

Kdor želi kako oznanilo v oglednik dati, plača za vsako verzico 12 kr. Za natis pa še posebej 30 kr. za kolek ali stempel plačati. Naročnina naj se pošilja v frankiranih pisemih vrednikom.«

Sledi nato še italijanski tekst, pod njim pa je slovenski napis, ki je skrajšan prevod (ali pa je originalen tekst) italijanskega:

»Prosimo vse domoljubne nas o kahoršnimi koli koristnimi dopisi podpirati.«

bingerjevega podobnega popisa.¹⁴ Naj omenim, da je naslov lista pri Šlebingerju natisnjen v manjšem tisku kot druge bibliografske enote, ker spada po njegovem mnenju v vrsto manj važnih, na primer dijaških ali drugih priložnostnih tiskov. Plesničar ga je popisal, kakor sledi: GORIŠKI OGLEDNIK. Lo speculatore Goriziano. Izhaja vsako soboto. Gorizia. Odgov. urednik Giov. Filli. Tipografia del Lloyd Austriaco. Trieste. Anno I. 1. (edina) št. izšla 11. jan. 1862, 4 str. 2°.

Namen časnika je bil torej jasno razviden iz uvodnega članka, ki na zgovoren način govori o koristih, ki jih bo časnik dosegel. Njegova mnogo bolj italijanska usmerjenost je očitna ter je zaradi dogodkov, ki so privedli do njegovega izdajanja, razumljiva. Zakrajšek pri »Ogledniku« ni sodeloval, kot je razvidno iz poročila, ki so ga prinesle »Novice«, v katerem dobesedno pišejo: »Goriški Oglednik — Lo speculatore Goriziano«, ali pravzaprav: »Lo speculatore Gor. — Goriški Ogl.« Postavili smo slovensko ime naprej, ker italijanski razdelek ne spada v naše okrožje. Pod tem dvojnimi naslovom je začel v Gorici izhajati nov nepolitičen časnik, ki vsaki teden enkrat v celi pôli izhaja pod vredništvom gospoda Ivan-a Filli-a in po pošti za pol leta velja 2 gold. 50 kr. Prvi list v lični unanji podobi prinesel je le večidel spiske v italijanskem jeziku, samo povabilo je tudi slovensko in pa že znana pesem gosp. Cegnarnja, o posvečenji Prešernovega spominaka. Kakor iz prvega lista vidimo, gosp. Zakrajšek ne bo vredoval slovenskega dela tega časnika, kakor smo lani slišali. Gospod Filli-u želeči dober vspeh njegovega težavnega započetja bomo o tem novem dvojezičnem časniku še le tedaj mogli spregovoriti, ko bo prinesel slovenskih člankov.¹⁵ Gabršček je v svojih »Goriških Slovencih« v zvezi z »Oglednikom« še dodal, da je bilo urejanje njegovega slovenskega dela ponudeno Zakrajšku, česar pa ta ni hotel sprejeti; list so Slovenci odklonili.¹⁶

»Goriški Oglednik« je že ob rojstvu ogledoval svojo smrt, ki je prišla tako naglo, da je mogel iziti samo v eni edini številki. S tem so postale brezpomembne zelo mogočno doneče in obetajoče besede, ki sta jih napisala uvodnika, še prav posebno italijanski. Zakaj in kako je prišlo do prenehanja lista, ni znano. Poskus se torej ni obnesel, pa tudi če bi »Goriški oglednik« še dalje izhajal, bi le težko ohranil svojo nepristranost do obeh narodnosti na Goriškem, narodnostne razmere so se namreč ravno tedaj začele vedno bolj zaostrovati. Noviški dopisnik iz Gorice poroča 1. marca o njegovi usodi. Pravi, da

je izšel le enkrat ter da niso Slovenci z njim v nobeni zvezi. Dopisnik še nekoliko ironizira, češ da je šel časnik čez hribe in doline do morja si kaj prišpekulirat, ker je pač »speculatore«. Če mu je kdo daroval kak goldinar, je storil v primeru, da ne izide več, dobro dejanje: lačnega je nasitil in žejnega napil.¹⁷

S tem preneha zgodovina tega zanimivega in svojstvenega goriškega tiska, ki je le malo znan, saj ga mnogi pregledi slovenskega in italijanskega časopisja na Goriškem ne navajajo. Tako ga na primer ne omenja Bratnov pregled goriškega slovenskega časopisja, niti ga ne navaja Lovrenčič v svojem pregledu slovenskega tiska na Goriškem.¹⁸ Prvi opis »Goriškega oglednika« je med slovenskimi avtorji podal Gabršček.¹⁹ Tudi »Novice«²⁰ časnika v pregledu knjižnih in drugih slovenskih izdaj v letu 1862 ne navajajo. Najnovejši pregled primorskega časopisja²¹ prinaša skrajšen bibliografski opis »Goriškega oglednika« kot sedmo enoto na strani 68. Na istem mestu je navedeno, da je razen naslova in dveh slovenskih prispevkov v prvi, edini znani številki tega časopisa, vse v italijanščini. Označeno je tudi njegovo nahajališče: Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani; drugje tega časnika ni, niti ne v Nacionalni biblioteki na Dunaju. Temu bi-

Notiziario del Letto
 Trieste 20. Dicembre 1861 - 20. 20. 20. 20. 20.
 Trieste 4. Dicembre 1861 - 4. 4. 4. 4. 4.
 Trieste 4. Dicembre 1861 - 4. 4. 4. 4. 4.

Depositi della Cassa.
 del di 4 e delle 10 ore, Genova.

Corsi dell'Argento.
 del di 4 e delle 10 ore, Genova.

Prezzi mercantili
 del di 4 e delle 10 ore, Genova.

FRATELLI BERTONDI
 CANTIERI DI NAVIGAZIONE
 Via S. Maria della Salute, 1000

QUALITÀ
 CANTIERI DI NAVIGAZIONE
 Via S. Maria della Salute, 1000

AVVISI PRIVATI
 Piazza S. Marco, 1000

FABRICE DI MASSONE
 In Piazza S. Marco, 1000
 Filippo Caffo

Nuova Prima Società Ungherese
 ASSICURAZIONI GENERALI IN PEST
 prout Statuta

Contro i danni del fuoco e del fulmine, sopra Nebbi e Nebbi d'ogni sorte;
Contro i pericoli Navali e terrestri di ogni viaggio marittimo;
Contro i rischi di Mare su Mercè e Navigli
 a premio molto moderato. I danni avvenuti vengono risarciti e ristornati con sollecitudine.

A. e C. M. Schröder.
 Agente Principale in Genova e
 Agente Locale in Trieste
 Ferdinando Palmadocini.

bliografskemu popisu primorskega časopisja je dodan tudi pregled zgodovinskega razvoja in pomena primorskih periodik, tu se »Oglednik« niti z besedico ne omenja. Tudi italijanski pregledi goriškega časopisja ne govore nič o »Goriškem ogledniku«. J. Pisani piše v članku o goriškem tisku od 1800. leta pa do današnjih dni,²² da so se Slovenci na Goriškem zadržali vse do leta 1866 dokaj mirno, priznavajoč Italijanom njih kulturno nadvlado. Potem da so se v zvezi z novim položajem, ki so ga dogodki tega leta povzročili, dvignili z »Domovino«. Ta je bila prvo politično glasilo goriških Slovencev, vendar ne tako močno in silovito, kot v letu 1871 postavljena Lavričeva »Soča«, ki ji še danes dajejo primat te vrste.²³

Ob koncu je treba nakazati še nerešen problem v zvezi z »Oglednikom«: odnos Italijanov do tega dvojezičnega poskusa. Goriški Italijani v 50. in 60. letih preteklega stoletja niso imeli nobenega svojega lista. Z letom 1851 je prenehal izhajati Favettijev »Giornale di Gorizia« in vse do 1871, ko je pričel izhajati »L'Isonzo«, ni bilo nobenega italijanskega časnika, izvzemši mesečnika, ki ga je izdajala Kmetijska družba v Gorici (Società agraria di Gorizia). »L'Isonzo« je pričel izhajati istega leta, toda več kot pol leta kasneje od svojega slovenskega soimennjaka, liberalne »Soče«.²⁴ Po vsej verjetnosti so tudi Italijani odklonili neuspeli Fillijev zametek, zlasti še zato, ker je v letu 1862 pričela goriška Kmetijska družba izdajati svoje mesečno glasilo v italijanščini (»Atti e memorie dell' i. r. Società agraria in Gorizia«). Mesečnik je bil gospodarskega značaja, prikrojen za potrebe družbe. Z izdajo »Umnega gospodarja« v naslednjem letu pa se je Kmetijska družba oddolžila tudi Slovincem. »Umni gospodar« je bil prvi pravi izključno slovenski list na Goriškem in je poleg gospodarskih prinašal tudi politične zadeve, zaradi katerih je bil po triletnem izhajanju prisiljen utihniti in je svojo tovrstno dejavnost prepustil »Domovini«, ki je kot prvi politični list goriških Slovencev izšla 5. januarja 1867. leta. »Domovina« je pričela

tisto svojevrstno in pomembno dobo slovenskega političnega časnikarstva na Goriškem, ki je svoj višek dosegla v letih pred prvo svetovno vojno.

OPOMBE

1. O goriškem tisku v 18. stoletju glej G. Manzini: *L'arte della stampa a Gorizia nel secolo XVIII*, Studi Goriziani, XIV, 1953, str. 85—106.
2. J. Bratina, *Goriško slovensko časopisje*, Čas, IX, 1915, str. 341.
3. A. Gabršček, *Goriški Slovenci*, I, Lj. 1932, str. 43.
4. »Novice«, št. 13, 28. III. 1860, str. 101—102.
5. »Novice«, št. 23, 6. VI. 1860, str. 182—183.
6. »Umni gospodar«, št. 5, november 1863; P. Plesničar, *Narod naš dokaze hrani*, Lj. 1940, enota 96, str. 18.
7. Glej opombo 2, str. 343.
8. »Novice«, št. 25, 20. VI. 1860, str. 199.
9. »Novice«, št. 46, 13. XI. 1861, str. 379.
10. »Novice«, št. 2, 8. I. 1862, str. 14.
11. Pesmi, zložil France Cegnar. V Celovcu 1860, str. 60-61.
12. SBL, 5. zvezek, Lj. 1928, str. 421; Plesničar, n. d., enota 83, str. 27.
13. Plesničar, n. d., enota 84, str. 17.
14. J. Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi*, enota 36, str. 11, v publikaciji *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*, Lj. 1937.
15. »Novice«, št. 4, 22. I. 1862, str. 27.
16. Gabršček, n. d., str. 63.
17. »Novice«, št. 10, 5. III. 1862, str. 76.
18. Goriški memento, Čas, 1921, XV, str. 59—87.
19. Gabršček, n. d., str. 63.
20. »Novice«, št. 3, 21. I. 1863, str. 20.
21. M. Šalamun, *Slovensko primorsko časopisje*, str. 25—111, v publikaciji *Študijska knjižnica v Kopru 1951—1961*, Koper 1961.
22. *La stampa a Gorizia dal 1800 ai giorni nostri*, Studi Goriziani, XIX, 1956, str. 39—49.
23. A. Rejec, *Prvi slovenski goriški list*, *Jadranski koledar 1961*, str. 174—177.
24. O italijanskem goriškem tisku glej poleg že navedenega: Bardusco: *Centocinquant'anni di stampa periodica a Gorizia*, str. 19—21, v publikaciji *Donge l'Isunz, Gorizia 1959*; Casasola: *Il giornalismo Goriziano tra le due Redenzioni*, str. 25—24, prav tam; *Gorizia, la regina dell'Isonzo: l'arte della stampa a Gorizia*, Gorizia 1951; G. Paternolli: *L'arte della stampa a Gorizia*, v publikaciji *Quinto centenario di G. Gutenberg, Gorizia 1900*; *La famiglia Paternolli nella stampa e nel giornalismo dal 1837 al 1886*, Gorizia 1886; *Un secolo di attività dello stabilimento tipografico Paternolli: 1837—1937*, Gorizia 1937.

JE-LI LJUBLJANSKI ZRAK ŠKODLJIV?

(O KNJIGI DR. MED. MARKA GRBECA¹)

SONJA GOREC

O tem vprašanju so ugibali v preteklih stoletjih ne le Ljubljanci, marveč tudi potniki, ki jih je privabljala prijazna lega Ljubljane s čednimi hišami, ki še danes kakor vence obdajajo vznožje Ljubljanskega gradu. Vse je bilo lepo: daljne planine, zelena polja in gozdovi v najbližji bližini mesta. Neprijetna je bila le vlaga ob deževnih dneh in megla, ki se je valila v velikih, gostih kopah iz neposredne sosesčine na jugu ležečega, tedaj še ne izsušenega ljubljanskega močvirja. Marsikomu se je torej vsiljeval dvom: Je-li ta kraj zdrav, moreš-li z mirno vestjo komu svetovati, da se tamkaj naseli?

Da bi v tem pogledu pomiril svoje sosesčane, zlasti pa da bi ovrgel zmotne trditve, ki sta jih širila dva tuja, a znamenita pisca,² se je tedanji ljubljanski zdravnik Marko Grbec,³ dobro znan tudi v evropskem svetu, pred 250 leti odločil, da po svoji najboljši vednosti ovrže trditve, da bi bil ljubljanski zrak nezdrav. Ko je v dolgih zimskih mesecih opravil svoje poklicno delo in so se drugi zabavali, se je lotil preučevanja tega kočljivega vprašanja, ki mu je žrtvoval ves svoj prosti čas. Lastne izkušnje med njegovim tedaj že šestindvajsetletnim bivanjem v Ljubljani, bister pogled za naravo, preudarno tehtanje vseh življenjskih pojavov in ljubezen do ljubkega mesteca so mu bili pri njegovih izvajanjih trdna opora. V 56 paragrafih svoje knjige poroča Grbec naslednje:

Zdravje je res najvišja dobrina, njej služijo zdravniki, zdravniki, akademije, visoke šole, profesorji in kemični ognji, ki jih ljudje zažigajo, da prepode vlago. Na zdravje lahko kvarno vplivajo jed, pijača, bedenje, spanec, gibanje in mirovanje, iztrebljanje, psihični pretresi in nesreče; najodločilnejši faktor pa je *zrak*. Le-ta ne sme biti ne prevroč ne premrzel, ne prevlažen ne presuh. V zraku je namreč tisoč stvari: vanj izhlapeva voda, diha in izparevajo zemlja, jame in grobovi ter gnijejo drevesa. Da je to tako, dokazuje usoda nekega sodnika: ko je namreč vstopil v dolgo časa zaprto ječo, je zbolel in umrl. Dolgo dobo zaprti zrak sploh močno škoduje, prav tako nevaren je zrak po sobah in kovačnicah, kjer kurijo z ogljem. Sam je doživel nekaj, kar krepko podpira njegovo trditev: preteklo⁴ poletje je obiskal rudnik živega srebra v Idriji in se tam spustil 160 klafter globoko. Ob tej priložnosti so mu pokazali dvoje mest, kjer se je pet rudarjev, ki so tja prišli s svojimi svetilkami, prav

nevarno osmodilo: ob rudarskih svetilkah se je namreč vžgalo podzemeljsko izparevanje. Le-to doseže zrak ter se utegne v poletnih mesecih vžgati med oblaki in povzročiti blisk ter druge ognjene pojave v zraku. Tudi vino v kletih večkrat znova zavre in se pokvari v času, ko zacvete trta in se mehča grozdje; vzrok temu pojavu so majceni delčki sopare, ki prehajajo s cvetočih trt v zrak ter se z njim povrnejo v vinsko klet. Nekaj podobnega so prirodjena znamenja (naevi uterini): le-ta rasejo in spreminjajo barvo in obliko, kakor se pač spreminjajo rastline ali sadovi, po katerih so se oblikovala: vse to zaradi izparevanja prizadetih rastlin in sadov. Tako majhnih delčkov, atomov, sicer ne moremo videti s prostim očesom, povzročajo pa kaj čudne stvari.

Zrak po sebi nima posebnih značilnosti: posredujejo mu jih pa telesca, praški in pare, ki vanj prehajajo. Od tod je zrak ali mrzel ali topel, suh ali vlažen, dišeč ali smrdljiv, svež ali z gnilobo zavdan, zdrav ali škodljiv. Po njih se tudi ravna kvaliteta zraka: drugačen je na visokih gorah ali v nizkih dolinah, drugačen v suhih ali v močvirnih in vlažnih krajih. Zrak v gostih gozdovih ni prav nič podoben tistemu, ki veje po širnih poljih, po globokih jamah ali po jamah, polnih škodljivih rudnin, po cvetočih vrtovih in tratih. Pozimi je drugačen kot poleti, spomladi drugačen kot jeseni, ob nevihti ni podoben tistemu ob jasnem vremenu. Ni vseeno, od kod pihajo vetrovi: ali iz rodovitne, blagodišeče Arabije ali iz smrdljivih, po žveplu dišečih krajev v Italiji.

Zrak pa ne vsebuje samo omenjenih delcev, praškov in par, temveč tudi snovi, ki so nekaka hrana. V kozarec zaprti modrasek je ostal celo leto brez vsakršne hrane, pa je kljub vsemu zrasel in se odebelil. Vsem živim bitjem je torej zrak neobhodno potreben, brez njega ne morejo prebiti niti trenutek. Človek lahko pogreša hrano in pijačo 2 do 3 dni ali še več; brez zraka pa nikakor ne. Ptiči in mrčes, vse pogine brez zraka. Tudi ribe ne morejo živeti brez njega: poginejo, če ne razbijemo ledu, ki jim zapira dostop do zraka.

Stari naravoslovci so mislili, da je zrak zato potreben živim bitjem, da jim hladi t. i. »calor nativus«, »flammulo vitae« — prirodjeno toploto, ki bi ob njej sicer zgoreli in se zadušili, kot se zaduši ogenj v zaprti peči brez zraka. Brez zraka kri ne more krožiti:

psu je pošla sapa, ko so mu vrv okrog sapnika močno nategnili. Krvni obtok se je ustavil; brž ko so vrv zrahljali, pa je kri spet krožila skozi srce in žilje. Tudi obešenec je ostal živ, ker je bil njegov sapnik trd kakor noga in ne hrustančast. Zrak je imel torej prosto pot do srca, mu dal življenjske hrane ter mu ohranil prirojeno toploto in tako tudi življenje.

Vetrovi so le močno razgiban zrak. Ker so v njih delci pokrajini, ki od njih pripihajo, so taki, kakršne so imenovane pokrajine: pokrajine, oddaljene od sonca, polne ledu, »redijo« mrzle in suhe vetrove, ki zapirajo zračne luknjice v koži, zgoste vlago in varujejo pred gnilobo — to so severni ali polnočni vetrovi (»venti septentrionales«). Južni ali poldanski, t. i. »venti australes«, pa so topli in vlažni; izvirajo sicer iz mrzlega konca zemlje, vendar se spotoma naužijejo vročega, od sonca skoraj izžganega dela zemlje (zona torrida), od morja pa vlage in mokrote. Bolj suhi in zato toplejši in bolj zdravi so vzhodni vetrovi, ki pihajo ob sončnem vzhodu; bolj vlažen, mrzlejši in manj zdrav je zahodnik. Toda navedeno ne drži vedno: južni veter npr. je prvotno mrzel; v Libiji ga močno sonce pregreje in posuši, potem se navzame od morja mokrih sopar, se otopli in ovlaži. Prav tako je sever v zimskem času pošteno mrzel; ko se pa v pasjih dnevih naužije vročih in ognjenih sončnih isker, je pri nas le še srednje mrzel: poznamo ga z imenom »etesiae« ter je prijeten in zdrav.

Mornarji štejejo 32 vetrov; najstalnejši in najpogostejši pa tudi najmočnejši pihajo od severa, vzhoda in juga; slede jim tisti, ki izvirajo iz prej imenovanih. Pri nas je »eurus seu vulturnus« vzhodnik; njegov stranski veter »subsolanus«, ki ga Kranjci imenujejo »hrvaško« ali »kočevsko« burjo, ker prinaša mrzel dež ali sneg. Jugozahodnik ali »africo« piha k nam zelo viharno in močno od zahoda med Polhovim Gradcem in Vrhniko. Severovzhodnik, imenovan »ordinari buria«, je zelo mrzel ter si utira pot skozi Francišškanska vrata čez trg v mesto. Zrak je izredno redek in nežen: ni telesa, ki bi skozenj ne mogel prodrati.

Zrak torej obdaja človeško telo in nanj vpliva z vsemi svojimi lastnostmi: kakršen je zrak, takšno je tudi naše počutje. Če je mrzel, smo veseli in sprejemljivi. Ob suhem zraku smo bolj zdravi kot pri dolgo trajajočem deževju. Zdrav je čist, zmerno mrzel in suh zrak, nezdrav pa tisti, ki je poln megle, oblakov, dežja in vlage. Ob takem zraku smo leni, žalostni, slabe volje in nerodni. Vzhodnik in severnik sta zdrava vetrova, južni veter in zahodnik nezdrava. Se-

veda zdrav zrak ne sme vsebovati škodljivih prahu, hlapov in raznih teles; kjer so močvirja, globoke jame, škodljive rudnine, mrtva trupla in mrhovina, tam je zrak nezdrav.

Če naj opredelimo *ljubljski zrak*, je treba najprej (po Hipokratu) določiti lego Ljubljane. Ali je obrnjena proti vzhodu? Kakšnim vetrovom je izpostavljena? Kakšno je njeno vodovje? Ali leži visoko ali nizko? Kakšna so njena tla: vlažna suha, peščena?

Ljubljano zakriva proti vzhodu visok hrib, Ljubljanski grad. Proti poldnevu in sončnemu zahodu je odprta južnim in zahodnim vetrovom. Na jugu meji na dobri dve miljii široko močvirje. Ob trajajočem deževju naraste voda ob izlivu Gradašnice v Ljubljano tako zelo, da je dostop do hišic v ribiškem predmestju Krakovo mogoč le s čolni. Nekateri predeli leže nizko. Velik del jeseni in zime jo do opoldne zavija gosta, vlažna megla. Vse omenjene okoliščine imata Hipokrat in Galen za sumljive in nezdrave. Vendar se v svoji sodbi ne smemo prenaaglati: *audiatur et altera pars!*

Res zakriva Grad mesto proti vzhodu; ni pa tako visok, da bi senca predolgo prekrila mesto, tudi ni gozd tako gost, da bi izpareval zdravju škodljive snovi. Nasprotno: prijetna senca in lepi razgledi vabijo na sprehode (študenti se tam učijo za izpite). Ljubljana teče pohlevno, voznja po njej je varna podnevi in ponoči. Zabave so tu prijetne, zlasti kadar igrajo filharmoniki s svojimi godali in kažejo gasilci svoje umetnije (s seboj prinesejo svoje večerje). Kako tekne taka večerja pod senčnatimi drevesi na rečnih bregovih! Veselje in koristi prinaša tudi lov na race, vodne ptice, žerjave in ribolov.

Ljubljana je *izpostavljena južnim in zahodnim vetrovom*. Vendar se mesto v obliki polmeseca stiska okrog Gradu tako ugodno, da lahko pihajo vetrovi od severa in vzhoda, torej prepihajo vso Ljubljano. Vrh tega v tej deželi južni vetrovi niso tako škodljivi, kot so trdili Hipokrat in drugi učenjaki: omenjeni vetrovi naberejo namreč na Jadranskem morju, ki ni daleč od tod, toliko radoletnih teles in solnih par, da se celo izboljšajo in verjetno obvarujejo mesto in vso deželo pred kugo in drugimi nalezljivimi boleznimi. Kuga je npr. 1679 po Avstriji pobrala več tisoč, 1680 pa po Štajerskem, Koroškem, Gorici in Hrvaški na stotine ljudi. V Ljubljani in ostali deželi se ni okužil niti en človek. Če bi pa utegnili južni in zahodni vetrovi prinesiti kaj nezdravega, bi bili prizadeti kvečjemu Rožna in Hrenova ulica, Svinjski trg, Žabjek in Krakovo: ti kraji leže namreč nekoliko niže in so manj izpo-

stavljeni zdravim vetrovom s severa in z vzhoda. Krakovo je hkrati večkrat poplavljeno, za časa epidemij je tod največ mrličev. Kriva je temu tudi revščina večine prebivavcev: Krakovčani so ubogi obrtniki, hlapci, ribiči, ki nimajo sredstev za zdravila.

Daleč segajoče močvirje, pogosta megla in nekoliko nižja lega mesta nikakor niso tako škodljive, kot to trdijo nasprotniki. Pri nas ne gre za močvirje, meglo in lego, kakršne ima v mislih Hipokrat in z njim stari zdravniki. Močvirje in megla škodujeta zdravju, če izvirata iz počasnih, smrdljivih voda ter se zaradi prenizke lege kraja samega predolgo tam zadržujeta. Nezdravi so tudi kraji, ki leže globoko ter jih obdaja tako gost gozd, da jih vetrovi ne morejo preprihati. Ljubljana pa je *na prepihu, polna je sveže, čiste, tekoče vode*. V močvirje se iztekajo studenci, ki izvirajo na Karlovski cesti in v obrobnihih gričih. Iščica, Mali graben, Gradaščica so same zdrave in pitne vode. Tako močvirje torej ni škodljivo, saj preplavlja tla studenčna voda, ki nikdar ne zamrzne; še v najhujših zimah 1683, 1684, 1709 ni zmrznila. Taka voda ni nečista, ne smrdi in ne vsebuje škodljivega mrčesa. Nasprotno: v njej se zadržujejo zelene žabe, ki ljubijo le najčistejšo vodo.

Vse navedeno bi lahko trdili tudi glede ljubljanske megle: le-ta nikakor ne izvira iz nezdravih hlapov, marveč iz studenčne in rečne vode; res sicer zrak ovlaži, vendar ga domača ognjišča in vetrovi spet izsušijo, zato ne more škodovati.

S takimi argumenti nasprotniki ne morejo uspeti: če ne najdejo drugih vzrokov za škodljivost ljubljanskega zraka, morajo pač utihniti. Vsi navedeni znaki nezdravega zraka, ki jih upoštevata Hipokrat in Galen, so le navidezni.

Tukajšnja pokrajina, porasla z drevjem, dišečimi travniki in vrtovi, z ne preglobokimi dolinami, brez strupenih rudnin, z gozdovi, ki niso pregosti in pretemni, je izpostavljena vzhodnim in severnim vetrovom: ničesar ni, kar bi utegnilo kvariti zrak. Vode so tekoče ali v zdravih cisternah in vodnjakih ter ne povzročajo golše ali kaj podobnega. Posebno vabljivi so studenci izven Nemških mestnih vrat za stolpom, Ljubljana in grajski studenec ne daleč od Florijanske ulice. Voda iz mestnega vodnjaka na trgu in Starem trgu je sicer zdrava, a pretopla; niso pa pitni studenci, ki izvirajo ob grajskem vznožju, pripravni pa so npr. za hlajenje vina.

Da je Ljubljana zdravo mesto, dokazuje tudi njena zgodovina: kot Emono jo je 1222 pr. n. š. zgradil Jazon. Ko je Atila uničil Oglej, ga npr. zaradi nezdravega zraka niso

več znova sezidali. Če bi bil tak tudi ljubljanski zrak, bi se v mesto ne bilo naselilo toliko imenitnega plemstva in duhovščine in tudi Janez Anton Thalnitscher bi ne bil tu sezidal krasne stolnice in semenišča.

Prebivavci sami dokazujejo te trditve: drugod so ljudje bleđi, golšasti, zabuhli. Ljubljančani pa so ozkega vratu, čvrsti, živahni in rejeni ter prav zaradi zdravega zraka dosežejo 70, 80 in celo 100 let (župan Eder-Edenburg, podžupan Pucher v. Puchental,⁵ Jan. Mar. Menegalia, Leopold Khert, Jurij Raster — vsi 70 do 80 let stari). Le redkokdaj se jih loti bolezen in še tedaj skrbe za bolnike zdravniki. L. 1699 je od 500 bolnikov umrlo za pegavico le 50—40 oseb, a 1709 le malo otrok za kozami. Jetični in na žolču bolni so tu celo popolnoma ozdraveli.

Kadar pa kdo zboli, ni temu kriv zrak, marveč pregrešek v prehrani ali načinu življenja, k čemur zavaja človeka obilica tukajšnjega vina in rib, poceni svinina, klobase in sadje. V tej okoliščini je treba tudi iskati vzrok bolnemu videzu nekaterih ljudi — nikakor pa ne v nezdravem zraku.

Res velja v splošnem podeželski zrak za boljšega od mestnega, ker so tu ulice ozke, dvorišča majhna, zrak stisnjen med zidove; stoječe vode, stranišča in odtočni kanali ga še osmradijo. Toda tudi v tem pogledu je Ljubljana na boljšem od drugih mest, ker odnaša Ljubljana vso nesnago, ki povzroča drugod toliko bolezni. Pisec ve iz lastne skušnje, da je ljubljanski zrak resnično zdrav. Sicer sploh ne gre primerjati mesta z deželo, marveč le mesto z mestom: pa še tedaj velja, da je ljubljanski zrak prav tako zdrav kot tisti v drugih zdravih mestih.

Kraj in zrak sta nezdrava, če ljudje zaradi njiju zbole: taka je npr. južna Madžarska, kjer so vsi tja dospeli Nemci kot tudi karlovški Hrvati zboleli za »ogrsko mrzlico«. Kaj podobnega ni mogoče trditi o Ljubljani. V mrzlih in deževnih letih 1690—1700 je res bilo mnogo bolezni: katarja, iztokov, zbadanja, ognjokov, pljučne jetike, vodenice, bolečin v zobeh, ušesih, grlu in razne otekline, v toplejših in bolj suhih letih 1700—1709 so omenjene bolezni pojemale. Tudi slabotni in bolehnih lahko tu dosežejo starost; upoštevati je treba le »sex res naturales« (zrak, jed + pijača, bedenje + spanec, gibanje + počitek, prebavo + iztrebljanje, duševna doživetja). Pisec sam je npr. nekoč grešil proti omenjenim pravilom: ob vročem dnevu je obiskal bolnega tovariša, ko je nenaden dež ozračje močno ohladil; sam se je vrh tega v sami spalni srajci hladil ob tekoči vodi. Ze ponoči ga je napadel strašen črevesni krč s katarjem. Podobno, četudi drugače je grešil 1709

izanski kmet, ki se je ves premražen stisnil k vroči peči. Posledica je bila, da je po lastni neumnosti izgubil najprej vid in sluh, čez tri dni pa celo umrl. Prevroč in presuh zrak lahko povzroči glavobol, zastrupljen zrak pa kugo, pegavico, ošpice, koze, krvavo grižo in podobne nalezljive bolezni. Epidemije ošpic in koz pa tudi kuga, pegavica in druge nalezljive bolezni izvirajo iz telesa, nekaj iz zraka. Zato se je treba ob vlažnem zraku v Ljubljani, zlasti ob megli in deževju nekoliko bolj zavarovati.

Domneva, da bi sončni mrk škodoval vodi in sadežem, je vsekakor pretirana. Pisec je sam doživel 1699 strašen sončni mrk, vendar ni zapazil pri bolnikih nikakih sprememb. Še manj pomemben je lunin mrk.

Zmernost v jedi in pijači podaljšuje življenje. Podobna zmernost (5 do 6 ur) je potrebna glede spanja. Če preveč bediš in si kolerik, se telo izsuši, ker mu bedenje odvzame vlago; prav tako škoduje flegmatikom predolgo spanje, zlasti popoldansko. Če preveč spiš, postane telo prevlažno, leno. Telo kopiči vlago tudi ob pretiranem mirovanju, medtem ko preveč gibanja telo izsuši; le zmerno gibanje krepi telo, mu ohranja naravno toploto in spravlja človeka v dobro voljo. Že Hipokrat je trdil, da je potrebno zmerno jesti in se dovolj gibati. Najbolje je, če se gibljemo pred jedjo na čistem zraku, vendar ne toliko, da bi se oznojili.

Česar telo ne potrebuje, izloča: to delo opravljajo čreva, mehur, pore v koži (»zračne luknjice«), nos in ustne žleze. Kadar delujejo v redu, je človek zdrav. Telo je kakor ura: če zaide med koleca prah, gre počasneje in nepravilno ali se celo ustavi. Razburjenja, skrbi, neprestana žalost povzročajo bolezni; najbolj škodljiva pa je jeza. Zato preganjaj žalost in skrbi; ki te prezgodaj postarajo! Le veselemu srcu prija vsaka jed. Rزتresi se s sprehodi, z glasbo, igro in lovom, predvsem pa pomiri jezo.

Kadar Ljubljanci ne upoštevajo naštetih šest reči, zbolijo, nikakor pa temu ni kriv nezdravi zrak. Kdor se varuje megle, vlage, dežja, mraza, se toplo oblači ter se izogiba škodljivi hrani in pijači, se ne pregreši zoper zmernost; če ne spi v sobah, ki so obrnjene proti grajskemu pobočju in so zato vlažne, temveč v prostorih, ki gledajo proti zahodu ali severu ter jih prepriha veter, da so suha, *takemu se ni bati sicer res bolj vlažnega ljubljanskega zraka.*

*

Grbec, mož širokega obzorja, opira svojo razpravo na številne citate najrazličnejših avtorjev ter posega na vsa področja, kakor

so to delali njegovi sodobniki. Sklicuje se na večkrat imenovano Valvasorjevo »Topografijo«, pozna pa brez dvoma tudi njegovo največje delo: »Die Ehre des Herzogthums Krain«: Grbčeva sicer mnogo bolj razpredena, širše zajeta in temeljiteje pretehtana izvajanja se namreč presenetljivo krijejo s kratkim Corusijevim sestavkom o ljubljanski klimi⁶ in s Coppinijevim nekoliko daljšim razmišljanjem o neškodljivosti ljubljanskega zraka.⁷ V svoje delo pritegne Grbec ugotovitve svojega bivšega profesorja na dunajski univerzi, Paulusa de Sorbaita,⁸ ne strinja pa se z mislimi svojega sodobnika, beneškega zdravnika Ludovika Testa.⁹ Svoje trditve živahno ilustrira, skuša jih čimbolj približati bravcu tako, da navaja podobne ugotovitve znamenitih zdravnikov, naravoslovcev, filozofov raznih stoletij; npr. iz XVII. st. (Boyle,¹⁰ Digby,¹¹ Kircher,¹² Sylvius de la Boë,¹³ Bacon de Verulamio¹⁴), iz XVI. st. (Amatus Lusitanus¹⁵) in iz XV. st. (Ficinus Marsilius¹⁶). Znana so mu nabožna literatura (sv. pismo stare zaveze: Ecclesiasticus, Salomon; sv. Krizostom), antika in naslednja stoletja (Celsus,¹⁷ Ciceron, Stobaeus¹⁸). Najraje in najpogosteje pa se naslanja na najstarejša zdravnika: Hipokrata¹⁹ in Galena.²⁰ Vrh tega prepleta Grbec svoje besedilo z obilico nemških in latinskih pregovorov ter verzov. Nekajkrat opozarja tudi na svoje lastno, že objavljeno delo.²¹

OPOMBE

1. Marx Gerbezius, med. doctor, Vindiciae physico-medicae aerae Labacensis oder Gründliche Verthädigung der Laybacherischen Luftt. Laybach, Georg Mayr 1710. m. 8°, (12) + 127 str. — 2. Merian (Grbec v uvodu tudi: Marian) Matej (1593—1650), Švicar, je prikazal kulturno in zgodovinsko dragocene slike mest v M. Zeillerjevi Topographia (1642—88; 50 delov), sam pa je izdal Theatrum Europaeum. — Bleau, Kosmographia. — 3. Slov. biograf. leksikon I, 245—247. — 4. Torej leta 1709. — 5. Janez Krištof Pucher pl. Puchenthal (SBL II, 591—2) je županoval Ljubljani od 1710 do 1712 in bil v času, ko je Grbec izdal svoj zagovor ljubljanskega zraka, že 82 let star, dosegel pa ob smrti 93 let. — 6. Valvasor, Ehre d. Herzogthums Krain, III, 325. — 7. Ib., 329. — 8. Grbec, Vindiciae ..., pag. 29. — 9. Ib., 88. — 10. Ib., 25; Boyle Robert (1627—91), fizik, kemik. Prvo njegovo znanstveno delo je bilo The spring and weight of the air. — 11. Ib., 14, 18, 25; Dygbi (1603—65); zaslovel je po razpravi Powder of Sympathy, ki je doživela 12 izdaj. Omenjeni »prah« je verjetno bakrov sulfat. — 12. Ib., 102; Kircher Athanasius, roj. 1602 v Nemčiji, je pisal o teologiji, filozofiji, filologiji, naravoslovju in medicini. — 13. Ib., 33; Sylvius de la Boë, roj. 1614 v Hanau

(Nemčija), a francoskega porekla, je bil profesor medicine v Leydenu. — 14. Ib., 15; Bacon Francis (1561—1626), filozof, državnik z močnim vplivom na medicino. — 15. Ib., 77; Amatus Lusitanus (Grbec napačno: Lasitatus), eden najslavnejših zdravnikov XVI. stoletja. — 16. Ib., 110; Marsilius Ficinus (Marsilio Ficino, 1433—99), italijanski zdravnik in filozof. — 17. Ib., 108; Celsus Cornelius, rimski enciklopedist, sodobnik Plinijev, ni bil medicinec, a v svojih delih je obravnaval medicino ter se pri tem naslanjal na dela grških zdravnikov. — 18. Ib., 120; Stobaeus,

grški pisatelj V. stoletja iz Makedonije. — 19. Ib., 6, 9, 22, 24, 33, 36, 38, 42, 47, 48, 49, 51, 56, 60, 65, 80, 100, 115, 121; Hippokrates, grški zdravnik (460—370), je pisal tudi o vplivu okolice na zdravje (zrak, voda, okolje, prehrana). — 20. Ib., 7, 45, 49, 51, 65; Galenus, Grk iz Male Azije (r. 130), kirurg, je napisal obširno enciklopedijo o medicini. — 21. Ib., 45, 91, 102, 105, 127; od Grbčeve citirane »Kronologije« so izšle: Annus primus Chronologiae medicae..., Lj. 1699; Annus secundus..., Lj. 1700; Annus tertius. Lj. 1702; Annus quartus. Augsburg. 1705.

LETA 1499 OMENJENA KRAJEVNA IMENA V KAMNIŠKIH ALPAH

BRANKO REISP

Stari ljudski nazivi v gorah so v zvezi z drugačno dejavnostjo kot v dolinah. Pojavijo se najprej tam, kjer sta razvita lov in paša, gozdarstvo in rudarstvo. Pastirji, ki so pasli na južni strani gorske verige v Kamniških Alpah v nekdanj številnejših ovčarijah kot danes, gonjači, ki so za fevdalne gospe gonili gamse, divji lovci, ki so lovili na svoj račun, kasneje pa tudi rudosledci, so prvi poimenovali predele v višjih legah. Imena se tu nanašajo na oblike gorskega sveta, na lov in pašo. V nižjih legah pa prevladujejo imena v zvezi z drvarjenjem in oglarjenjem ali pa so nastala na podlagi lastnih in rodbinskih imen. Nekaj krajevnih nazivov spominja tudi na nesreče in druge dogodke, ki so se močneje vtisnili domačinom v spomin. Ker je pri paši in divjem lovu potrebno točno označiti vsak predel, je nastalo zelo veliko krajevnih imen. S turizmom in razvojem gospodarstva se življenje domačinov močno spreminja. Obstaja nevarnost, da ti stari nazivi, ki so jih ustvarile generacije, prirasle na to zemljo, utonejo v pozabo. Zato sta zlasti Pavel Kunaver in Vlasto Kopač v letih pred zadnjo vojno in po njej zapisovala ledinska imena v Kamniških Alpah. Vlasto Kopač je v dolini Kamniške Bistrice od njenega ustja na črti Grohat (913 m) — Ravni hrib (1191 m) do najvišjega grebena na črti Grintovec (2558 m) — Ojstrica (2349 m) zapisal skoraj tisoč krajevnih imen.¹

V zgodovinskih virih se krajevna imena visoko v gorah in imena visokih vrhov razumljivo pojavljajo kasneje kot v ravninskih in gričevnatih legah, ki so stalno naseljene ali vsaj mnogo bližje človeškim bivališčem. Navajajo se v raznih darovnicah ali pogodbah, v katerih se označujejo meje posestva, dalje pri opisovanju meja med posameznimi gospodstvi, deželnosodnimi okraji

in deželami, ali pri sporih za mejo, za pravico krčenja gozdov in pašo pa tudi v drugih primerih.

Tak zapis, po vsebini tajding (t. j. pravni sklep ali napotilo običajnega prava, sprejeto od pooblaščenih mož ali na zboru soseske), hrani Deželni arhiv v Gradcu. Zapis je na papirju v kvartnem formatu in je v njem omenjenih nekaj krajevnih imen v višjih legah Kamniških Alp, kakor so bila v rabi v letu 1499. Vzrok, da je listina nastala, je bil spor za mejo in pašno pravico med podložniki gornjegrajske gosposčine in okolišani mesta Kamnika, ki so izkoriščali gozd v Bistrici, — sicer last mesta Kamnika, — za pašo. Malo pred tem zapisom, leta 1496, so si kmetje iz okoliških vasi pridobili pravico, pasti živino v kamniškem gozdu, toda le podnevi. Ta odločba se gotovo ni obdržala, podložnikom so dovoljevali pašo proti plačilu pašnine in so si ti s časom v gozdu pridobili še več pravic.²

Zapis se glasi:

Vermerckht als zwischen der von Oberburg Herschafft bauern und gemeiner statt umsassen irrung und zwispelt gewesen ist mehr daselbst verborgen der Koroschizä und Neschä und Länische Deschackh dann eine beschau und auszeichen geschechen ist und darumb haben sye pimberkh gesetz und gemacht dergestolten dass die unsren vmb sassen keiner hin über yber die bimperch thue greiffen und der herschafft von Oberburg bauern thuen noh sollen auch nicht hierüber über die pimberckh greiffen wie es einmahl ausgetheilt ist, dergleichen ist an andern Seitchen wie der Treist einziecht und in der Feystritz wo das vich ist benommen worden dabey sint gewest bey der Beschau Oswolt Nabresy, Märsche zu Goditsch, Khos zu Minkchendorff, Robathär zu Minck-

hendorff, Lucas Plänniz an Graben, Preliz za Podgorie, Rebernikh zu St. Lienhart Narebri, Gallenbin zu St. Ambrosi auff St. Vlrichsberckh nemblich also dass die Grund der statt Stein zuegehören Na Neschi, Na Mossenik, Studenskä Planava oder Oistriza, Vsedli na Brani, der berch Sa Branio na rebri, die Almb Näkazich, Porebernize, oder Nakrizi, Medvedia Dolina da die Cästrauner genohmen worden, dass alles gehöört in vnser gemein Statt Träist. Dise Beschau ist gewesen den 21 Tag augusti 1499.

Iz listine izvemo najprej, da je nastal spor za pašno pravico med gornjegrajskimi podložniki in okolišani mesta Kamnika za področje Korošice, Neše in Leniškega Dešaka. Kamničani so poslali svoje može na ogled spornega sveta. Ti možje: Osvolt Na Brezi (Brezje pri Godiču),³ Merše iz Godiča, Kos iz Mekinj, Robater iz Mekinj, Luka Plenic z Grabna (kamniško predmestje), Prelic iz Podgorja, Rebernik od Sv. Lenarta na Rebri (812 m, nad Šenturško goro), Galenbin iz Sv. Ambroža nad Šenturško goro, so ugotovili in zaznamovali mejo ter imenoma našteli kraje, ki so last mesta Kamnika. Ta zapis ali prepis so poslali v Gornji grad, kjer se je hranil, dokler niso gornjegrajskega arhiva prenesli v Deželni arhiv v Gradcu.

Od treh spornih krajev so ogledniki s kamniške strani navedli edino kraj »Na Neschi« v vrsti svojih posesti. Ime je navedeno v § 1 listine »Oekonomische Beschreibung der in Steier im Zillier Kreise gelegenen Staatsherrschaft Oberburg« iz leta 1796, ki je bila v arhivu gospodstva Gornji grad. Tu je popisana meja med Kranjsko in Štajersko ali deželnosodnima okrajema Križ pri Kamniku in Gornji grad. Popis meje je takle: »Von dem Berge Tscherniuz gehet die Gränze dieses Gebiets und des Landes Krain auf der westlichen Seite gegen Norden über die Berge Lamshag, Pleschiuz bis zur Tratten na Krishi, von da nach dem Leütscher Steigweg über Spizhasti hribez, Lukuscha, Rakou hrib über den Berg Turn und Rosenig über den höchsten Felsengüpfel des Berges K a p a oder N e s h a, auf das Gebürg Velka Oistriza und auf das Gebürg Rinka, welches die Länder Krain, Kärnten und Steyermark von einander scheidet.«⁴ Vrh »Kapa oder Nesh« leži torej za Rzenikom in pred Ojstrico na deželni meji in se danes imenuje Kopa (avstrijska specialka, 1753 m) ali Luška Kopa (Planinske karte Slovenije, 2). Pisar je morda nevesč slovenskega jezika ali zaradi kakega drugega vzroka napisal Kapa, namesto Kopa. Nedaleč od Kope, pod Presedljajem, je bila

takrat verjetno planina, ker je v bližini tudi studenec. Opozoriti pa moram, da se severno od Presedljaja — starejša oblika za kraj je Sedle ali Sedlica — v mejnem popisu katastrske občine Podveža iz leta 1826 omenja »Felsenspitz Neschka«.⁵ Ime je zapisal tudi Vlasto Kopač v obliki »Neške«.⁶ Če je to isto ledinsko ime, je kraj torej lahko južno od Presedljaja v bližini Konja in Rzenika, ali pa severno od Presedljaja v Vršičih (1979 m), kjer je bil tudi nekoč pastirski stan.

Planina »Koroschiza« in »Länische Deschackh« sta bila po tej listini sodeč na štajerski strani in so tu lahko pasli gornjegrajski podložniki. Kje je bilo Leniše ali Leniški Dešak, se ne da ugotoviti. Gotovo pa je bilo blizu črte Presedljaj (1610 m) — Vršiči (1979 m) — Luški Dedec (2033 m) — Ojstrica. Le v tem predelu so štajerski pastirji lahko prehajali na kranjsko stran. Tu je kotanjsta in valovita planota brez ostrih grebenov, ki bi ločili obe dolini, zato je meja neizravna in razvodje nejasno. Pri vseh kasnejših mejnih popisih je planina Korošica (1808 m) nesporno na štajerski strani, čeprav je v porečju Kamniške Bistrice. Nižje ležeča opuščena planina Petkove njive pa je že na Kranjskem. V mejnih sporih se stalno ponavljajo določila, da je meja gornjegrajske posesti na razvodju. Zlasti pomembna sta dva taka sklepa. Eden je iz leta 1268, ko se spreta opat gornjegrajskega benediktinskega samostana Ivan in koroški vojvoda Ulrik zaradi Olševe in Ložekarjeve planine. Ob tej priložnosti so se zbrali 4. julija 1268 na vrhu Olševe vsi oglejski ministeriali in nad 500 oglejskih in samostanskih podložnikov in izjavili, da je vse ozemlje, s katerega se steka deževnica v Gornjesavinjsko dolino, last benediktinskega samostana in oglejskega patriarha.⁷ V drugem sklepu pa je, več kot poldrugo stoletje kasneje, t. j. leta 1430, gornjegrajski opat Konrad na podlagi izjav najstarejših ljudi ugotovil isto.⁸ Na Korošici so torej gornjegrajski pastirji razvodje prešli in planino morda zaradi daljše uporabe priposestvovali.

Oglejmo si zdaj še druge kraje, ki so omenjeni v tej listini in so spadali v kamniški okoliš. »Na Mossenik« je danes opuščena ovčja planina pri koti Mešenik (1096 m) nad planinskim domom v Kamniški Bistrici. »Studenskä Planava« ali »Oistriza« sta vrhova Planjava (2399 m) in Ojstrica (2349 m) v glavnem grebenu gorske verige. »Vsedli na Brani« je planina pod Kamniškim sedlom, danes imenovana Na sedlu. Pred vojno so tu pasli ovce in govejo živino, sedaj pa pastirski stan razpada in pasejo le še ovce.

»Der berch Sa Branio na rebri« ni mogoče točno lokalizirati. Današnji naziv Za Brano se nanaša na predel nad Koncem v Žmavčarjih in Kotliškem grabnu. V Žmavčarjih je bila nekoč res ovčja planina. Prav tako ni mogoče ugotoviti, kje je bila planina »Näkazich«. V zapisu je tu še posebej poudarjeno, da je kraj planina (Almb). Ledinsko ime Na Kalcih pod Kalškim grebenom (2223 m) je zapisani obliki še najbliže. Tu je voda (Rdeča lokev) in je bila v bližini tudi ovčja planina, ki pa je danes opuščena. Čeprav je v planinah veliko imen izpeljanih iz besede križ, so »Porebernize oder Nakrizi« najverjetneje na Veliki planini. Križ (1649 m), avstrijska specialka ima obliko Na Križi (1652 m), je kota v sredini te planote. Porebernice pa so morda v bližini kote Križ, ali pa so celo drugo ime za ta kraj. Ime pa danes ni več v rabi. Zadnji kraj, ki je naštet v vrsti kamniških posesti, je »Medvedia Dolina«. Čeprav je Vlasto Kopač v navedenem članku naštel več imen, ki so v zvezi z besedo medved, tako Medvedovo lašto v Zeleniških špicah pod Planjavo, ali V medvedji lašti pod Veliko planino ter Medvedov brlog in Medvedovo jamo pod Mokrico na drugi strani doline, kraja Medvedja dolina nima navedenega. Ime je zapisal Pavel Kunaver v obliki Medvedove doline.⁹ To je majhna dolina poleg Konjske pod Veliko planino.

Že pri tem malem številu zapisanih imen naletimo pri poskusu lokalizacije po štiri in pol stoletjih od zapisa na precejšnje težave. Pri tem pa moramo pomisliti še na to, da so tu naštete planine in pomembnejši vrhovi, ne pa malopomembni kraji, za katerih ime je vedelo le nekaj pastirjev in lovcev. Zato ni odveč, če ta stara, iz ljudstva zrasla ledinska imena zapišemo, ugotovimo, ob kakšni priložnosti nastopajo v zgodovinskih virih in jim skušamo določiti današnje mesto.

OPOMBE

Poleg franciscejskih katastrov za katastrski občini Županje njive in Črno, obeh iz leta 1826, in mejnih popisov katastrskih občin Županje njive, Črna, Podveža in Sv. Duh (vse v Držav-

nem arhivu Slovenije), sem uporabljal naslednje zemljevide: Specialkarte der österr.-ungar. Monarchie, Bosnien's und Hercegovina und der angrenzenden Theile des Auslandes. K. u. k. militär-geographisches Institut. Merilo 1:75.000. Zone 20, Colonne XI, Eisenkappel-Kanker. — Specialno karto Vojnogeografskega instituta Kraljevine Jugoslavije. Merilo 1:25.000. List Ljubljana 1-d (iz leta 1938) in 2-c (iz leta 1939). — Planinske karte Slovenije. List 2. Karavanke, Kamniške alpe in soseščina. Merilo 1:75.000. Ljubljana 1954. — Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. Wien 1929. Landesgerichtskarte, Blatt 31, Laibach.

1. V. Kopač, Krajevna imena v Grintovcih; Gore in ljudje I, 1946, str. 47—49, 204—208; II, 1947, str. 38—42. — 2. V. Valenčič, Bistriški gozd in kamniški meščani; Kamniški zbornik III, 1957, str. 85 sl. To listino je objavil B. Otorepec, Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528; Kamniški zbornik IV, 1958, str. 104, 105. — 3. Nekatero starejše karte imajo navedeno ime kraja še v stari obliki, tako: Carte von Inner-Österreich nach den neusten astronomischen Ortsbestimmungen und andern Hülfquellen gezeichnet von Joseph de Castro, verlegt in Wien bey T. Mollo, 1812, v obliki Nabrese in druga taka karta: Oberkrain oder der Laybacher Kreis entworfen und gezeichnet von Joseph Karl Kindermann, gestochen zu Wien von Christoph Junker, verlegt bey Franz Xaver Miller, Buchhaendler zu Graetz, 1797, v obliki Na Brese. — 4. A. Mell u. H. Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen; Quellen zur Verfassungsgeschichte und Verwaltungsgeschichte der Steiermark I. Graz 1914. Str. 405, 406. — 5. Definitive Grenzbeschreibung der Gemeinde Podwescha (rokopis v DAS). — 6. V. Kopač, Krajevna imena v Grintovcih; Gore in ljudje I, str. 206. — 7. A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gorenjegrajskega okraja; ČZN VII 1910, str. 6. 7. — I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. II/1. Das Benediktiner-Stift Oberburg. Marburg 1876. Str. 48—50. — 8. A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gorenjegrajskega okraja. Str. 7. — I. Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg. Str. 171, 172. Listina o tem sklepu je objavljena v nemškem zapisu v Österreichische Weistümer X, Wien 1913, str. 277, 278 in v A. Mell u. H. Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, str. 404, 405; v latinskem zapisu pa v I. Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, str. 309—311 in v Österreichische Weistümer VI, Wien 1881, str. 404, 405. — 9. P. Kunaver, V Kamniški Bistrici nekdanj; Kamniški zbornik V, 1959, str. 199.

O PETKOVŠKOVI SLIKI »BENEŠKA KUHINJA«

RAFAEL OGRIN

Ko so 27. januarja 1890 sodnijsko popisali Petkovškove slike, sta bili med njimi dve »Beneški kuhinji« in sicer prva, velika 200 × 150 cm, v lepem zlatem okviru, in druga, »nedogotovljena«, nekoliko manjše velikosti.

Dne 4. junija 1890 se je Petkovšek prvič vrnil s Studenca. To poletje je prodal Gabrielu Jelovšku manjšo »Kuhinjo«. Ker je bila slika nedogotovljena, jo je dal Jelovšek slikarju Kopaču, da jo je izdelal, in jo je pozneje daroval svojemu zetu Polaku. Prvo »Beneško kuhinjo« pa je Petkovšek 14. novembra istega leta poslal na Dunaj in sicer ne v Künstlerhaus, kakor se je doslej vedno trdilo, marveč v avstrijski Kunstverein, kot je razvidno iz tovrnega lista, s katerim je bila slika vrnjena. Tovorni list je ohranjen v Petkovškovih sodnih spisih.

Kunstverein je imel svoje razstavne prostore v Tuchlaubenu. Bilo je to društvo prijateljev umetnosti, ki je skrbelo za razstavo in prodajo umetnin. Člani so dobivali proti nekemu letnemu prispevku delnice, ki so veljale kot srečke za vsakoletno žrebanje umetnin, ki so se nakupile iz članskih prispevkov.¹

Kunstverein Petkovškove slike ni kupil, marveč jo je 26. avgusta 1891 vrnil po železnici na Petkovškov naslov v Borovnico. Tja jo je šel Petkovšek takoj iskat, ko se je 10. oktobra tistega leta drugič vrnil s Studenca. Slika je nato še isti mesec peljal razstavljat v Ljubljano in jo v začetku januarja 1892 vzel s seboj v München. Od tam je bila slika vrnjena 11. maja istega leta v Verd, kjer jo je 19. maja cenil Simon Ogrin na 50 gld. Dne 4. junija pa je poročal Petkovškov varuh sodnji, da je to sliko prodal pod roko poštarju Obrezi za 40 gld. V cenilnem zapisniku so nato Ogrinovo cenitev popravili od 50 na 40 gld in popravili tudi prenos in končno vsoto v številkah in besedah. Ob smrti poštarja Obreze je po dedoval premoženje njegov nečak Ernest Hribar, ki je vse razprodal in se preselil na Jesenice na Dolenjskem. Njegovim potomcem ni znano, kam je prešla slika »Beneška kuhinja«.

Med slikami, ki jih je Simon Ogrin cenil 19. maja 1892, je bila še skica »Beneške ku-

hinje«, ki je prišla pozneje v last Jurci na Vrhniki. Dne 8. januarja 1892 je Petkovškova mati poročala sodišču, da njen sin pridno slika in da je izgotovil že dve sliki. tretjo pa ima v delu. Ena izmed teh treh je morala biti zgornja skica.

Tako je znana slika »Beneška kuhinja« v treh izvodih:

I. velikost 200 × 150 cm. Slika je bila razstavljena na Dunaju in v Ljubljani; kupil jo je poštar Obreza ter je bržkone izgubljena.

II. velikost 120 × 134,5 cm. Slika je last J. Polaka. Ob popisu 27. januarja 1890 je bila označena kot nedogotovljena in jo je izdelal do kraja slikar Kopač.

III. velikost 79 × 77 cm. Študija je bila v lasti Jurce na Vrhniki.

Ko sem pisal članek o Petkovšku, ki je bil objavljen v 2. številki II. letnika Kronike leta 1954, so bili originalni Petkovškovi sodnijski spisi v NUK² založeni in sem zato uporabljal Veselov izpisek iz njih. Iz teh pa se usoda posameznih Petkovškovih slik ni dala ugotoviti. Zato sem posnel po članku M. Marolta v Močilniku,³ da je »Beneška kuhinja«, »ki jo je hotel Petkovšek poslati v dunajski Künstlerhaus v razstavo, istovetna s tisto, ki je danes v lasti J. Polaka«.

Šele po izidu članka v Kroniki, ko je bilo mogoče pregledati originalne sodne spise, sem ugotovil, da je bila moja označba »Beneške kuhinje« I. in II. prav obratna, in da je od mene označena »Beneška kuhinja II« v resnici »Beneška kuhinja I.«, to je tista, ki je bila razstavljena na Dunaju ter v Ljubljani in pod roko prodana poštarju Obrezi, in da je od mene označena »Beneška kuhinja I.« v resnici »Beneška kuhinja II.«, to je tista, ki jo je Petkovšek sam prodal Jelovšku in ki ni bila nikjer razstavljena.

OPOMBE

1. Brockhaus, Konversations Lexikon 1898, 10. Bd., »Kunstvereine«. — 2. Sodni spisi o varuštvo in zapuščini J. Petkovška v rokopisnem oddelku NUK. — 3. Močilnik, list dijaškega krožka »Vrhnika«, I. leto, 2. štev., 1940, str. 40.

BRONASTA STATUETA VENERE IZ EMONSKE INSULE XXIX.

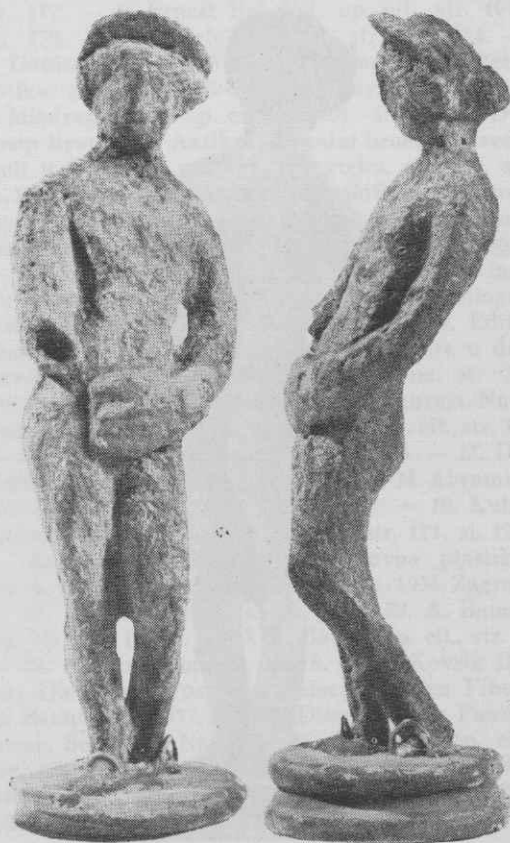
LJUDMILA PLESNICAR-GEČ

Ob priliki sistematičnih zaščitnih izkopavanj emonske insule XXIX na prostoru prihodnjega Trga revolucije v Ljubljani smo leta 1962 pri odstranjevanju ruševinskih plasti naleteli na bronasto statueto. Plast, v kateri smo našli statueto, predstavlja v primerjavi s celotnim izkopanim kompleksom predzadnjo gradbeno fazo, pomešano z obilico žganine, drobcev malte in kosov opeke.

Statueta predstavlja golo boginjo Venero. Visoka je 9,6 cm in pokrita s slabo, na nekaterih mestih razjedeno patino, ki je načela in poškodovala obraz, roke, ramena in prednji del nog. Zadnja stran leve noge in levega boka je pokrita z zeleno plemenito patino. Figura je naslonjena na iztegnjeno desno nogo, medtem ko je leva rahlo usločena v kolenu. Zaradi tega je cela postava rahlo upognjena v obliki črke S. Desna noga je ravna, stopalo oblikovano, vendar prsti niso nakazani. Stegno je nad kolenom vertikalno odebeljeno, medtem ko je desno bedro zaradi položaja noge nekoliko privzdignjeno. Leva noga je v kolenu nekoliko upognjena. Stopalo manjka, vendar je peta ohranjena, kar kaže, da se je noga dotikala tal samo s prsti. Desna roka je ohranjena le do komolca in se tesno prilega životu. Iz dela ohranjenega komolca pa lahko sklepamo, da je bila roka rahlo skrčena, iz česar sledi, da je morebiti držala v roki atribut¹ ali pa navzven obrnjeno dlan.² Leva roka je spuščena ob telesu, rahlo usločena naprej in dlan položena v krilo. Spodnji del roke, zapestje in dlan so močno odebeljeni. Odebelitev na zapestju kaže, da je bila dlan sekundarno aplicirana na že fragmentirano roko, kar se je zgodilo takoj po odlitju statuete ali pa kdaj pozneje. Prsti na roki so grobo, sumarno nakazani, razen palca, ki se loči od drugih prstov. Cela roka pa je od zapestja grobo pritrjena ob život. Hrbet in boka so lepo izdelani in hrbtenica je zaradi drže rahlo usločena in nakazana z vertikalno kaneluro, ki deli hrbet na dva dela in poudari elegantno držo statuete. Desna rama je nekoliko upognjena zaradi drže desne roke. Grudi so le nakazane in poudarjajo mladostni izraz boginje. Na tem delu je patina močno načela površino, vendar lahko opazimo, da je umetnik po odlivu statuete rabil dleto in naknadno obdelal površino, predvsem predel ob levi roki. Poteze na obrazu so zabrisane zaradi sumarne obdelave obraza in zaradi patine, ki ga je na-

čela. Kljub temu se lahko ločijo posamezni deli obraza, kakor usta in nos. Frizura je sredi glave razdeljena s prečo in lasje so na temenu zbrani v vozle. Sekundarna obdelava z dletom je poudarjena predvsem na laseh, kjer so posamezni prameni nakazani s poševnimi in vertikalnimi vrezji. Na laseh je pripet diadem, ki v zgornjem delu tudi kaže sledove dleta.

Statueto iz insule XXIX lahko prištevamo med skupino tako imenovanih »Venus pudica«.³ Prvotnemu originalu je brez dvoma bila vzor Praksitelova Afrodita iz Knida.⁴ Vprašanje je tudi, kdaj je nastal original naše statuete. Groba površina odlivka, predvsem pa sumarno izdelani obraz in glava kažeta, da je bil original večkrat, oziroma daljšo dobo odlivan, kar potrjuje dejstvo, da je umetnik že odlito statueto naknadno retuširal z dletom. Sledove dleta kažejo predvsem lasje in del trupa pod levo roko. Vendar je statueta ohranila plemenito držo zgodnjih rimskih kopij in helenističnega originala.⁵

Stilsko najbližja, tako po drži nog, roke kakor tudi glave, je statueteta iz Narodne biblioteke v Parizu.⁶ Prav tako jo lahko primerjamo predvsem po drži in obdelavi glave bronasti figuri iz Zaklopače⁷ in bronasti statueti iz Kladušnice.⁸ Vendar je stilsko bližja statueti iz Zaklopače, tako glede pregiba leve noge in urejenosti frizure (lasje so na temenu zbrani v vozlu).

Dr. Grbič datira statueto iz Zaklopače v prehod iz II. v III. stoletje po n. e., v čas, ko so bile še v navadi frizure iz dobe Faustine in Krispine.⁹ Statueta iz insule XXIX ima prav tako lase spete v vozlu, kar nam daje misliti, da tudi to statueto datiramo v isto obdobje. Vendar so okolnosti, v katerih je bila statueta najdena, eden izmed glavnih faktorjev, na katere se moramo opirati pri datiranju statuete iz insule XXIX.

Podobne bronaste figurice s predstavo »Venus pudica« hrani Narodni muzej v Zagrebu. Objavljene statuete v »Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva« iz leta 1913 in 1914 so po obdelavi in frizuri zelo blizu naši statueti, posebno še figurice iz Novog sela pri Vinkovcih in Dobašnice kod Srba.¹⁰ Obe statueti imata na glavi diadem in sledove naknadne obdelave z dletom. Po vsej verjetnosti sodita v isto časovno obdobje kakor statueta iz insule XXIX.

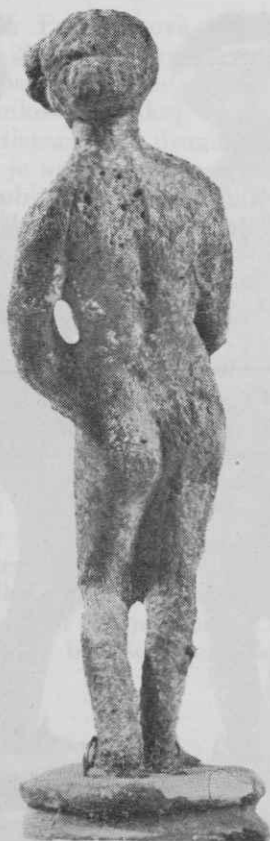

Figura Venere je bila na splošno priljubljena v vsem Imperiju. Njen motiv je bil razširjen po vseh provincah rimske države. V našem najožjem področju Panonije, po razprostranjenosti najdb sodeč, je bil motiv Venere tudi splošno razširjen. Primerkov bronastih statuet na tem področju ni veliko, vendar so posamezni kosi sami po sebi, po karakterju in stilski obdelavi tako značilni, da jih ne glede na izvor lahko navežemo na časovno omejeno obdobje rimske zgodovine. Kako je bil ta motiv Venere priljubljen, dokazuje bronasta grupa Venere pri toaleti z antičnega voza iz Poljanca pri Ludbregu.¹¹ Venus iz Poljanca kaže na keltsko tradicijo z vplivi rimske plastike. Čeprav je stilsko oddaljena od naše statuete, kaže na to, da je bil kult Venere, ali vsaj njen motiv priljubljen in razširjen. Tudi pri vozu iz Poljanca težko govorimo o pravem kultu Venere, vendar je že to dovolj, da ta tip statuete srečamo na profanih predmetih, kar nam daje misliti, da je sčasoma prešel v simboliko vsakdanjega življenja. Razlika med Venero iz Poljanca in našo statueto je v tem, da kaže Venus iz Poljanca na keltsko tradicijo z vplivi rimske plastike, medtem ko je figurica iz insule XXIX le kopija rimskih originalov. M. Šeper datira Venus iz Poljanca v II. stoletje n. e. na osnovi njene frizure, ki je identična s frizurami Dačank na reliefih Trajanovega stebra. Pri obravnavi in analogiji podobnih primerov upodobitve Venere moramo upoštevati dve panonski bronasti plastiki. To je Venus iz Tac-Fovenypuszta, verjetno najlepša upodobitev Venere v Panoniji, in Venus iz Campone (med Aquincumom in Vetus Salina).¹² Obe figurici predstavljata golo boginjo Venus z jabolkom v roki. Obe sta datirani v zadnjo tretjino II. stol. n. e. v čas Faustine senior in Marca Aurelia.¹³ Čeprav sta statueti stilno kvalitetnejši, lahko že na osnovi samega motiva govorimo o razprostranjenosti priljubljene kulturne motivike.

Pri naštevanju in primerjavi pojavov Venere ne smemo pozabiti na dve marmornati statueti (Venus pudica) iz Sapaje pri Castrum Laderata (Ram).¹⁴ To sta dve votivni ploščici s plastično upodobitvijo Venere. Ena izmed figuric ima ob sebi upodobitev Erosa. Značilna za te figurice je obdelava materiala in velikost, ki je podobna našim bronastim primerkom. Drža nog in rok ter modelacija telesa, predvsem pa velikost kaže bolj na kovinski odlitek, kakor na klesarsko tehniko. Prav v tem sta statueti iz Sapaje sorodni naši Veneri iz insule XXIX. Edith Tomas ju postavlja v zvezo s kultom Kabir,¹⁵ ki ima izvor na obalah Male Azije in otokov Tra-

kijskega morja.¹⁶ Tomas Edith v svojem članku zaključuje, na osnovi komparacije podobnega gradiva, da je na otoku Sapaji, kjer sta bili najdeni votivni ploščici, stal tempelj, posvečen Afroditi-Kabiri. Podobni spomeniki so bili v Panoniji najdeni še v Intercisi, Aquincumu in Brigetiumu.¹⁷ Znana je tudi votivna plošča oziroma kabirski relief iz Ptuja in sohica Venere z majhnim Erosom.¹⁸ Venera-Kabira je vedno upodobljena z enim ali več Erosi. Po mišljenju Edith Tomasove ima v tem primeru Venera verjetno tudi pomen Magne Mater.

Poleg znanih bronastih statuete Venere in marmornatih reliefnih upodobitev v zvezi s kultom Kabir moramo pri pojavu Venere sploh upoštevati tudi različne pojave tega božanstva, tako v tehniki kakor v samem materialu, ki je bilo lažje dosegljivo socialno šibkejšim plastem prebivalstva. Predstava Venere je znana tudi iz svinčenih ploščic votivnega tipa iz Brigetia,¹⁹ Pešte,²⁰ Siska,²¹ Celovca,²² dalje Münchna in tudi Smirne (Sedaj muzej v Louvru).²³ Antun Bauer smatra, da so bile vse te svinčene upodobitve Venere votivni darovi ali pa spominki, ki so jih verniki kupovali pri obisku svetišča, katerim so bili drugi predmeti iz boljšega materiala in kvalitetnejše izdelave nedosegljivi.²⁴ V teh svinčenih upodobitvah ne moremo iskati stilnih analogij, čeprav so v večini primerov tudi one reproduciranje znanega in cenjenega monumentalnega motiva. Tovrstna množina Venerinih upodobitev v metalu ali kamnu nam pove, da so bile figurice Venere splošno priljubljene i. s. kot predmet estetskega ali sakralnega značaja.

Kakor sem že prej omenila, smo našli statueto v ruševinski plasti. To je plast, ki smo jo zasledili po celotni površini odkopanega dela insule XXIX, ki se navezuje na predzadnjo gradbeno fazo insule. Statueto smo našli, kakor je pokazal poznejši izkop insule, ob robu centralnega dvorišča. Morebiti je statueta ob razrušitvi bila v enem izmed prostorov, ki so obkrožali dvorišče.

V neposredni bližini statuete smo poleg obilice gradbenega materiala našli tudi bronasto fibulo, ki spada v skupino samostrelnih fibul iz prve polovice III. stol. n. e.²⁵ Statueto iz insule XXIX zaradi stilnih značilnosti predvsem frizure lahko časovno navezujemo tudi na statueto iz Zaklopače,²⁶ to je v prehod iz II. v III. stoletje n. e. Sumarna obdelava statuete pa kaže, da je bil original večkrat odlivan in daljšo dobo v uporabi. Ruševinsko plast, v kateri je bila statueta, smo zasledili po celotni insuli XXIX in prav ta plast je, poleg fibule, ki datira v prvo polovico III. stol. n. e., glavni argu-

ment za datacijo naše Venere. Kakor poročajo viri, so domačini sami leta 238 n. e. polnoma porušili in požgali Emono.²⁷ To je bilo v zvezi s pohodom Maksimina Tračana, ko so ga obdonavske legije proglasile za cesarja. Sam Herodian piše o tem, kako so emonski meščani pred prihodom Maksimina, ki je prodiral proti Italiji, zapustili domove in požgali mesto. Debel sloj žganine in ruševin, ki smo jih zasledili po celotnem odkopanem področju novega Trga revolucije, govorijo za to, da gre za večje, katastrofalno uničenje stavb. Naša plastika, najdena v tej plasti, to samo potrjuje in nam odpira možnost za nadaljnjo razčlenitev plasti in gradbenih faz insule XXIX.

OPOMBE

1. M. Grbić: Bronzana statueta Venere iz Zaklopače blizu Beograda. *Starinar* 1950, str. 181 do 184. — 2. Germaine Faider-Feytmans: *Recueil des bronzes de Bavai*. Paris 1957, pl. XVII, sl. 68. — 3. Ernest Babelon: *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1895, str. 101, sl. 230. — Salomon Reinach: *Répertoire de la statuaire greque et romaine*, tome III, Paris 1920, str. 108, fig. 9, str. 109, fig. 5, 9. — 4. Anton Springer-P. Wolters: *Die Kunst des Altertums*, Leipzig 1923, str. 340, sl. 639. — Gizela M. A. Richter: *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*. New York, 1915, str. 117. — 5. G. Richter: op. cit., str. 117. — 6. Ernest Babelon: op. cit., str. 101, fig. 250. — 7. M. Grbić: op. cit., str. 181—184. — 8. Danica Nikolić: *Venus de Kladašnica*. Živa antika, god. VIII., Skopje 1958, str. 137—148. — 9. Miodrag Grbić: op. cit., str. 181—184. — 10. Dr. Josip Brunšmid: *Antikni figuralni bronsani predmeti u hrv. nar. muzeju u Zagrebu*, str. 215, sl. 16, 17. v: *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, zv. XIII, 1913 in 1914. — 11. Mirko Šeper: *Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega*, Zagreb 1962. — 12. *Archäologische Funde in Ungarn*. Corvina, Budapest 1956, str. 223, 211. — 13. *Archäologische Funde*: op. cit., str. 210. — 14. Dr. Edith Tomas: *Spomenici kulta Afrodite Kabeire u dunavskim provincijama carskih vremena*, str. 31 do 40, sl. 1, 2. v: *Rad Vojvodjanskih muzeja*, Novi Sad 1958. — 15. Dr. Edith Tomas: op. cit., str. 36. — 16. Dr. Edith Tomas: op. cit., str. 36. — 17. Dr. Edith Tomas: op. cit., str. 38. — 18. M. Abramić: *Poetovio*, Ptuj 1925, str. 155, sl. 109. — 19. Kubitschek: *Jbh. d. Zentr. Kom.* 1904, str. 171, sl. 125. — 20. Antun Bauer: *Rimska olovna plastika*, str. 6. v: *Vjesnik hrvatskoga arh. dr.* 1956, Zagreb. — 21. A. Bauer: op. cit., str. 6. — 22. A. Bauer: op. cit., str. 18, 19. — 23. A. Bauer: op. cit., str. 8. — 24. A. Bauer: op. cit. str. 8. — 25. Kovrig Ilona: *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, 1937, str. 125; *Dissertationes Pannonicae*, Series II, Nr. 4. — 26. M. Grbić: op. cit., str. 181—184. — 27. Dr. Josip Klemenc: *Zgodovina Emone*, str. 331. v: *Zgodovina Ljubljane* 1955. Herodian: 8. 1. 4.

PRVO OTROŠKO ZAVETIŠČE V LJUBLJANI

IVAN SLOKAR

Avstrijska državna uprava je pospeševala od časa prosvetljenstva dalje zaposlitev otrok v industriji, češ da predstavlja sredstvo za dvig življenjske ravni delovnega ljudstva. V zaščito otrok, zaposlenih v gospodarstvu, pa ni izdala razen nekih nepomembnih in kmalu pozabljenih odredb nobenih predpisov. Vsa zadevna dolgoletna posvetovanja so ostala brezuspešna. Šele v obrtnem zakonu, ki je stopil v veljavo v začetku leta 1860, najdemo tudi določbe o zaščiti otrok v delovnem razmerju.

Enako pereč je bil problem, kako zaščititi majhne otroke, katerih starši so bili v delovnem razmerju v tovarnah ali so služili kot dninarji pri drugih zaposlitvah. Pri takratnih nizkih mezdah je morala tudi mati takih otrok poiskati kako zaposlitev, zato so otroci ostali popolnoma sami sebi prepuščeni. Kakor je naraščalo število prebivavcev in gospodarskih podjetij, tako se je stopnjevalo tudi število zaposlenih staršev. Leta 1800 je imela Ljubljana 9731, leta 1846 pa 18.583 prebivavcev, torej skoraj dvakrat toliko. Medtem sta nastali rafineriji sladkorja in bombažna predilnica, ki sta zaposlovali precejšnje število delavcev.

Odkar je ustanovil Janez Friderik Oberlin leta 1779 v Alzaciji prvo otroško zavetišče, ki naj bi otroke v predšolskih letih zaščitilo pred zanemarjanjem, je ta zgled le zelo počasi prodiral v svet. Avstrijska država te zapuščenosti otrok ni videla. Zganila pa so se počasi usmiljena srca zasebnikov, ki so hoteli pomagati otrokom z ustanovitvijo zasebnih društev. Toda pod Metternichovim absolutističnim režimom so bila vsa zasebna društva sumljiva. Zato je bila potrebna zakonita podlaga tudi za taka dobrodelna društva. Šele cesarski odlok z dne 21. februarja 1852 je dovolil ustanavljanje društev za zavetišča majhnih otrok, ki pa so morala biti pod nadzorstvom škofijskega konzistorja. Zavetišča niso smela sprejemati nad 5 let starih otrok, morala so se vzdrževati izključno s prostovoljnimi prispevki in se niso smela potegovati za nobeno podporo iz javnih fondov.

To je sporočila študijska dvorna komisija guberniju dne 26. februarja 1852, gubernij pa okrožnim glavarstvom in škofijskemu ordinariatu dne 12. marca 1852.¹

Do ustanovitve društva za vzdrževanje zavetišča za majhne otroke je prišlo v Ljubljani šele po preteku 3 let, kljub temu da je komisija za ubožnico v Ljubljani opozorila deželno predsedstvo z vlogo z dne

19. februarja 1855, da obstajajo v nekaterih avstrijskih deželah že taki zavodi in da bi bilo priporočljivo opozoriti javnost po časopisih na korist take ustanove.²

Končno je prišlo leta 1855 do ustanovitve dobrodelnega društva v Ljubljani. Pravila so mu bila odobrena 14. avgusta 1855. Njegov odbor je obstajal iz 24 žensk vseh stanov. Načelovala mu je soproga vsakokratnega deželnega guvernerja. Direktor je bil šentjakovski župnik Janez Krizostom Pohlin. Vrhovno nadzorstvo nad delom društva si je pridržal gubernij.³ Otroško zavetišče je bilo odprto 4. novembra 1855. Do konca leta 1843 je imelo svoje prostore v Rožni ulici št. 108 (danes št. 21). Sprejemalo je otroke v starosti od 2 do 6, pozneje do 7 let.

Starši so oddajali otroke v zavod poleti ob 6., pozimi ob 7. uri. Zaradi kosila so jih ob 12. uri spet prevzeli ter jih vrnili ob 13. uri. Otroci, ki so prinesli s seboj suho hrano, so jo med 12. in 13. uro pojedli. V zimskem času so otroci zapuščali zavetišče, ko se je začelo mračiti, v drugih letnih časih pa med 6. in 7. uro zvečer.

Od oktobra 1859 naprej so najrevnejši otroci dobivali pozimi v zavodu brezplačno kosilo. Teh je bilo leta 1840 okoli 40. Nastavljena sta bila učitelj in negovalka. Najmanj enkrat tedensko je inspiciral zavod zdravnik.⁴

Od konca 1855 do konca 1859 je obiskalo zavetišče 469 otrok in sicer 249 dečkov in 220 deklic. V letu 1859 jih je bilo 123 in to 19 iz šenklavške župnije, 55 iz šentjakobske, 19 iz frančiškanske, 4 iz šempetske, 23 iz Trnovega in 1 iz Rudnika. Nekateri starši teh gojencev so prispevali prostovoljno po 2 krajcarja dnevno. Drugi dobrotniki so plačevali po 12 kr tedensko kot prispevek za enega otroka. Društvo je pozivalo javnost tudi po časnikih, naj bi podpirala zavod s tem, da bi darovala živila, s čimer bi omogočila, da bi čim večje število revnih otrok dobivalo brezplačno kosilo.⁵

Dečki so se zjutraj najprej igrali, od tričetrt na 8 do tričetrt na 10 se je igral z njimi učitelj, ki jih je nato do 11. ure poučeval v črkovanju in v računanju na pamet. Deklice so se učile plesti nogavice in jopice. V ta namen potrebno volno so darovale vsako leto ženske vseh stanov. Od deklic spletene jopice in nogavice je zavod razdeljeval med najrevnejše gojence. Leta 1859 so razdelili 30 jopic in 62 parov nogavic, leta 1841 pa 43 jopic in 73 parov nogavic.⁶

V letu 1840 je obiskovalo zavetišče 63 dečkov in 65 deklic, v letu 1841 pa 66 dečkov in 75 deklic.⁷ Dne 30. septembra 1843 je kupilo društvo hišo v Florjanski ulici (danes Gornji trg) št 27, v katero se je preselilo otroško zavetišče. To poslopje je bilo v ta namen zelo prikladno, ker leži za njim na pobočju grajskega griča obširen vrt.⁸ Leta 1849 je obiskovalo zavod 96 dečkov in 81 deklic, leta 1850 le 58 dečkov in 43 deklic, leta 1858 pa 59 dečkov in 58 deklic.⁹

Prostovoljni prispevki niso zadostovali za vzdrževanje zavoda. Zato je društvo prirejalo vsako leto razkošne zabave in uporabljalo njihove prebitke v prid zavetišču. Prebitek velikega plesa dne 11. februarja 1859 na strelišču je znašal 419 gld 52 kr. Dne 12. februarja 1840 prirejeni ples v maskah v redutni dvorani je izkazal prebitek 781 gld. Vsako leto je bil ples v maskah in večerna veselica. Od leta 1847 naprej so bile te prireditve v kazini ali pa na strelišču.¹⁰ Sicer pa so ohranjeni o finančnem poslovanju društva le sporadični podatki. V poslovnem letu od 4. nov. 1843 do 4. nov. 1844 je imelo društvo naslednje dohodke:¹¹

Škof Wolf	50 gld
Kapitelj in duhovščina	41 gld
Ljubljanske žene	510 gld
Drugi dobrotniki	161 gld
Ples	501 gld
Zabava v kazini	324 gld
Darila	155 gld
Skupaj	1742 gld

Izdatki društva so znašali

leta 1849	1962 gld
leta 1850	1375 gld
leta 1858	1370 gld ¹²

Plača učitelja je znašala 1843/44 kar 240 goldinarjev, izdatek za negovalko in deklo 132 gld.¹³ Okoli polovico vseh izdatkov so krili prebitki vsakoletnih veselic. Niti občina niti dežela niti država niso prispevale ničesar. Vsa skrb za omiljenje zanemarjenosti otrok najrevnejšega delovnega ljudstva je bila prepuščena dobri volji premožnejših slojev. Zato so bili na slovenskih tleh taki zavodi leta 1849 razen v Ljubljani le še v Celovcu, Trstu in Kopru.¹⁴

Nedvomno je bilo z ustanovitvijo zavetišča za otroke v starosti od 2 do 6 oziroma 7 let marsikateri zaposleni materi v Ljubljani precej pomagano. Nihče pa ni mislil na usodo otrok do 2 let starosti. Zato je bila umrljivost dojenčkov in otrok v najnežnejši dobi tudi v Ljubljani gotovo zelo visoka.

Da bi se temu zlu odpomoglo, so začeli najprej v Franciji in Belgiji ustanavljati »jasli« za dojenčke in otroke do starosti 2 let. Prve jasli so nastale v Parizu leta 1844, v Avstriji 1849 na Dunaju.¹⁵ Jasli na Dunaju so pokazale zelo povoljen uspeh. Zato je opozorilo ministrstvo za notranje zadeve 23. decembra 1852 namestništva vseh avstrijskih dežel, naj bi po zgledu Francije in Belgije in spričo uspehov dunajskih jasli pospeševala ustanovitev takih zavodov. Ministrstvo je v svojem oklicu opisalo zelo obširno vse koristi, ki jih nudijo jasli za narodno zdravje in socialno pomoč. Namestništvo v Ljubljani je sporočilo to željo ljubljanskemu magistratu in škofijskemu ordinariatu. Na seji občinskega sveta dne 7. aprila 1853 je prebral župan Burger razpis namestništva glede ustanavljanja jasli za oskrbo otrok zaposlenih revnih staršev v starosti od 2 do 14 let.

V razpravo je posegel posebno občinski svetnik dr. Ivan Čuber, doktor medicine, c. kr. profesor in ravnatelj deželnih dobredelnih zavodov, ki je podal obširen referat. Njegova zanimiva izvajanja so v glavnem sledeča: Jasli kot zavodi za oskrbo otrok so zadeva najnovejšega časa; doseči morejo svoj namen in uspevati le v mestih in naselbinah s številnim prebivavstvom, kjer je dosegla industrija visoko raven razvoja; tu so mnoge in obširne tovarne in manufakture, katerim so potrebne množične delovne moči; v mestih s številnim prebivavstvom in uspevajočo industrijo je podjetni industrialec prav rad voljan žrtvovati denarne prispevke za tiste potrebe, ki pospešujejo poroke in s tem večajo število delavskega razreda, ki mu dovaja čim več novih delovnih moči, ker pride s tem na svoj račun. Dalje je dr. Čuber izvajal, da ima manufakturist tak zavod za kapital, iz katerega črpa potrebne moči za svoj posel in ga lastna korist spodbuja, da ta kapital s premišljeno podporo ohrani in poveča. Na ta način si pri ustanovitvi jasli podajata roke državljan, ki se ukvarja z industrijo, in revno delovno ljudstvo za medsebojno pospeševanje svojih koristi, kar predstavlja pogoj za izvedljivost in uspevanje takega zavoda. Popolnoma drugačen je položaj v krajih, kjer ni pomembne industrije, kjer ni obširnih tovarn in kjer ne primanjkuje delovnih rok. V takih mestih — morda z edino izjemo na deželi v času žetve — ne more žena dobiti izven hiše bistvene trajne zaposlitve, njeno delo je omejeno na gospodinjstvo in na tako delo, ki ji ne onemogoča oskrbovati otroke na domu. V Ljubljani je sladkorna rafinerija, ki za-

posluje le malo žensk, in bombažna predilnica, kjer delajo nekaj dorasle deklice, tako da tukajšnji industriji ne primanjkuje delovnih moči. Pri natančni presoji tukajšnjih razmer tak zavod (jasli) v Ljubljani ni niti zaželen. Nagnjenost k nobeni ali k lahki zaposlitvi pri tukajšnjem revnem delavstvu je znana. Obstoj jasli bi mogel imeti za posledico lahkomišelnih poroke in s tem pomnožitev proletariata. Občina kot taka ne sme ustanavljati jasli, edino zasebna društva in industrijska združenja jih morejo zaradi medsebojnih koristi z uspehom postavljati, ker je za obstoj jasli nujno potrebna obsežna industrializacija. Stroški za zdrave prostore, za vzdrževanje negovalk in dojilj in za nabavo inventarja zahtevajo pomembne fonde, ki se ne morejo zbrati iz majhnih prispevkov revnih mater in iz dobrodelnih prispevkov za ta namen. Doktor Čuber je končno predlagal, naj občinski svet sklene, da ustanovitev jasli v Ljubljani glede na krajevne razmere ne bi ustrezala svojemu namenu in da se tak zavod zaradi pomanjkanja potrebnih pogojev ne bi mogel vzdrževati.

Ta predlog sta podprla tudi občinski svetnik dr. Rudolf in kanonik Novak, nato je bil soglasno sprejet.¹⁶ Škofijski ordinariat je sporočil že 7. marca 1853 namestništvu svoje odklonilno stališče, češ da jasli v Ljubljani niso potrebne. Dne 8. aprila 1853 je sporočil magistrat namestništvu enako negativno stališče z motivacijo, ki jo je razložil dr. Čuber.¹⁷

OPOMBE

Arhivski viri: Mestni arhiv ljubljanski (MALj), Reg I, fasc. 593; Knjiga hiš; Cod III 1853, fol. 18—20. — Državni arhiv LRS (DAS), 1853, 301—600 II; Gub. a., fasc. 55/18; Nam. a., fasc. 18—1 (1850—1856).

Tiskani viri: Carniolia IV, 1842, str. 66, 70, 75 (Die Kleinkinderbewahranstalt in Laibach). — Costa H., Reiseerinnerungen aus Krain. — Laibacher Zeitung. — Sammlung der Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernementsgebiet im Königreich Illyrien 1832. — Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie 1849-51, 1858-59.

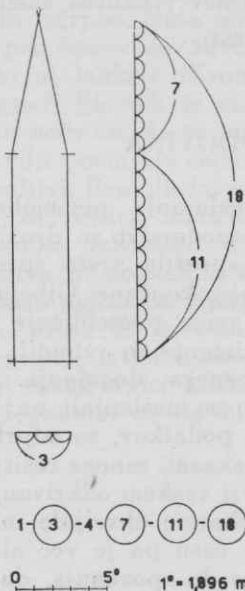
Opombe: 1. Sammlung der Gesetze, str. 56. — 2. DAS, 1853 301—600 II. — 3. DAS, Gub. a., fasc. 55/18; Costa, op. cit., str. 26—27. — 4. Carniolia IV, 1842. — 5. Laibacher Zeitung 29. okt. in 17. dec. 1839. — 6. Carn IV 1842, Laibacher Zeitung 17. dec. 1839. — 7. MALj, Reg I, fasc. 593. — 8. Anhang zur Laibacher Zeitung 20. jan. 1844; MALj, knjiga hiš. — 9. Tafeln zur Statistik 1849-51 in 1858-59. — 10. Laib. Zeitung 23. febr. 1839, 18. febr. 1840, Intelligenzblatt zur Laib. Zeit. 16. jan. 1841 in 22. jan. 1842, Laib. Zeit. 25. febr. 1845 in 22. dec. 1844, Intelligenzblatt zur Laib. Zeit. 12. jan. 1847 in 23. marca 1847, Anhang zur Laib. Zeit. 13. jan. 1848, 20. jan. 1849, 5. marca 1849, 16. marca 1850, 23. jan. in 30. jan. 1851. — 11. Intelligenzblatt zur Laib. Zeit. 21. nov. 1844. — 12. Tafeln zur Statistik 1849-51 in 1858-59. — 13. Intelligenzblatt zur Laib. Zeit. 21. nov. 1844. — 14. Tafeln zur Statistik 1849-51. — 15. Geslo »Kinderfürsorge« v Handwörterbuch der Staatswissenschaften. — 16. MALj, Cod III, 1853, fol. 18—20. — 17. DAS, Nam. a., fasc. 18—1 (1850-56).

MODULARNE MERE ZÁPPLAŠKEGA ZVONIKA PO LEVSTIKU

TINE KURENT

V svojem eseju Popotovanje iz Litije do Čateža je pred dobrimi sto leti Levstik opisal mere zápláškega zvonika: »Širjave ima tri sežnje, visok jih je pa enajst brez klobuka, ki meri sedem sežnjev.«

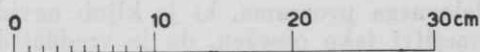

Modularne izmere zápláškega zvonika. Modularni mnogokratniki, ki določajo širino in višino posameznih členov in celote, so členi drugega Fibonaccijevega zaporedja. To je pri nas eden poslednjih primerov uporabe aditivnega zaporedja 1-3-4-7-11-18... pri arhitektonskem komponiranju

Števila tri, enajst, sedem so členi aditivnega zaporedja 1-3-4-7-11 in tako naprej. Prvo zaporedje te vrste (namreč 1-2-3-5-8-13 itd.) pozna Evropa pod imenom Fibonaccijevo zaporedje od XIII. stoletja dalje, toda zaporedja te vrste so bila znana že v najstarejših obdobjih arhitekture. Keopsova piramida na primer ima razmerje med višino in osnovnico 7 : 11, kar je aproksimacija zlatega reza. Obe števili, 7 in 11, sta člena že omenjenega zaporedja 1-3-4-7-11. Isto zaporedje se da ugotoviti z modularno analizo pri grških templjih. Uporabo aditivnih zaporedij v rimski arhitekturi je ugotovila Milica Detoni v svojem delu Modularna rekonstrukcija Emone. — Ta zaporedja so bila uporabljana pri kompoziciji svetišč tudi v srednjem veku in pred dobrimi sto leti tudi pri zápláškem zvoniku. Ta zvonik je samo eden od poslednjih primerov

v pettisočletni kontinuiteti uporabe aditivnih zaporedij v arhitektonski kompoziciji svetišč. Ravno zato, ker je bilo uporabljano v kompoziciji kulturnih zgradb, se je ključno število v zaporedju, namreč 7, povežalo s pojmom čudežnega, nadnaravnega in pravljичnega. Poleg tega členi drugega zaporedja s ključnim členom 7 omogočajo racionalne aproksimacije razmerij z najbolj pogostimi iracionalnimi števili, kot so π , $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$, φ in θ . Z grško črko φ označujemo Fidiji na čast proporcijo zlatega reza. Razmerja med sosednjimi členi Fibonaccijevih zaporedij limitirajo k zlatemu rezu. Z grško črko θ označujemo koeficient, ki meri $1 + \sqrt{2}$. Razmerja med sosednjimi členi Pellovih aditivnih zaporedij limitirajo k vrednosti θ .

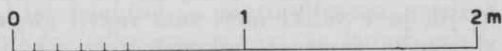
Levstiku smo lahko za njegovo natančno sporočilo o modularnih izmerah zápláškega

ČEVELJ

SEŽENJ

1° SEŽENJ	1				1°	1,89648 m
1' ČEVELJ	6	1			1'	31,608 cm
1" PALEC	72	12	1		1"	2,634 cm
1''' ČRTA	1 728	144	12	1	1'''	2,195 mm
1'''' PIKA	20 736	1 728	144	12	1''''	0,183 mm

DUNAJSKI ANTROPOMETRIJSKI MERSKI SISTEM V VELJAVI DO 1. JANUARJA 1876 LETA, PRAKTIČNO V RABI DO LETA 1920 KO JE BIL Z ZAKONOM PREPOVEDAN DANES SE ŠE RABI V KOLARSTVU.

Dunajska antropometrika. Seženj, ki je služil za modul v merski kompoziciji zápláškega zvonika, meri v naših merah 1,896 m

zvonika hvaležni. Danes namreč ljudje s humanistično izobrazbo, tisti, ki jih označujemo za umetnike, in celo novinarji neradi eksaktno določajo količine. Kdor navaja statistične podatke, se danes običajno opravičuje, češ »oprostite, da vas morim s številkami«. Levstik pa je s svojim poročilom o merah záplaškega zvonika izpričal, da so bile nekatere osnove modularnega komponiranja pred sto leti pri nas še žive.

OPOMBE

Literatura: Fran Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža, SG 1858; Ernst Neufert, Bauordnungslehre (West Berlin, 1961); Milica Detoni, Modularna rekonstrukcija Emone (rokopis, 1961); Tine Kurent, Izbor preferencialnih modularnih mer za dimenzioniranje gradbenih elementov (Tiskovna komisija univerze v Ljubljani, 1961).

BLAZNIK IN KRAJEVNA ZGODOVINA

28. junija 1965 je dr. Pavle Blaznik stopil v enoinšestdeseto leto starosti z enako delovno vnemo kot je bila dosedanja. Vztrajno razvija svoj znanstveni program, ki si ga je načrtal že s svojimi prvimi deli in posebej z disertacijo o nastanku kmetij v Selški dolini. Od večine drugih sodobnih slovenskih zgodovinarjev ga razlikuje morda prav to potrpežljivo, dosledno in načrtno razvijanje enotnega, po kraju in stroki specializiranega programa skozi več desetletij, delovnega programa, ki je kljub navidezni omejitvi tako obsežen, da je vreden, da si ga zgodovinar izbere za svoje življenjsko delo. V jedru tega programa so ljudje okrog Škofje Loke, rodovi, ki so skoraj tisočletje preživljali mirne in burne čase v območju obeh Sor pod freisinškim loškim gospostvom. Blaznika pri tem zanima predvsem vse tisto, kar je najbolj elementarnega in odločujočega za njihovo življenje, proizvodnja — največ agrarna, pozneje tudi druga — in družbeno razmerje do zemljiškega gospostva. Razvoj skuša Blaznik kar moč zagrabiti pri samem začetku in mu slediti skozi vso fevdalno dobo, ga po postopkih, ki jih je v veliki meri sam razvil glede na slovenske razmere, rekonstruirati iz listin, urbarjev in davčnega gradiva. Ko ti obsežni viri, ki bi bili sami po sebi nevesčemu mustasti, spregovore v Blaznikovi obdelavi, bo bralec le redkokdaj slutil, koliko drobnega dela leži med njimi in tem, kar je v strnjeni obliki objavljeno. Izdelana metoda in praksa v obdelavi agrarnih vprašanj omogočata Blazniku, da včasih poseže tudi izven freisinških ozemelj.

Naštevaje glavnih Blaznikovih del bi samo po sebi ne osvetlilo njihovega pomena, ki dejansko po izhodiščih, usmeritvi, tehniki in smotrih daleč presega na videz lokalni okvir. Ko se je v XIX. stoletju začelo zanimanje zgodovinarjev preusmerjati od kronističnega ali v najboljšem primeru esej-

stičnega podajanja pomembnih dogodkov tudi na gospodarstvo in družbo, je ta nova usmeritev sprožila vrsto sprememb, ki še do danes niso končane. Gibalo zgodovine je izgubljalo svoje poosebljenje v posameznikih in zanimanje so vzbudili vzroki in oblike družbenega dogajanja. Prvi splošni orisi, ki so se naslanjali na nekaj najbolj dosegljivih podatkov, so odprli mnoge probleme in nakazali mnoge rešitve, od katerih so — kot pri vsakem odkrivanju novih področij — nekatere obveljale in nekatere ne. V zadnjem času pa je več ali manj samoniklo prišlo do spoznanja, da je treba pri gospodarski in družbeni zgodovini nadaljevati in včasih na novo začeti predvsem zopet pri izvornem gradivu, raziskovati zgodovinsko dogajanje najprej v ožjem pojavnem okolju in graditi splošnejše pregledne na dobro obdelanih krajevnih dognanjih, ki morejo najbolj ohraniti svežino in neposrednost samega dogajanja in nuditi njegovo najbolj preprosto in naravno razlago.

Ne da bi bil kakor koli teoretično razglašil to smer, je Blaznik po nagnjenjih, sposobnostih in na srednjeveško agrarno zgodovino usmerjenem šolanju postal pri Slovencih njen najbolj vidni in dosledni predstavnik. Tako sklenjen, nadroben in zanesljiv pregled nastanka in razvoja kmetij ter njihove strukture ter družbenega položaja kmetov, kakršnega daje Blaznik v zaporednih delih za loško gospostvo, je izjemen celo pri narodih, ki so sicer v gospodarski zgodovini daleč pred nami. Zapletena posestna struktura gospostev dobiva v Blaznikovih obdelavah nazornejšo in prijemljivo podobo. V nadaljevanju njegovih del se nam ob kritični in bogato komentirani objavi nekaterih najpomembnejših virov obeta tudi prvi nadrobni pregled organizacije zemljiškega gospostva in njegove uprave na središču in po vaseh, pregled, ki bo odločilno prispeval h

konkretizaciji naših dosedanjih predstav, ki so temeljile na manj izčrpnih virih in zato bile nujno še nekoliko šablonske.

Blaznik se sam v največji meri drži napotkov, ki jih je na piranskem zborovanju slovenskih zgodovinarjev dal piscem krajevne zgodovine: »Nikdar si ne postavljajmo preširokih ciljev... Izhajajmo iz realnih tal. Izberimo si raje ožja področja, lotimo se manjših nalog, a te naloge opravimo vestno, točno in izčrpno. Naša analiza mora biti solidna, pri čemer se zavedajmo, da analitično delo ni lahko.« (Kronika III/5.) — Dejansko gradi Blaznik iz malega, toda tako solidno in načrtno, da se mu področja razraščajo in cilji postajajo čedalje višji — a vedno prijemljivi. Realnih tal se drži tako čvrsto, da je za rešitev mnogih najtežjih problemov starejše slovenske zgodovine že prispeval gradivo in dognanja, toda ne da bi posegel v samo polemiko. Njegova dognanja so vestna, točna in izčrpna in morda prav zato, ker stoji izven borbe mnenj, se vsak nadaljnji raziskovalec lahko s pridom opira na ta dognanja, ne da bi jih moral

sproti preverjati. Pri obravnavi mnogih področij naše agrarne zgodovine je uporaba in citiranje Blaznikovih del že postalo običaj. Marsikatero Blaznikovo dognanje pa v naši literaturi še ni polno izkoriščeno, kaj šele da bi prišlo do prave veljave v evropski gospodarski zgodovini, čeprav bi ta iz Blaznikovih del lahko črpala marsikatero poudarilo in pojasnilo k razvoju agrarnih sistemov. Naj bi vsaj sumarni pregled nastanka in razvoja kmetij, namenjen tujim znanstvenikom in povezan s splošnejšo problematiko, prišel med njegove prijemljive cilje, čeprav je teh gotovo še mnogo.

Prav zato, ker vemo, da je še sredi dela in mu želimo, da bi svoj program v kar največji meri izvedel, naj se ob tej priložnosti zadovoljimo samo s tem, da v našem časopisu ob 60-letnici sodelavca in sourednika dr. Pavla Blaznika zabeležimo njegovo delo v splošnih potezah, ne zato, da bi mu peli hvalo, marveč kot dokaz tega, da lokalna zgodovina v večjih rokah po svojem pomenu lahko postane mnogo več kot samo lokalna.

Sergij Vilfan

MUZEJSKE NOVICE

Muzeji so znanstvene in prosvetne ustanove, ki zbirajo, hranijo, proučujejo in razstavljajo gradivo prirodnozgodovinske, družbenozgodovinske in umetnostne vrednosti in tako dvigajo kulturo ljudstva.

Po značaju zbirk so muzeji splošni-kompleksni in posebni-specialni. Tako je Slovenski šolski muzej po svojem značaju specialni muzej, ki zbira gradivo za študij o razvoju šolskega pouka, učni in vzgojni vsebini šolstva, razvoju šolskega omrežja, delu pedagoških in strokovnih učiteljskih organizacij ter vodi pedagoško knjižnico, šolsko dokumentacijo in arhiv.

Težišče dela v muzeju je zbiranje dokumentarnega gradiva iz preteklosti in sedanjosti, obdelava in prikazovanje dobljenih rezultatov ob razstavljenih predmetih. Marsikdo misli, da šolski muzej po imenu, ki ga nosi, zbira le izdelke učencev, šolske knjige in stare predmete. Kdor pa pozna šolstvo, ve, da se organizacija šol razvija vzporedno z družbenim razvojem.

Šolski muzej zbira poleg učil, učnih slik in pedagoške literature še šolske zakone, učbenike, pedagoški tisk, mladinski tisk, šolske listine, šolske kronike, črne in zlate knjige, šolske pohvale, spričevala, fotografije šolskih poslopij, fotografije dijaške izvenšolske dejavnosti itd.

Poznavanje gradiva pa ni potrebno samo raziskovalcem šolske zgodovine, temveč vsakomur, ki želi spoznati šolstvo svojega naroda.

Gradivo, ki se hrani v Slovenskem šolskem muzeju, omogoča vpogled v pogoje, pod katerimi se je razvijalo šolstvo. Učitelji bi morali poznati razvoj šolstva svojega naroda ter razvoj pouka in vzgoje tudi iz dokumentov in predmetov, ki jih zbira in prikazuje muzej.

Iz dokumentov in razstavljenega gradiva marsikdaj odkrijemo stvari, za katere mislimo, da so nove, pa so jih poznali že naši predniki. Izsledki in skušnje starih šolnikov mnogokrat koristijo mlajši učiteljski generaciji pri delu. Dokumenti, ki so razstavljeni, dokazujejo, kakšen je bil odnos do ljudskega izobraževanja v preteklosti, kako težak je bil boj za uveljavitev naprednih idej v šolstvu itd.

Pomen šolskega muzeja je v tem, da se vedno razvija vzporedno z razvojem šolstva. Razen zbiranja, urejanja, proučevanja in prikazovanja zbranega gradiva prireja muzej v svojih prostorih občasne razstave z določeno tematiko. Najpogostejši obiskovalci muzeja so znanstveni pedagogi, učitelji, dijaški učiteljska in študenti. Želeti bi bilo, da

bi se krog obiskovalcev razširil na vse tiste, katerim je pouk in vzgoja mladega človeka pri srcu.

Tudi pri nas, kakor v drugih državah, bi nam moral pomeniti obisk muzeja enak kulturni užitek kakor obisk gledališča, koncerta, galerije ipd.

V naši dobi šolstvo ni samo zadeva prosvetnih delavcev, temveč vse javnosti. Šolski muzej je potreben zato, da nam prikazuje ne le rast, napredek šolstva in širjenje šolskega omrežja, temveč hrani in daje mnogo gradiva za proučevanje vzgojnih in učnih uspehov, uvajanja različnih učnih metod in šolskih reform.

Zaradi pomanjkanja prostora in obilice gradiva, ki se hrani v muzeju, prireja muzej večkratne občasne razstave in tako seznanja obiskovalce z vlogo in pomenom šolstva v različnih obdobjih, kjer opazi kulturni napredek slovenskega naroda.

Po šolski reformi, ki stremi za tem, da bi vzgojila čimbolj razgledanega človeka, bi se morala muzej in šola dopolnjevati. Dijaki bi morali biti že predhodno seznanjeni in pripravljani na tisto, kar si gredo ogledat. Ura utrjevanja zgodovine, slovenščine, kemije, risanja ipd. bi lahko potekala v muzeju, kjer bi ob razstavljenih predmetih hitreje in laže snov sprejeli in obdržali. Pozabljanja bi bilo mnogo manj. Druga pozitivna stran bi bila v tem, da bi dijake že vzgojili za ogled muzejev in za vrednotenje razstavljenega gradiva, tako da bo tudi tedaj, ko bo končal šolanje, kdaj prišel v muzej kot obiskovalec ali pa tudi kot koristnik dokumentarnega gradiva ali pedagoške literature.

Pomen in vloga Slovenskega šolskega muzeja za razvoj šolstva na slovenskem ozemlju ni majhen, zlasti ne v naši družbeni ureditvi, ki stremi za tem, da bi vzgojila globoko humanega človeka, ki bo znal vrednotiti duhovne dobrine svojega naroda.

Slavica Pavlič

ZGODOVINSKO BRANJE

Francè Stelè, Crngrob. Ljubljana 1962.

Lansko leto je Mladinska knjiga v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo izdala v zbirki: Spomeniški vodniki, III., dr. Franceta Steleta monografijo Crngroba. Ta naš znani umetnostnozgodovinski spomenik je bil deležen že mnogih znanstvenih razprav (Cevc, Baš, Stelè) in tudi že predvojne monografije Janeza Veidra.

Steletova monografija nam postreže z najnovejšimi umetnostnozgodovinskimi izsledki zadnjega časa. Poleg virov o Crngrobu je bila avtorju na voljo številna povojna literatura. Delo je razvrščeno v več poglavij. V prvem nas avtor seznanja z zgodovino, lego in problematiko imena Crngrob. Nato nam opiše stavbni razvoj cerkve, trajajoč do XIX. stoletja. V poglavju, v katerem opisuje zunanost, se seznanimo z ikonografsko in stilno pomembnimi freskami. Notranjščina je podana s slikarskega in kiparskega gledišča. Zgoraj navedena poglavja so poprečnemu obiskovalcu — turistu — razumljiva. V poglavju Umetnostnozgodovinska ocena nas avtor seznanja z globljo problematiko Crngroba kot umetnine v času in prostoru. To poglavje je brez prejšnjega znanja umetnostne zgodovine čitatelju — turistu — težko razumljivo. Seveda pa bi bila monografija brez tega pomembnega poglavja nepopolna. Naris in tloris sta nekoliko skromnejša kot v Veidrovem Vodiču po Crngrobu.

Za boljšo informacijo obiskovalcu pogrēšamo tlorisno skico za ogledovanje cerkve, ki jo zgoraj navedeni Vodič ima. Slikovni material je skrbno pripravljen in pester od fotografij fresk, kipov, oltarjev, arhitekture same tja do fotografij podpisov obiskovalcev. Manjka mogoče le fotografija ene ali dveh tabelnih slik, ki jih avtor opisuje. Posebno je treba pozdraviti povzetka v nemščini in angleščini, kar bo knjigo približalo tudi inozemskemu občudovalcu. Za domačega ljubitelja umetnostnozgodovinskih spomenikov pa je knjiga finančno težje dostopna in je ostala širšemu krogu bralcev doslej premalo znana.

Steletov Crngrob je vzoren primer, kako se piše monografija umetnostnozgodovinskega spomenika.

Franc Stukl

M. Zadnikar, Hrastovlje. Spomeniški vodniki 2, Ljubljana 1961.

Mladinska založba je leta 1961 začela izdajati novo zbirko Spomeniški vodniki, ki naj bi imela nalogo podati najvažnejše orise slovenskih zgodovinskih, kulturnih in umetnostnih spomenikov. Njihov glavni namen je pokazati vsakomur pot do razumevanja njihovih lepote. V svojem drugem zvezku zbirka prinaša vodič o enem naših najlepših primorskih srednjeveških spomenikov: cerkvi v Hrastovljah, ki ga je napisal dr.

Marijan Zadnikar. Leta 1949 so v tej romarski cerkvi, obdani z visokim renesančnim obrambnim zidom, odkrili krasne gotske freske. Od tega leta dalje so restavratorji odkrivali vedno več lepot in sloves kraške cerkvice je neprestano rasel. Poslikanje sten v cerkvi iz leta 1490 je delo mojstra Johanesa iz Kastva in njegove delavnice. Na stenah se vrste razni prizori od nabožnih slik do žanrskih prizorov in celo tihožitja.

Najpomembnejša pa je upodobitev mrtvaškega plesa, ki je zelo redek in dragocen motiv. Ciklusi, kot so npr. stvarjenje sveta in človeka, vrsta očakov in prerokov iz stare zaveze, pasijonski prizori in prikaz mesecev so umetnine, na katere smo lahko ponosni.

Vodič dr. Marijana Zadnikarja je pisan za vsakogar. Širšemu krogu daje jasno sliko spomenika, napisano v tekočem, lahkotnem slogu, medtem ko je umetnostnemu zgodovinarju lahko vedno študijski priročnik. Eno-barvne podobe v vodiču je prispeval M. Kumar, barvni posnetki pa so delo M. Kambiča. Slikovna plat vodiča je izredno bogata, vendar bralec, ki spomenika še ni obiskal, zelo pogreša sliko zunanščine cerkve v obzidju. V vodiču so tudi kratki izvlečki v štirih tujih jezikih, manjkajo pa izvlečki v jezikih drugih naših narodov. Vodič Hrastovlje je popolnoma dosegel svoj namen. Pokazal bo vsakemu obiskovalcu pot do razumevanja tega veličastnega spomenika.

V nadaljnjih zvezkih te zbirke so izšli opisi tudi že nekaterih drugih spomenikov naše umetnosti. Čaka pa jih še mnogo, ki niso še na ta način prikazani, zato upamo, da se bo zbirka nadaljevala, zakaj mnogo ljudi bo šele na ta način spoznalo našo umetnost in jo zato toliko bolj cenilo.

Marina Ličan

Ksenija Rozman, Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru, Spomeniški vodniki 4, Ljubljana 1962.

V 4. zvezku zbirke Spomeniški vodniki, ki ga je lansko leto izdala založba Mladinska knjiga v Ljubljani s sodelovanjem Zavoda za spomeniško varstvo LRS, govori avtorica Ksenija Rozman o nastanku, razvoju in pomenu cerkve sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru. Knjižica ne opozarja le na umetnostne vrednote tega objekta, temveč tudi na njegovo značilno vlogo v okolju, v katerem je nastajal, se spreminjal in se ohranil v slikoviti pokrajini bohinjskega kota. Pisano besedo dopolnjuje estetsko prikazano slikovno gradivo Marjana Pfeiferja, ki skuša posredovati tudi del razpoloženja ob tem spomeniku.

V uvodnem delu nas avtorica na kratko seznanja z geografskimi, v nadaljevanju pa tudi z gospodarsko-političnimi značilnostmi Bohinjske doline od naselitve Slovanov pa do časov, ko to ozemlje zasedejo nemški fevdalni gospodje. S tem v zvezi tudi izvemo, kako se je razvijalo ime kraja Bohinj. Medtem ko ga prvi pisani viri omenjajo šele v XI. stol., datirajo najstarejše arheološke najdbe že iz železne dobe, nato iz časa rimskega imperija in naselitve Slovanov.

Temu sledi opis nastanka, oblikovanja in spreminjanja notranje in zunanje podobe cerkve ter stenskih slikarij od XIV. pa tja do XIX. stol., v katerem dobi cerkev dokončno podobo, če izvzamemo nekaj restavratorskih del Urada za spomeniško varstvo radovljiškega okraja, ki leta 1956 odkrije tudi renesančne freske na severni strani glavne ladje.

Cerkve sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru je nastala že v dobi romanike. Njeno najstarejše jedro se izoblikuje v stoletjih pokrščevanja Slovanov. Poslikanja v notranjosti, posebno na južni zunanji steni ladje, so komaj iz XIV. stol., vsi stilni znaki pa govore o dobi zgodnje gotike, ki pod vplivom furlanske smeri prihaja k nam iz severne Italije. Večje spremembe, nadaljuje avtorica, sledijo v XV. stol., ko se polkrožna apsida umakne gotskemu prezbiteriju in nastane freska frontalno postavljenega sv. Kristofa z Jezusom. V XVI. stol. dobi strop z zvezdastim obokom podobo, ki jo lahko vidimo še danes. V XVII. stol., XVIII. in XIX. stol. sledi vrsta sprememb in dodatkov, ki so ohranili do danes isto podobo, kot so jo imeli nekdanj.

Za boljšo orientacijo sledi na koncu časovno zaporedje še danes vidnega razvoja arhitekture, poslikanja in opreme, seznam virov in literature. Zelo pohvalno je to, da so glavni povzetki o razvoju cerkve sv. Janeza navedeni tudi v angleščini, nemščini in ruščini, saj se na ta način tujec, ki zaide v ta kraj, z njo ne samo seznanja, ampak se mu umetnostni spomenik močno približa in vtisne v spomin.

Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru je bila doslej središče zanimanja mnogih umetnostnih zgodovinarjev. Nanjo sta opomnila že J. Gruden in J. Dostal (Cerkev sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru, IMK XVIII, 1909, 129–142), njeno starejše jedro pa je prvi opazil in o njem napisal poročilo v neobjavljenih zapiskih F. Stelè (Zapiski LXXXVIII, 1910, 54–56; VI 1929, 1–4; XLI 1926, 34–39; XLIX, 1928, XLVII, 1929, 27–32 v SAZU). Označena je tudi v delu M. Zadnikarja (Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljub-

ljana 1959, str. 162) ter I. Komelja (Bohinj, p. c. sv. Janez, Varstvo spomenikov VI, Ljubljana 1959, str. 62).

Vodič Ksenije Rozmanove predstavlja doslej najbolj izčrpno in v zaokroženi celoti podano delo o nastanku, razvoju in današnji podobi cerkve sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru.

Salvator Zitko

Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine. Ljubljana 1962.

Knjigo je uredil Sergij Vilfan v Mestnem arhivu Ljubljane s sodelovanjem Boža Otrepeca, Vlada Valenčiča in Juše Vavken. Sodelovali so še Bogo Grafenauer, Ferdo Gestrin, Nace Šumi, France Klopčič, Franček Saje, Marica Čepe in Jože Šorn. Ima 119 strani.

To je prvi poskus podati celoten kratek oris zgodovine Ljubljane na osnovi sedanjega stanja zgodovinske vede. Vsebinsko je knjižica razdeljena v 7 poglavij: a) Ljubljanski prostor do prihoda Slovanov (do VI. stoletja), b) Po prihodu Slovanov do nastanka mesta (od VI. do XII. stoletja), c) Starejša obdobja mestnega življenja (od XII. do XV. stoletja), č) Od zgodnjega kapitalizma do propada fevdalizma, d) V narodnostnih bojih po marčni revoluciji, e) Fašistična okupacija, osvobodilni boj in ljudska revolucija, f) V socialistični Jugoslaviji. Knjiga je opremljena z zemljevidi: Emona — osnovni tloris, Ljubljana okrog 1670, primerjalna shema današnjih uličnih imen, razvoj zazidave v Ljubljani od 1895—1962, Ljubljana v dobi okupacije, meje ljubljanskega mestnega ozemlja v različnih dobah. Vsi zemljevidi so na notranji strani ovitka opremljeni s pojasnili. Važna je še priloga, ki nam oštevilčene objekte na zemljevidu pojasni in razloži. Poleg tega so v prilogi še dopolnilni zemljevidi: a) prometne zveze v antiki, b) prometne zveze v srednjem veku.

S to knjigo smo dobili celoten pregled zgodovine Ljubljane. Čeprav je to po obsegu le skromen oris njene zgodovine, je po vsebini izredno bogat. Izdelan je v obliki turističnega vodiča, opremljen s fotografijami, ki ga bralcu naredijo še bolj privlačnega. Dobro bo služil vsem, ki se bodo hoteli nekoliko bolj seznaniti z zgodovino Ljubljane. Pripravlja se izdaja v tujih jezikih, da bo knjiga dostopna tudi tujcem.

Janez Brglez

Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962.

Profesor dr. Fran Zwitter je za XI. mednarodni kongres zgodovinskih ved v Stock-

holmu leta 1960 pripravil referat: »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«. Pri tej temi sta sodelovala še profesorja zagrebške univerze dr. Jaroslav Šidak in dr. Vaso Bogdanov. Dr. Jaroslav Šidak je obdelal nacionalne probleme Hrvatov, Čehov, in Slovakov, dr. Vaso Bogdanov nacionalne probleme Madžarov in nemadžarskih narodov Ogrske z izjemo Hrvatov in Slovakov, dr. Fran Zwitter pa ostale probleme. Slednji je vse to tudi strnil v enoten tekst. Knjiga obsega 250 strani in ima dve prilogi: politično karto habsburške monarhije 1815—1918 in jezikovno karto Avstro-Ogrske. Izdala in založila jo je Slovenska matica v Ljubljani 1962. Osnovni tekst tega dela je izšel že leta 1960 v francoščini v Beogradu z naslovom »Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg«. Na novo pa je avtor poleg posameznih razširjenih formulacij dodal predgovor, statistične podatke in obe karti.

Delo so avtorji razdelili na več poglavij. V uvodu se navaja glavna bibliografija o teh problemih, pri vsakem poglavju pa v opombah še tista dela, ki so važna za to poglavje. Najprej nas delo seznani z anketami in štetji ter etničnim položajem narodov v habsburški monarhiji. Za ilustracijo je na koncu knjige statistični pregled prvega in zadnjega štetja. Kot prvo štetje je vzeta Czoernigova anketa ob štetju 1846, za zadnje pa štetje leta 1910.

Nato nam knjiga govori o narodnostih in družbenih razredih ter o uredbah starega reda v monarhiji. V poglavjih o nacionalnih problemih pred letom 1848 in nato o revoluciji sami in reakciji nanjo je obdelan vsak narod v monarhiji posebej. Nadalje obravnava delo dobo kriz po letu 1859 in relativno stabilizacijo po 1871, ko se nacionalna gibanja že radikalizirajo. Proti koncu XIX. in v začetku XX. stoletja se pojavi končna kriza, ki se kaže v zaostitvi nacionalnih nasprotij, pojavu socialne demokracije in njenega stališča do nacionalnega vprašanja. Pojavi se tudi jugoslovansko vprašanje in revolucionarno gibanje mladine. Z letom 1914 avtorji zaključijo svoje delo, saj se prve svetovne vojne le malo dotaknejo.

Knjiga je prvo sintetično delo pri Sloven- cih o problemih, ki nastajajo v zvezi s formiranjem narodov v političnem smislu. Tako delo zahteva veliko znanja in sposobnosti, da se poiščejo tisti širši problemi, ki so važni za razumevanje razvoja določenega naroda. Knjiga je zelo koristno dopolnilo pri študiju nacionalne zgodovine, ker so problemi nanizani skupaj v enem delu. Važna pa je tudi za občo zgodovino, saj iz nje spoznamo razmerje monarhije do podložnih narodov v njenem okviru.

Ivanka Koželj

Milko Štolfa, Med briškimi griči je posijalo sonce. Založba »Borec« v Ljubljani, 1963. Knjižna zbirka »Dokazi«, št. 10.

Zavod »Borec« v Ljubljani je pričel pred časom izdajati knjižno zbirko »Dokazi«, kjer se v obliki spominov in kronik ali pa kombinacije obojega podaja zgodovina narodnoosvobodilne borbe v različnih delih Slovenije. Knjiga, ki jo je napisal Milko Štolfa, je prav za prav več kot zgodovina te borbe v briških gričih, saj seže s pripovedovanjem nazaj do leta 1918, zaustavi pa se pri letu 1947. Med tekstom na kratko omeni tudi upravno organizacijo in volitve na terenu med narodnoosvobodilno borbo, ves tekst pa spremljajo zanimive fotografije.

Primorski med NOB, vendar bolj z vojaškega stališča, je posvečena tudi brošura z naslovom

Stanko Petelin, Kronika Vojkove brigade. Ljubljana 1963.

Avtor se omejuje izključno na vojaške operacije, ki jih podaja na zelo zanimiv način, ilustrira z zemljevidi in fotografijami in poživlja z detajli, ki bi sicer prišli v pozabo, če ne bi bili registrirani.

Te in druge brošure iz zbirke »Dokazi« imajo prav gotovo veliko historiografsko vrednost in bomo gotovo vedno radi segali po njih.

Jože Sorn

Dušan Bole, Razvoj delavskega gibanja do prve svetovne vojne. Ljubljana 1963. Zbirka »Delavska univerza«.

To delo je eno prvih, ki so doslej izšla pri nedavno ustanovljeni zbirki »Delavska univerza«. Programa in namena te zbirke ne poznam, vendar sklepam po vsebini, formatu in lotevanju snovi, da je smisel zbirke podati čimbolj razumljivo in čimbolj dostopno pereče probleme delavskega razreda in njegovo dosedanje borbo pri nas in v mednarodnem gibanju. Skratka, na poljuden način seznaniti čim širši krog bravcev z današnjo družbeno stvarnostjo.

Avtor je zelo široko in komplicirano področje svoje obdelave razdelil na štiri glavna poglavja: Nastanek delavskega razreda in njegove politične stranke (do 1850), Ustanavljanje revolucionarne enotnosti proletariata na marksistični osnovi (1850—1876), Obdobje naglega naraščanja delavskega političnega gibanja (1876—1900) in Mednarodno delavsko gibanje v prvem razdobju imperializma (1900—1914). V načrtu pa ima

podati še nadaljevanje in zajeti celotno zgodovino delavskega gibanja do vključno obdobja po drugi svetovni vojni.

Pisec se je trudil, da bi bil tekst čim krajši in čimbolj razumljiv, vendar v tem ni najbolj uspel. To široko področje je v tako majhnem obsegu in formatu pač težko znanstveno točno in objektivno opisati. Zdi se mi tudi, da je jezik vse preveč aktivističen in neinteligentno težkoumljiv, čeprav so pod črto besede razložene, toda ne najboljše. Ob koncu vsakega poglavja je podana literatura, ki pa jo predstavljajo izključno klasiki marksizma in nekaj sodobnih krajših del jugoslovanskih avtorjev. Vsa stvar je podana preveč pavšalno in posamezne teze niso dokazane, kar je spričo omejenega prostora seveda razumljivo, toda bravec ostane v dvomu. Bolje bi bilo, ko bi bilo omenjenih več konkretnih dejstev in več okvirne svetovne zgodovine. Ko delo prebereš, si namreč težko ustvariš zaokroženo sliko o delavskem gibanju in njegovem pomen, o silnicah, ki so nanj delovale, pač pa ostane vse megleno in velika uganka. Razlaganje snovi je podobno, kot ga uporablja Politizer v svojih Osnovnih principih filozofije, torej katehetsko, z vprašanji in odgovori. To je pozitivno, vendar še bolj razgali napako, ki sem jo prej omenil, namreč meglenost dela.

Mislím, da je to prvi poskus v slovenskem jeziku podati pregled delavskega gibanja v svetovnem merilu. Žal, tega pionirskega dela ne bo moč uporabljati za študij, ampak le v splošno informacijo. Zopet pa nas opozarja na obsežno nezorano ledino, ki še leži pred zgodovinarji in kliče na delo.

Isabel Barclay, Odkrivanje sveta. Ljubljana 1962. Zbirka »Kultura in zgodovina«.

Odkrivanje sveta je druga knjiga lanske letne zbirke »Kultura in zgodovina«. Obravnava silno zanimivo področje zgodovine, namreč odkrivanje dežel od začetkov pa do današnjih dni. Vendar nas, žal, ta knjiga ne more razveseliti, čeprav je izšla v tako ugledni zbirki, kot je »Kultura in zgodovina«, ki je doslej objavila že toliko kvalitetnih del, prevodov ali izvirnih monografij. Prvi del, Zgodnji raziskovalci, govori o najstarejših odkritjih od Egipčana Hanna do Marca Pola, drugi del z naslovom Velika doba odkritij, ki se mi zdi še najboljši in govori o odkrivanju severozahodnega in severovzhodnega prehoda v Indijo, torej v glavnem o odkrivanju Amerike, tretji del Velika raziskovanja v XVIII. in XIX. stoletju pove o ruskih odkrivanjih v območju

Severnega morja, potovanjih Jamesa Cooka in Livingstona ter Stanleya, četrti del. Kasnejši raziskovalci, pa je posvečen Arktiki in Antarktiki.

Delo je pisano na zelo nizki ravni, primitivno in večkrat s kar ponesrečenimi formulacijami. Več kot poprečen potopis tega ne moremo imenovati. Podatki so večkrat netočni, o kakšni znanstveni erudiciji tudi ne more biti govora. Avtorica nam ne prisoja niti osnovnega znanja geografije. Knjigi

je dodanih precej primitivnih in netočnih zemljevidov, ki nam odkrivanja le skicirajo, ne dajo pa točne slike.

Nikakor ne bi bil presenečen, če bi to delo izdala, recimo, Mladinska knjiga v kaki svoji zbirki za doraščajočo mladino, ne morem pa razumeti, da je bila uvrščena med taka standardna dela, kot so izšla doslej v zbirki Kultura in zgodovina, ki so brez izjeme opravičila obstoj zbirke in jih tu ne bi navajal.

OBVESTILO

V skladu z veljavnimi predpisi seznanjamo naše naročnike in bralce s pregledom dohodkov in izdatkov za leto 1962:

Dohodki	Izdatki
Iztržek oglasov 3.537.810	Stroški uredništva 1.607.629
Klišeji 91.160	Osebnih uprav. stroški 384.055
Subvencija 1.000.000	Izplačila provizije 737.797
Primanjkljaj 463.704	Stroški tiskarne 2.319.340
	Materialni stroški 43.855
	<hr/>
5.092.674	5.092.674

Za upravo Kronike:
Dr. Jože Šorn, s. r.

Knjigovodja:
Jože Jenko, s. r.

CENTAR

EDUCIJA
INFORMATIKA
MATEMATIKA

LJUBLJANA

Yakovljeva cesta 3a

1000 Ljubljana

tel. (01) 2511111

ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
 in informativnih člankov
 ter člankov z gospodarskega
 in kulturnozgodovinskega področja
 Socialistične republike Slovenije

Materialni in duhovni pomen so letni konference leta 1962 ob stari dogmatiki socializma in njeni konceptualni in letni odločitvi v različnih oblikah na celotnem socialističnem področju in vseh njenih dejavnostih. V skladu s konceptualno razmiselnostjo socialističnega razvoja se je posredno-leto določilo za leto jubilejno letno razpisno leto. V letu 1962 se je na vsaki konferenci odprla konferenčni delovni material in konceptualni delovni material. V letu 1962 se je na vsaki konferenci izvedla konferenčni delovni material in konceptualni delovni material. V letu 1962 se je na vsaki konferenci izvedla konferenčni delovni material in konceptualni delovni material. V letu 1962 se je na vsaki konferenci izvedla konferenčni delovni material in konceptualni delovni material.

Področje letnega delovnega materiala se je posredno-leto določilo za leto jubilejno letno razpisno leto. V skladu s konceptualno razmiselnostjo socialističnega razvoja se je posredno-leto določilo za leto jubilejno letno razpisno leto. V skladu s konceptualno razmiselnostjo socialističnega razvoja se je posredno-leto določilo za leto jubilejno letno razpisno leto.

1962
1962
1962

1962
1962
1962

Letnik iz oddelka ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

Letnik iz oddelka ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

CEMENTAR

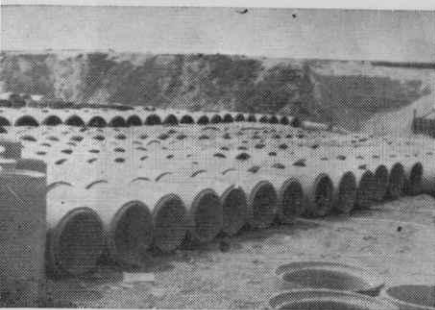
INDUSTRIJA
GRADBENEGA
MATERIALA

LJUBLJANA

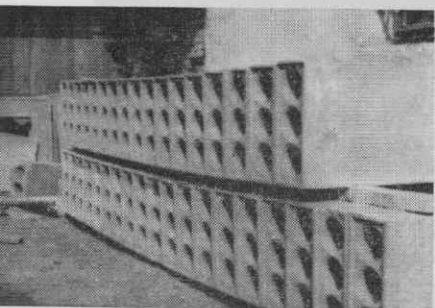
Vodovodna cesta 3a

Telefon: 30-735

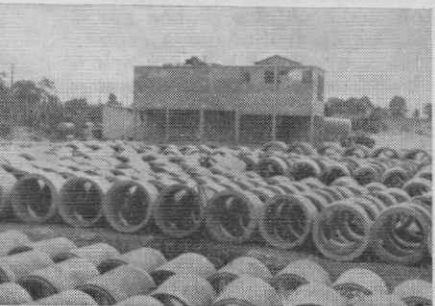
Brzovjavni naslov: »Cementar«, Ljubljana

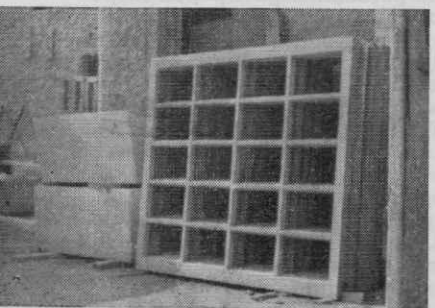
Betonske cevi vseh oblik in velikosti;
ca. 40.000 m letno

Kabelski bloki; 20.000—30.000 kosov letno

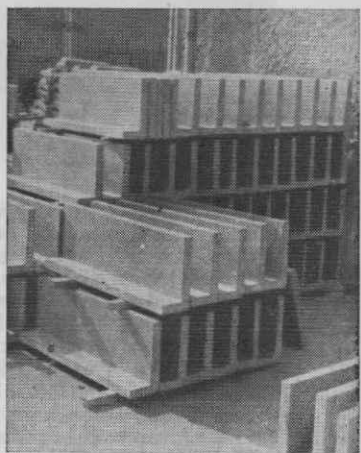
Betonarna v izgradnji
s kapaciteto 40.000 m³ betona letno

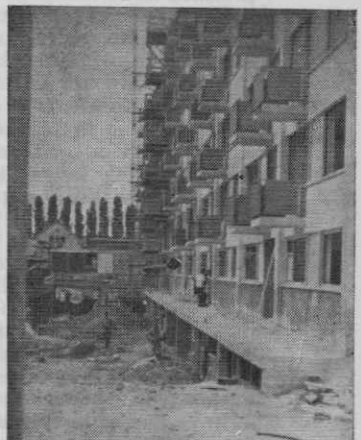
Korita iz umetnega kamna, betonska
okna; 4000 m² letno

Separacija peska;
zmogljivost 70.000 m³ letno

Montažna stopnišča
ca. 1000 stanovanj letno

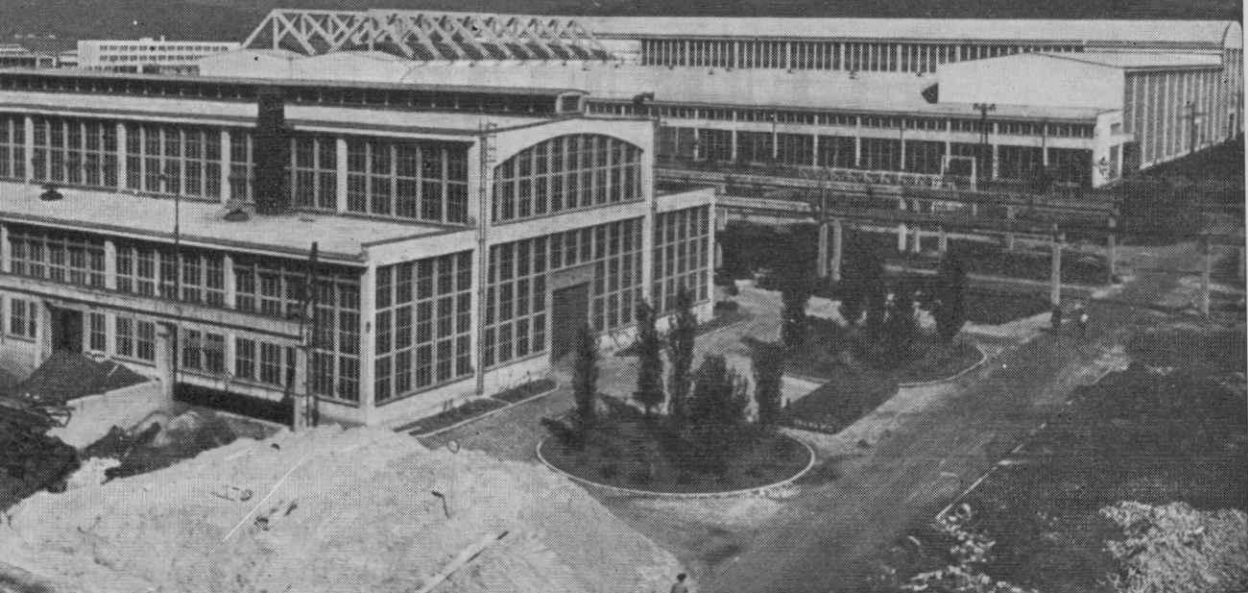

Izdelava umetnega kamna na stavbah
za ca. 1000 stanovanj letno

Podjetje je poslovalo od 1948 pod imenom »Mestne Cementnine«, od leta 1954 naprej pa pod imenom »Cementar«, industrija gradbenega materiala. V samem začetku je podjetje proizvajalo betonske cevi, manjše elemente iz betona in umetnega kamna za visoko in nizko gradnjo. Zaposlovalo je okrog 40 delavcev, ki so bili vsi doma iz ljubljanskega bazena. Razširitev proizvodnje je bila otežkočena, ker se ni dalo dobiti nove delovne sile. Prvi delavski svet je bil izvoljen leta 1952, ter tako danes že zabeležujemo 11-letnico delavskega samoupravljanja. Do leta 1959 se je kolektiv trudil, da je povečal proizvodnjo na račun boljše organizacije dela in pa zaposlitve večjega števila delavcev brez investicijskega vlaganja za novogradnjo. Leta 1960 pa je podjetje začelo graditi novo moderno separacijo za pesek, ter s tem razširilo svoj proizvodni asortiment na zelo iskani material in separirani pesek za beton. Ker pa leto 1962 ob sami dograditvi separacije ni bilo konjunktorno, je bilo podjetje v velikih težavah za odplačilo najetega posojila in obresti ter plačila zemljišč za eksploatacijo gramoznega materiala. Kljub vsem težavam pa je poslovno leto dobro zaključilo ter pripravilo nov proizvodni program in tudi že začelo z izgradnjo nove betonarne. V letu 1963 pa so že začeli montirati opremo, katero so delno naredili v lastnih delavnicah. Letos pa bo betonarna že začela z obratovanjem ter bo dala na gradbišče okrog 10.000 m³ betona. Toda vodstvo podjetja se ni uspalvalo ter je pripravilo še nadaljnji program za izgradnjo novih obratnih prostorov. Tako bodo že letos začeli z gradnjo delavniških objektov z upravnim poslopjem v precej veliki izmeri. Z izgradnjo novih delavnic se bo proizvodni program razširil še na proizvodnjo betonskih stropnih nosilcev, vakumiranih cevi ter lažjih elementov iz prednapetega betona.

Podjetje izvaja dela tudi na stavbah in to montažo stopnišč, polaganje tlakov in naprave umetno kamnatih oblog. V letu 1963 se je proizvodnja na stavbah dvignila za 100%, to pa zato, ker je podjetje zaposlilo teracerje izven ljubljanskega bazena.

Realizacija 1952	41,873.271 din
1958	54,428.726 din
1962	168,991.813 din

Litostroj v letu 1963

Pred tremi leti so si Titovi zavodi Litostroj v Ljubljani postavili perspektivno nalogo, da bodo do leta 1965 podvojili svojo proizvodnjo in z njo dosegli 20 milijard realizacije. Pogoji za tolikšen porast proizvodnje so bili uresničeni že tedaj z razširjenjem maloserijske proizvodnje in uvedbo druge delovne izmene. Povečanje proizvodnje v zadnjih treh letih nam pokažejo tele primerjave: Če vzamemo za blagovno proizvodnjo v letu 1961 indeks 100, se je ta povzpел v letu 1962 na 118,5, v letu 1963 pa na 142,5 (15.000 ton).

V proizvodni program Litostroja spadajo: Vodne turbine vseh vrst in hidromehanska oprema za hidroelektrarne, črpalke vseh vrst in oprema za črpalne postaje, montažna in druga dvigala, reduktorji in razna oprema za industrijo, zlasti za opekarne, cementarne, železarne itd., sredstva talnega transporta (viličarji, prevozna dvigala, bagri itd.), dieselski motorji po licenci svetovno znane danske tvrdke Burmeister & Wain, hidravlične in vakuum stiskalnice, ulitki iz sive in jeklene litine ter razni proizvodi za ladjedelnštvo (sidra, ladijski vijaki, krmne statve in že omenjeni dieselski motorji).

Lansko leto je skoraj 45 odstotkov celokupne proizvodnje Litostroja odšlo v izvoz, za katerega so tudi v tem in prihodnjem letu ugodni izgledi. V izvozu so do nedavnega prevladovala dvigala (električni tekalni mostni žerjavi), ki jih je Litostroj samo v Indijo odposlal doslej že več kot 70; v zadnjem času pa je močno porastel tudi izvoz vodnih turbin raznih vrst (v Indijo, Pakistan, Turčijo, Sirijo, Etiopijo, Togo, Gvinejo, Maroko in drugam), kakor tudi črpalke (na primer samo v Egipt oprema za 55 črpalnih postaj). Tujina pa se je začela v zadnjem času zanimati še za druge proizvode Litostroja, kakor npr. 5-tonske viličarje, ki jih je samo Sovjetska zveza naročila doslej 100, a so zelo realni izgledi za nova nadaljnja naročila. Razen tega spadajo v posredni izvoz tudi dieselski motorji, ki se vgrajujejo v ladje, naročene v naših ladjedelnicah za druge države. Litostroj sodeluje danes skoraj na vseh

pomembnejših licitacijah na zunanjih trgih, kjer se je že dodobra uveljavil s kakovostjo svojih proizvodov in se kot enakopraven partner vrnil med močno mednarodno konkurenco. V sodelovanju z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi podjetji (Metalna — Maribor, Rade Končar — Zagreb, Djuro Djaković — Slavonski brod) si je zagotovil tudi že večje kompletne objekte, kakor npr. cementarne v Indiji, Etiopiji in Sudanu. Če pomislimo, da se je Litostroj posvetil izvozu šele pred desetimi leti, ko je dobil prva naročila za mostne žerjave iz Indije in za manjše hidroelektrarne v Turčiji, pomeni sedanja raven izvoza tega našega pomembnega proizvajalca strojev in industrijske opreme nedvomno velik uspeh, in to ne le za Litostroj sam, temveč za uveljavitev naše strojne industrije v svetu sploh.

Ta prikaz domačih in zunanjih uspehov Litostroja dopolnjujemo še z nekaj suhim podatki: Vseh vodnih turbin je Litostroj izdelal doslej okoli 200 s skupno močjo nad 2 milijona konjskih moči. Med izdelanimi turbinami sta tudi obe Francisovi turbini za HE Split, vsaka po 163.000 KM, ki sta doslej največji turbini na Balkanu in med največjimi v Evropi. Električnih mostnih tekalnih žerjavov je Litostroj izdelal doslej nad 500, med njimi 100 žerjavov najmodernejšega škatlasto-paraboličnega tipa, ki so po svoji moderni konstrukciji in kakovosti zbudili svetovno zanimanje. S črpalkami se je razen doma močno uveljavil tudi na zunanjem trgu, predvsem na nekaterih področjih Bližnjega vzhoda; prav sedaj je v fazi montaže 55 črpalnih postaj v delti Nila v Egiptu, za katere je Litostroj dobavil vso opremo, všteti stabilne dieselske motorje. Nadalje je v Jugoslaviji že nešteto opekarn opremljenih s stroji Litostroja, vtem ko se je v zadnjih letih močno povečalo tudi sodelovanje Litostroja pri gradnji domačih in tujih cementarn in nekaterih velikih železarn (Jesenice, Skopje, v Indiji itd.).

Po teh uspehih so povsem utemeljeni izgledi za nadaljnje povečanje proizvodnje in izvoza Litostroja tudi v letih 1964 in 1965. B. V.

**Podjetje
Import**

»CHEMO«

**Export
Ljubljana**

je bilo ustanovljeno pred dobrimi 12 leti in to 15. novembra 1950, kot zunanje trgovinsko podjetje kemične stroke s sedežem v Knafljevi 7. Po splošni reorganizaciji zunanje in notranje trgovinske dejavnosti v letu 1951 smo dobili dodatno registracijo za notranje — grosistično poslovanje. Dodeljeni so nam bili poslovni prostori na Titovi 50, v Japljevi ulici, na Viču in v Crnučah.

Spomladi leta 1954 se je pričelo postavljati vprašanje zgraditve ljubljanskega Gospodarskega razstavišča. Po vsesplošnem preudarku je bil sprejet dokončen sklep, da se postavi Gospodarsko razstavišče ob Titovi cesti, na prostoru, ki je vključeval tudi naše objekte.

Naš delavski svet je z razumevanjem in uvidevnostjo za koristi skupnosti sprejel sklep, da brezplačno odstopi svoja osnovna sredstva podjetju Gospodarsko razstavišče. V zamenjavo pa so nam dodelili prostore Ljubljanskih mlekarin ob Maistrovi ulici, katere pa smo lahko pričeli koristiti šele čez dve leti, dokler ni bila gotova nova Ljubljanska mlekarna. Vse dotlej smo poslovali v Metelkovi ulici 4 pod najtežjimi pogoji.

Seveda pa tudi adaptirani prostori bivše mlekarne niso ustrezali takratnim našim potrebam, ki so iz leta v leto naraščale. Ker so tudi predstavniki mestnega ljudskega odbora Ljubljana uvideli naš težavni položaj, so nam obljubili finančno pomoč, če se bomo odločili za novo gradnjo poslovnih prostorov. S tem dogovorom pa je tudi vzknila prva kal, iz katere se je do otvoritve v novembru 1962 razvila ta zgradba kot dokaz dobre volje, truda in delovnih naporov celotnega kolektiva podjetja in razumevanja občinskih forumov.

Poglejmo, kako so se odvijale investicije:

Delavski svet podjetja je aprila 1957 sprejel sklep, da se pripravi perspektivni plan razvoja podjetja. Ta je vključeval tudi vprašanje razširitve poslovnih prostorov. Na osnovi razprav in študijev smo se odločili za gradnjo ob Maistrovi ulici, kjer nam je bila leta 1957 odobrena ožja lokacija. Izdelavo načrtov smo poverili Projektivnemu ateljeju v Ljubljani, ki je določil za projektanta tov. ing. Franca Adamiča. Po raznih spremembah in dopolnitvah je bil glavni projekt izdelan in dokončno potrjen z odločbo komisije za revizijo projektov pri okrajnem ljudskem odboru Ljubljana 20. decembra 1960. Gradbeno dovoljenje je bilo izdano z odločbo občinskega ljudskega odbora Ljubljana-Center dne 14. marca 1961.

Vsa gradbena, obrtniška in instalacijska dela je prevzelo gradbeno podjetje Tehnika v Ljubljani. Gradbena dela so se pričela 14. marca 1961. Do 15. novembra 1962 so bila zaključena vsa dela na poslovni zgradbi, ki vključuje poleg pisarniških prostorov tudi skladišča in trgovski lokal. Do 1. maja 1963 pa je bila dograjena še razkladalna rampa, ki povezuje nova in stara skladišča. Potrebna je še dokončna ureditev dvorišča ter preureditev starih skladišč, ki bodo enako centralno ogrevana.

Istočasno oz. vzporedno se je do 1. marca 1963 končala gradnja 12-stanovanjske zgradbe, ki je naslonjena na poslovni objekt.

Naj si nekoliko ogledamo še tehnične podatke: Poslovna zgradba je dolga 48 in široka 19,30 m, s tremi nadstropji. Neto skladiščnih prostorov je 2129 m², lokal detajlne trgovine meri 204 m², pisarniški prostori pa 1223 m², kar znaša skupno 3556 m² poslovnih neto površin oziroma 4010 m² bruto površin.

Skladišča obsegajo klet, del pritličja in del prvega nadstropja. Poleg skladišč in detajlne trgovine je v pritličju še nabavno-prodajni oddelek. V prvem nadstropju so razen skladišč še sprejemnice, vratarnica in telefonska centrala. V drugem in tretjem nadstropju pa so pisarniški prostori.

Dosedanja vrednost objekta znaša 204 milijone din. Komisija za tehnični pregled je po tehničnem pregledu poslovne zgradbe ugotovila, da so vsa dela izvršena solidno in pravilno. Njena vsestranska funkcionalnost bo še veliko bolj pripomogla k nadaljnjemu razvoju in gospodarskemu napredku podjetja. To upanje je toliko bolj umestno, če ugotovimo naš dosednji razvoj in uspehe v naslednjih številkah:

Ob prvi selitvi leta 1952 iz Knafljeve ulice na Titovo cesto 50 smo imeli 340 milijonov din letnega prometa. Ob selitvi s Titove ceste v Metelkovo ulico 4 leta 1954 pa smo imeli že 1.006.000.000 din letnega prometa, z mesečno produktivnostjo na osebo 1.350.000 din. Leta 1956 smo se preselili v Maistrovo ulico 10 ter smo konec leta izvršili realizacijo v višini ene milijarde 357 milijonov din oziroma 1.379.000 din mesečnega prometa na osebo. Leta 1960 smo imeli 3.665.000.000 din realizacije in zvišano produktivnost na osebo, tj. 2.380.000 din mesečno. Leto 1961 smo zaključili s 4.777.000.000 din realizacije oziroma 2.840.000 din mesečnega prometa na osebo. Kljub temu, da se je naš operativni prostor ves ta čas zaradi gradnje vedno bolj krčil, smo preteklo leto, tj. leta 1962 realizirali 5.359.000.000 din prometa, v letu 1963 pa predvidevamo okrog šest milijard prometa.

15 let REKLAMSERVISA

V soboto 8. decembra 1962 so se zbrali v sejni dvorani Doma družbenih organizacij vsi člani delovnega kolektiva družbeno-propagandnega podjetja REKLAMSERVIS na proslavo svoje 15-letnice.

Kako je nastalo to svojevrstno družbeno podjetje in kakšen je bil njegov razvoj ter družbena vloga, je napisano v jubilejnem poročilu, ki ga je podal ustanovni organizator podjetja in 15-letni direktor Stane Megušar, ki se glasi:

Potrebo po ustanovitvi tega podjetja 1. decembra 1947 je narekoval spremenjeni družbeni gospodarski razvoj s posebnim oziranjem na novo družbeno vlogo trgovine, ki je prav v tem času prešla kot celota v socialistični sestav družbenih organizacij. Tako stanje je narekovalo živo potrebo po tovrstnem servisu, ki naj bi se posvetil tako notranji kot zunanji ureditvi takrat skrajno zanemarjenih in neurejenih trgovskih lokalov. Temu družbeno-gospodarskemu novorojencu je bila postavljena perspektiva z načrtno iztubo, samo da bi izpolnjeval in izpolnil vse naloge, pred katere bo postavljen, seveda v okviru svojega programa, ki je bil takrat pravno takole formuliran:

»Reklamservis, reklamno podjetje MLO, naj bi izvrševal vsa v reklamno stroko spadajoča dela, prepisovanje in razmnoževanje ter čiščenje oken in balkonov.«

Ta stavek, registriran v registrskih analih gospodarskih organizacij, je predstavljal njegov scenarij.

Finančno osnovo je predstavljalo 300.000 din osnovnih in 200.000 obračunskih in 300.000 investicijskih sredstev. Vse je bilo tako novo, da je bilo resnično težko začeti in to po nekem novem sistemu, ki ga še ni nihče preizkusil.

Trije aranžerji so bili prvi sodelavci, ki so se pridružili ustanovnim organizatorjem in to brez prostora, primernega orodja, strojev ter izdelavnega materiala.

Prvim štirim članom kolektiva so se že v prvih mesecih priključili še mizar, črkoslikar, kurir in administratorka.

Tem osnovnim članom kolektiva se je s preselitvijo iz prvih zasilnih prostorov v Ciril-Methodovi v Copovo ulico, kjer je podjetje še danes, priključilo še preko deset po številu. Tako formiran delovni kolektiv je držal svojo linijo vseh petnajst let. Spoznal pa je že v začetku, da se bo treba pri izvajanju nalog v precejšnji meri posluževati sorodnih podjetij kot kooperantov in to se je tudi zgodilo.

Tako je bilo že v prvem kot v drugem poslovnem prostoru vse improvizirano, celo stoli in mize, in to kar po aranžersko, tako smo bili večkrat deležni priznanja, da smo pravi mojstri improvizacije.

Naloge so kar deževale, saj tako zanemarjenih izlozb in trgovin na zunan kot na znotraj Ljubljana še ni imela.

Spoprijeti se je bilo treba s problemom, ki nas še danes spremlja in ta je kadrovskega značaja. Pridobitev vseh obstoječih aranžerskih kadrov v sestav delovnega kolektiva je bil svojevrsten uspeh, toda nezadosten za obstoječe potrebe. Treba je bilo že v začetku pristopiti k sistematični vzgoji aranžerskega kadra in to s pomočjo aranžerskih tečajev, ki so se vrstili v podjetju.

Kakšne so bile takratne potrebe v tem pogledu, najbolj zgovorno dokazuje 30.000 dekoracij in aranžmajev v prvih petih letih obstoja ali povprečno 500 mesečno. Med največje naloge v tem obdobju prištevamo I. in II. republiško razstavo lokalne industrije in obrti Slovenije ter I. zvezno razstavo istih dejavnosti in belgijski paviljon na zagrebškem velesajmu.

Po letu 1952, ko se trgovina osamosvoji in nastopi doba ekonomske politike, se s priključitvijo obrata dekoracije pri Snagi še povečajo zahtevne oziroma naloge podjetja. Z njimi vred pa se poveča problem prostora, materiala in kadra. Tudi sistem dela je bilo treba izpopolniti, posebno v organizacijsko tehničnem pogledu. Za vsak pristop h katerikoli nalogi je bil potreben idejni koncept, nato pa materialni, delovni in finančni plan.

Največje preizkušnje doživi kolektiv pri izvajanju dekoracijskih programov za proslave v Dolenjskih Toplicah, na Ostrožnem, Okroglici, za VII. kongres ZKJ, za 40 let ZVJ in 20 let revolucije. Poleg teh prireditev pa še pri preko 30 državnih sprejemih.

Vseh nalog je bilo v teh 15 letih izvršenih preko sto tisoč ob sodelovanju celotnega kolektiva ter delavskega sveta in njegovega izvršnega organa upravnega odbora, pa tudi ob podpori sindikalne organizacije v podjetju.

Zadnje velike spremembe v našem družbenem gospodarstvu narekujejo zopet nova premaganja težav. Zato je delovni kolektiv odločen, da poveča svojo dejavnost s pomočjo publicistične ter sejemske službe tako, kot to narekuje od njega družbeni razvoj in napredek.

INDUSTRIJSKI BIRO v Ljubljani je bil ustanovljen pred več kot 10 leti ter uspešno sodeluje ne samo pri izgradnji objektov za celulozo in papir, temveč je podjetje usposobljeno tudi za izgradnjo drugih objektov v kemični, lesnopredelovalni in kovinski industriji, kakor tudi v industriji nekovin.

Industrijski biro prevzema kompletno izgradnjo industrijskih objektov od začetka do ključa.

Dejavnost podjetja zajema tudi izvajanje inženiringov, tedaj organizacijo in vodstvo izgradnje objektov.

V inženiringu je vključena izdelava tehnične dokumentacije, izbira opreme, organizacija nabave, prevzemanje opreme, organizacija in nadzor nad izvajanjem gradbenih in montažnih del, priučevanje kadrov, vodstvo nad poskusnim pogonom, vodstvo nad pričetkom rednega obratovanja in prevzemanje opreme s preizkusom izpolnitve jamstev dobaviteljev opreme.

V teku svojega obstoja je Industrijski biro sodeloval pri izgradnji tovarne celuloze v Prijedoru, tovarne celuloze in roto papirja »Đuro Salaj« v Vidmu-Krškem, tovarne sulfatne celu-

Vloga

INDUSTRIJSKEGA BIROJA

pri izgradnji

industrijskih objektov

loze in natron papirja »Sana« v Maglaju, tovarne papirja v Čačku, tovarne celuloze v Banja luki itd.

Sedaj izvaja Industrijski biro inženiring za tovarne celuloze in papirja v Ivgradu, Sremski Mitrovici, Drvaru in Kočanih ter tovarne polceluloze in papirja v Vladičin Hanu.

Iz drugih panog je podjetje izvedlo inženiringe za tovarne, ki so že v pogonu, in to »Nafta« v Lendavi, »Kemično tovarno« v Kočevju, izvaja pa inženiring za steklarstvo v Novem mestu.

Poleg tega izvaja podjetje večjo rekonstrukcijo za tovarno kartnega in dokumentnega papirja v Radečah, tovarno celuloze v Medvodah, tovarno cigaretnega papirja na Rijeki in tovarne lesovine ter lepenke v Ceršaku.

V svoje delo vključuje podjetje domače proizvajalce opreme in izvajalce drugih del, organizira pa tudi kooperacijo z zunanji dobavitelji, da se pri nas izdelajo določeni specialni stroji.

INDUSTRIJSKI BIRO usmerja svojo dejavnost tudi izven Jugoslavije in je staval številne ponudbe za izgradnjo raznovrstnih objektov. Obstajajo resni izgledi, da bodo nekatere od teh nunnob realizirane.

»COLORJEVA«

bogata paleta...

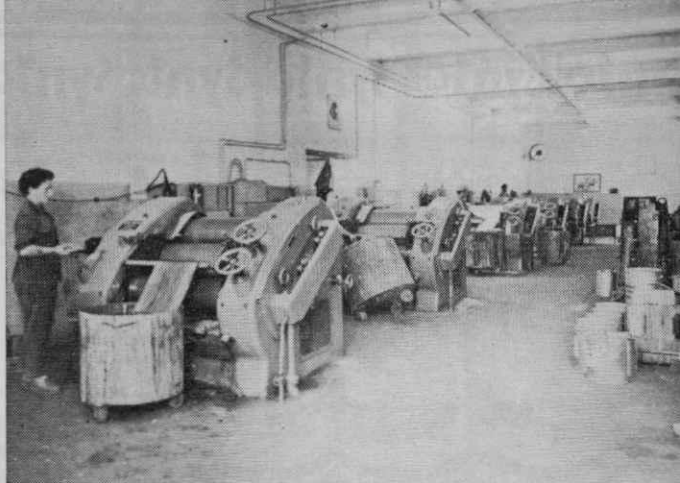
Z najnovejšo politično teritorialno razdelitvijo Medvode pravzaprav niso več naselje nekje zunaj slovenske metropole, postale so del velike slovenske sredine, pomemben gospodarski vir v obrobju našega glavnega mesta.

Redko naseljen svet z obakraj betonskega traku med Sentvidom in Mednom, se vrh medanskega klanca razširi v prostrano industrijsko panoramo Medvod. Slikovita, med griči in rekama razporejena srenja pridnih rok, zametek mnogo obetajoče turistične prihodnosti. Kdo namreč ne pozna toplega obsorskega sonca, čudovitega naravnega kopališča nad jezom goričanske papirnice, »Slavkovega doma« na Golem Brdu, Marjete, Grapc in Katarine, Smleškega in Goričanskega gradu, čudovitega Zbiljskega jezera, ki se s svojimi temno zelenimi vodami oprijema razežnih bregov nad zidovi monumentalne elektrarne?

V tej pestri raznolikosti gospodarsko turističnih danosti je v vrsti močnih industrijskih objektov na prvem mestu omeniti tovarno barv in lakov »COLOR«, Medvode. Začetki njene dejavnosti naj bi šli za več kot stoletje nazaj, da, skoro bo sto trideset let, ko so nekje na tem mestu zamesili prvi lončič barvnega soka. Pa letnica pravzaprav niti ni važna. Začetno in sedanje se ne more primerjati. Razvojni dogodki so se za industrijsko izgradnjo, za razvojne pogoje proizvodnih kombinatov, odvijali, lahko rečemo, s filmsko naglico. Podoba tega, na pragu Gorenjske snujočega kolektiva, se v razežnem rekonstrukcijskem načrtu spreminja iz leta v leto. V samo nekaj letih so se milijonski bruto dosežki v minulem letu oprijeli številke štirih milijard in še nekaj, naslednja leta pa naj bi v najbližnji bodočnosti zabeležila številko dvanajstih milijard.

Zaščita tvornega sveta, glede na njegovo obsežnost in mnogoterost, zahteva od slehernega barvnega premaza določeno specifičnost, svojstven proizvodni normativ, prilagojen pogojem, ki jih stavlja nanj funkcija barvne zaščite. Prav zato je proizvodnja barv in lakov v razežni veji kemijsko industrijskih strok nemara najbolj karakteristična po svoji nepregledni širini, nenehnem spreminjanju, dopolnjevanju in nezadržanem razvoju. Držati korak z dosežki in odkritji, ki nenehno spreminjajo metode in sistem dela v premazni tehniki in njeni proizvodnji, je odgovorno in težko delo. Še prav posebno, ker je dokončna kontrola lastnih prizadevanj vezana na čas in je precejšen del premaznih diagnoz, kljub razpoložljivim kontrolnim instrumentom, odvisen od intuicije in pravočasnega predvidevanja številnih možnosti. Medvoški barvarji se tega v polni meri zavedajo in zato so njihovi laboratoriji živo, brez oddiha iščočo mikroskopsko oko, ki bdi nad kvaliteto celotne proizvodnje.

Iz že naštetih številnih razlogov je proizvodna paleta sila široka. Poleg standardnih klasičnih materialov, ki bi jih bilo omeniti v surovinski osnovi premazne industrije, pa je dandanašnje mnogo več govoriti o surovinskih moderniziranih, ki so si že in si iz dneva v dan utirajo pot v proizvodne normative. Proizvodnja sloni na umetnih smolah vseh vrst, na fenolnih, alkidnih, sečninskih, melaminskih, maleinatnih, izocianatnih, akrilnih, na epoksi smolah, poliestrskih smolah, ciklo in klorkavčuka, vinilnih smolah, pelargonskih smolah, vodotopnih smolah raznih vrst itd. itd. Razumljivo, da se tej

bodoči pokosti lakov pridružuje cela vrsta barvil, specialnih pigmentov, topil in kemikalij, ki s posebnimi lastnostmi doprinašajo h končni kvaliteti vsakega premaza.

Osrednja proizvodnja »Colorja« poteka v zagotavljanju visoko kakovostnih sintetičnih lakov in emajlov, nitro proizvodov ter zaščitnih proizvodov za rečni in pomorski vodni park.

Poleg obsežnega asortimenta oljnatih barv in emajlov, namenjenih predvsem potrebam široke potrošnje, zagotavlja tovarna kakovostne premaze za najrazličnejše potrebe industrije in drugih panog gospodarstva. Številni so premazi za železniške vozne kapacitete, med katerimi je vrsta kvalitet za oplesk vagonov, vagonskih streh, mostov, različnih železnih konstrukcij, specialne signalne barve, barve za železniške parne in elektro lokomotive, litorine in druge stroje.

Niž manjši ni izbor premazov za obdelavo metalnih površin, tj. za osnovne opleske z izrazito antikorozivno zaščito, kjer je na prvem mestu omeniti razne oljnatne minije, ftalatni minij in vrsto specialnih prajmerjev, da ne omenjamo v določenih premaznih sistemih potrebne kite, ki s svojimi posebnimi lastnostmi doprinašajo k učinkoviti zaščiti.

Vzporedno z omenjenimi osnovnimi zaščitami, z osnovnimi barvami, pa obstaja široka lestvica pokrivnih premazov, med katerimi je na prvem mestu omeniti »SYNTOL« emajl na bazi sistema umetnih smol, brez katerega si danes ne moremo predstavljati dobre zaščite avtomobila. Prednost teh premazov je videti v izredno hitri zatrditvi pokrivnega filma, zelo dobrem prijetanju premaza za obstoječo podlogo in veliki elastičnosti filma. Z zadnjim nanosom dosežemo izreden sijaj, tako da odpade kakršnokoli naknadno poliranje površine, neobhodno potrebno pri klasični obdelavi površin z nitro proizvodi. Vse te izredne prednosti, ki jih dosežemo s »Syntolom«, smo sicer prej z drugimi sintetičnimi premazi lahko dosegli le, če smo nanesele sloje naknadno ogrevali od 80° do 140° C. Manjši servisni obrati, avto ličarske delavnice si tovrstne obdelave niso mogli privoščiti, saj običajno ne razpolagajo s potrebnimi sušilnimi aparati za visoke temperature. Prav zato do nedavnega na tem področju ni bilo mogoče uporabljati sintetičnih premazov ter je zato razpoložljivost »Syntol« emajlov neprecenljive vrednosti za servisna reparaturna dela.

S »Syntoli« je prišel na tržišče torej povsem nov tip sintetičnih premaznih sredstev, ki s sušenjem na zraku doseže vse zgoraj omenjene lastnosti. »Syntol« premazni sistem zagotavlja kompletno zaščito, od temeljne obdelave metala do bleščočega pokrivnega filma. Celoten premazni proces lahko končamo v 2 do 4 dneh.

pač po obsežnosti za premaz predvidene površine.

Nič manj značilen ni uspeh proizvodnje »Pilotov«, za visoke temperature predvidenih barvnih zaščit, z maksimalno rezistenco do 700° C, izdelanih na bazi različnih siliconskih smol in specialnih visokoodpornih pigmentov.

V okviru drugih sintetičnih barv in lakov bi bilo omeniti sintetične premaze, pri katerih zahtevamo odpornost proti atmosferskim vplivom, udarcem, zvijanju itd. Tu bi bilo naštet »Melite«, ki se v določenem smislu enačijo z »Syntoli« in služijo za oplesk avtomobilov (vendar ne z zračnim sušenjem), koles in drugih predmetov, izpostavljenih vremenskim razmeram, mrazu in vročini. Z »Meliti« dosežemo odlične zaščite in estetsko bele površine za hladilnike in stroje za pranje perila, premaze za lesenit plošče z raznoterimi površinskimi obdelavami, primernimi za obloge gostinskih in drugih javnih lokalov. Še posebno kakovostne premaze prav za lesenit plošče in podobne umetne mase pa je videti v specialnih »SLB« emajlih.

Zelo mnogovrstne potrebe nastajajo pri zaščiti gradbenih materialov in gradbenih konstrukcij. Na tem polju se v sodobnem svetu vse bolj uveljavljajo zaščite na bazi polivinilacetatnih emulzij ter je v tej smeri v »Colorjevem« asortimentu omeniti »Synkolit« emajle, ki nastopajo v vrsti nežnih pastelnih tonov. Pralne površine teh premazov so primerne za zaščito kopalnic, uspešno jih uporabljamo pri oplesku hišnih fasad, lesenih panojev za sejmske razstavne prostore itd. itd.

Med strogo namenske premaze štejemo tudi »Dural« in »Danal« sintetične barve, predvidene zaradi svoje odpornosti proti alkalijam, kislinam, raznim kemikalijam za zaščito objektov kemične industrije. Z omenjenimi premazi uspešno zavarujemo razne industrijske bazene, parovodne napeljave, kotlarnice, industrijske kuhinje itd.

Za zaščito metalnih površin se uspešno uveljavljajo tudi premazi na bazi epoksidnih smol, znanih pod nazivom »Epolorji« in premazi za zaščito lesa na bazi poliesterskih smol, imenovani »Esteroli«, Z »Esteroli« dosežemo stekleno gladke in bleščeče površine na pohištvu, ki v zadnjem času v vse večji meri najdejo svoje mesto v jugoslovanskem izvozu.

Neprecenljivega pomena je proizvodnja barv in lakov s pomočjo tako imenovanih vodotopnih smol, ki v zadnjem času prihajajo v industrijsko predelavo v eksperimentalnih količinah. Gre za pravo revolucionarno gibanje v proizvodnji barv in lakov, ker je z vodo kot razredčilom predvideti opuščanje lahko vnetljivih tekočin, ki dandanašnje predstavlja akutno nevarnost v vsaki barvni industriji. Razumljivo,

da gre pri omenjeni proizvodnji v svetovnem merilu za prve korake in da je pot do popolnega uspeha še dolga. Prvi premazi na tej osnovi se imenujejo »Colaquiti« in z njimi uspešno opravimo temeljne premaze na kovini v proizvodnji avtomobilov, motociklov in to pri sistemu potapljanja (namakanja) metalnih površin v za to posebnih bazenih. Tačas se samo nekaj smolnih vrst pojavlja v omenjenem vodotopnem sistemu, zaznati pa je stremljenja, da se celoten smolni sistem zreducira na vodno obdelavo, pri čemer bi morebitni uspehi v tej smeri pomenili prav gotovo zgodovinsko prelomnico v razvoju barvne industrije.

V številnih nazivih, ki ilustrirajo sintetično bazo, ne smemo prezreti široke nitro proizvodnje, ki še vedno zavzema precejšen del obdelavnih področij. Določen del avtomobilske industrije in industrije koles uspešno uporablja »Autolin« in »Bus« nitro emajle, kožna industrija troši »Runa« emajle, prav tako pa dober del lesne industrije v svoji zaščiti lesa črpa vrsto specialnih nitro lakov, med katerimi je omeniti lak A 1 z visokim sijajem.

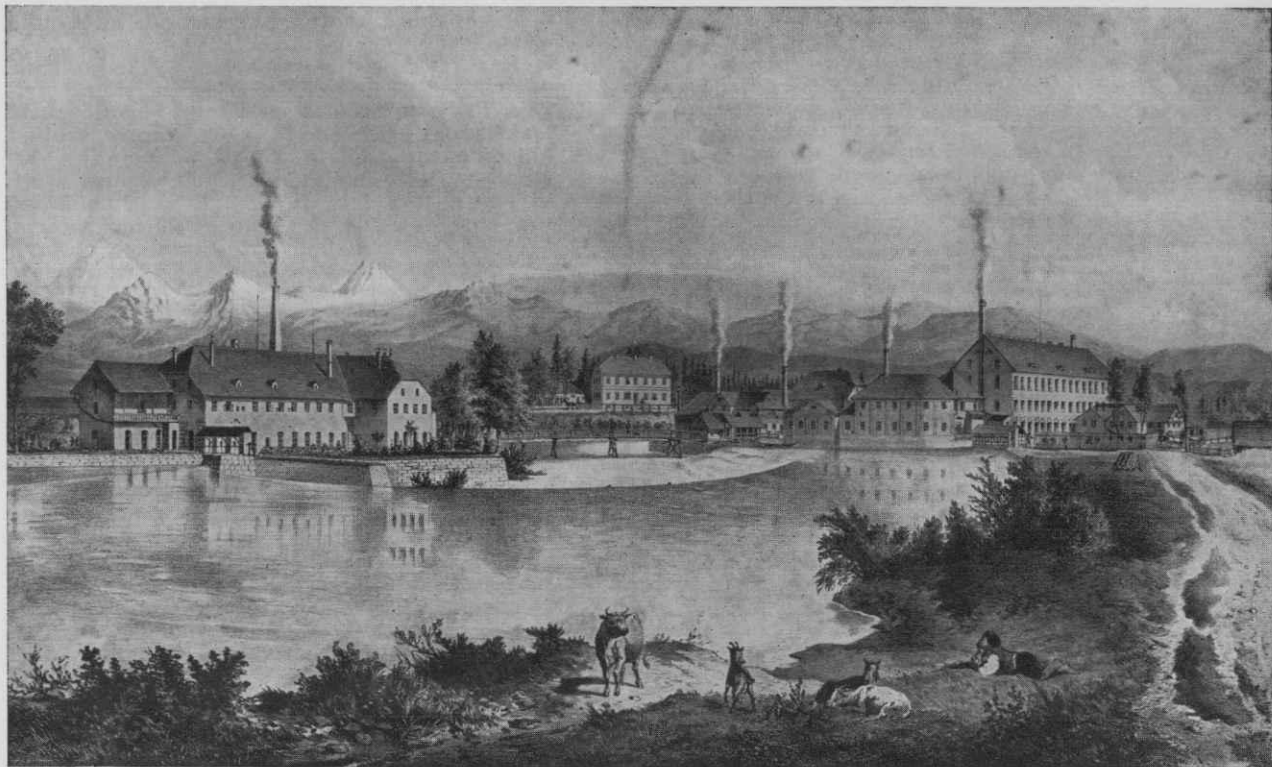
Nemajhna je paleta oljnatih premazov, te klasične uporabnostne tehnike, ki kakor že uvodoma rečeno, služi predvsem potrebam široke potrošnje. V naših izložbah trgovin boste našli lične litografirane doze z nazivi »Japan«, »Export« in »Univerzal« oljnati emajli, njihova uporabnost je vsestranska in primerna za vsako roko.

Ob zaključni besedi o premaznih sredstvih ne moremo mimo asortimenta premazov za pomorstvo. Gre za področje, ki nemara v največji meri pomenja preizkušnjo sposobnosti vsake barvne industrije. Podvodni premazi, izpostavljeni slani morski vodi, napadom morske vegetacije in favne, po drugi strani pa zopet na vodorezni liniji v neprestani menjavi med vodo, zrakom in soncem zahtevajo izjemno odporno strukturo barvne zaščite.

Ob naši obali se v vrstah pomorščakov in v proizvodnji pomorskega parka uveljavljajo nazivi kot so: »Antikorozin«, »Antivegetin«, »Intonak«, »Extra-Pojasol«, »Fosfatin-prajmer«, »Alu-Prajmer«, »Extra-Oplatin« in vrsta drugih premazov, ki ščitijo ladijsko konstrukcijo od njenega podvodnega dela do površinskih objektov, kajut in salonov. Odveč bi bilo naštevati številne nazive, ki so si na tem polju uspešno utrdili pot na krove naših oceanskih orjakov, vsi tisti, ki kanijo v metalni ali leseni lupini na morje, naj povprašajo pri »Colorju« in ustrezno jim bo.

Poleg nenehne skrbi za domače tržišče pa si medvoška tovarna barv in lakov prizadeva, da v čimvečji meri svoj proizvodni program uveljavi tudi na zunanjih tržiščih. Uspehi niso izostali in zato so »Colorjevi« premazi našli svojo domovinsko pravico v Združeni arabski republiki, v Pakistanu, v Turčiji, v Sovjetski zvezi in realna so pričakovanja, da se omenjena tržišča dopolnijo za nova področja, med katerimi bo v bližnji bodočnosti zaznamovati tudi republiko Kubo. Preko 250 ton barv in emajlov je v minulem letu šlo v izvoz, zanje pa so izkupili okoli 180 tisoč dolarjev. V letošnjem letu pa računajo te številke še preseči.

Kljub vsemu doseženemu »Color« ne miruje. Veliki načrti ga v bodočnosti predstavljajo izven trenutnih površinskih meja. Novi obrati umetnih smol, nove proizvodne kapacitete, dalekosežna rekonstrukcijska razvojna pot naj trenutno sicer prvo tovarno po barvnih strojnih objektih razvije v barvne giganta. Z zaupanjem v lastne sile bo »Color« to zmožel. Vsi dosedanja uspehi, vsa dosedanja rast je temu dokaz.

Heliogravura obrata Janezije (levo) in obrata Vevče (desno) iz leta 1857

TOVARNA CELULOZE IN PAPIRJA VEVČE-MEDVODE

Ob 120-letnici vevške papirnice in 200-letnici medvoške tovarne celuloze

Prvi papir v vevški mehanični tovarni papirja je bil izdelan dne 24. junija 1843. S tem dnem pričanja neprekinjena proizvodnja papirja v Sloveniji. Prav letos poteka torej 120 let, ko je bil dan ročni izdelavi papirja signal, da se je približal konec dobe papirja iz cunj.

Tovarno papirja v Vevčah so ustanovili trije domači kapitalisti Fidelis Terpinec, Franc Galle in Valentin Zeschko. Ta družbica je naknadno pritegnila v svoje vrste še četrtega moža, Jožefa Bischofa, zaradi njegovih velikih tehniških sposobnosti v izdelavi papirja (bil je namreč lastnik mehanične tovarne papirja v Nemčiji). Ko so domačini obvladali tehniko strojnega načina izdelave papirja, je Bischof leta 1860 izstopil iz družbe. Zamenjal ga je domačin Karel Galle.

Vevška papirnica je dobro prodala papir. Veliki dobički so omogočili družbi, da je kupila 1861 svet in vodne sile v Verjah, dve leti pozneje še na nasprotnem bregu Save v Medvodah, leta 1868 manjšo papirnico v Goričanah. Ta je pričela z ročno proizvodnjo papirja iz cunj nekje med leti 1750 in 1790). Od leta 1869 so proizvajali v obratih Verje, Medvode in Goričane lesovino za potrebe vevškega obrata.

Vse te spremembe so se dogajale v dobi, ki je tudi sicer zelo pomembna za našo gospodarsko zgodovino. Tedaj se je namreč pričela izvajati velika koncentracija obratov. Tako je bila

leta 1869 ustanovljena v Ljubljani »Kranjska industrijska družba«, ki je iz več manjših železarskih obratov ustanovila železarno na Jesenicah. Tega leta je dalje kupila na Prevaljah mogočna koroška »Hüttenberška železarska delniška družba«, ki je kupila še veliko število drugih železarn. To družbo pa je 1881 kupila še mogočnejša »Avstrijska alpinska montanska družba«. Leta 1872 se je ustanovila na Dunaju »Trboveljska premogokopna družba«, ki je v prav kratkem času pokupila vse glavne do takrat samostojne premogovnike v Sloveniji. V papirniški industriji pa je predvsem pomembno to, da je leta 1870 kupila vseh pet naših obratov (Vevče, Janezijo, Medvode, Verje, Goričane) delniška družba z naslovom »Leykam-Josefsthal AG für Papier- und Druckindustrie, Graz«. Tako je ostalo do prevrata v letu 1918, ko so kupili vse obrate domači kapitalisti pod vodstvom Ljubljanske kreditne banke. Maksimalna proizvodnja slovenskih obratov v času habsburške monarhije je bila dosežena leta 1911 s približno 12200 tonami papirja, 2000 tonami celuloze in nekaj manj lesovine.

V stari Jugoslaviji so razen Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode d. d. v Ljubljani proizvajale papir še podobne tovarne na Količevem, v Radečah, na Sladkem vrhu, v Zagrebu, na Sušaku, v Beogradu in Čačku. Te tovarne so se med seboj dogovarjale za cene, po

katerih naj se prodajajo določene vrste papirja, za rajone, v katerih naj dominira neka tovarna, in podobno. Sklepale so torej kartelne pogodbe, v katerih ni sodelovala le beograjska papirnica. Glavni vodja in vodilna sila vseh kartelov so bile vedno Združene papirnice kot najmočnejša jugoslovanska tovarna papirja. V letih takoj po prvi svetovni vojni so mogle same proizvesti $\frac{2}{3}$ vsega jugoslovanskega papirja, torej okrog 10.000 ton. Poslednja kartelna pogodba iz leta 1938 je določala, da smejo proizvesti Združene papirnice nekako 11.000 ton papirja (čeprav je bila njihova zmogljivost znatno večja in so tudi dejansko presegle to količino), zagrebška tovarna 7000 ton, sladkogorska preko 5200 ton, tista v Čačku preko 3000 ton radeška papirnica pa 1550 ton papirja letno. Kartelna pogodba ni zajela specialnih vrst papirja. Tako je na primer radeška tovarna izdelovala papir za bankovce, za dokumente, vrednostne papirje itd., ki ni bil kontingentiran, papirnica na Sušaku pa cigaretni papir, ki je bil predmet državnega monopola, medtem ko je tovarna na Količevem proizvajala toaletni, servietni in klobučni papir ter druge tenkografske papirje. Kartelna pogodba je zajemala v glavnem brezlesne, srednjefine in ovojne papirje. V času stare Jugoslavije so dosegle Združene papirnice največjo proizvodnjo leta 1929 s približno 15.800 ton papirja.

Z zmago narodnoosvobodilne vojske leta 1945 so bile dane osnove za poddržavljenje oziroma podružabljenje vseh sredstev za proizvodnjo. Vevški obrat je prišel v last Federativne ljudske republike Jugoslavije, operativno vodstvo pa je opravljala Generalna direkcija zvezne industrije papirja pri ministrstvu za lahko industrijo FLRJ. Dne 27. oktobra 1947 sta bila združena obrata Goričane in Vevče v »Papirnico in tovarno celuloze Vevče-Goričane«.

Dne 17. septembra 1950 je bil izvoljen prvi delavski svet samostojne papirnice Vevče. S tem je bil storjen važen korak naprej v razvoju upravljanja obrata, ki pomeni med drugim tudi konsolidacijo, zaključek vseh sprememb uprav-

nooperativnega značaja, ki smo jih na kratko omenili zgoraj.

Ker je tržišče potrebovalo velike količine papirja, se je proizvodnja le-tega stalno dvigala. Prvič je bil stari predvojni jugoslovanski maksimum presežen že 1947. leta s svojimi 15.140 tonami papirja. Ko pa je 8. julija 1960 stekel še novi impozantni četrti papirni stroj, so konec tega leta že dosegli količino 22.000 ton, leta 1961 celo že preko 27.000 ton papirja. Ko bo stekel tudi peti stroj, katerega postavitve je že načelno odobrena, se bo proizvodnja papirja občutno povečala.

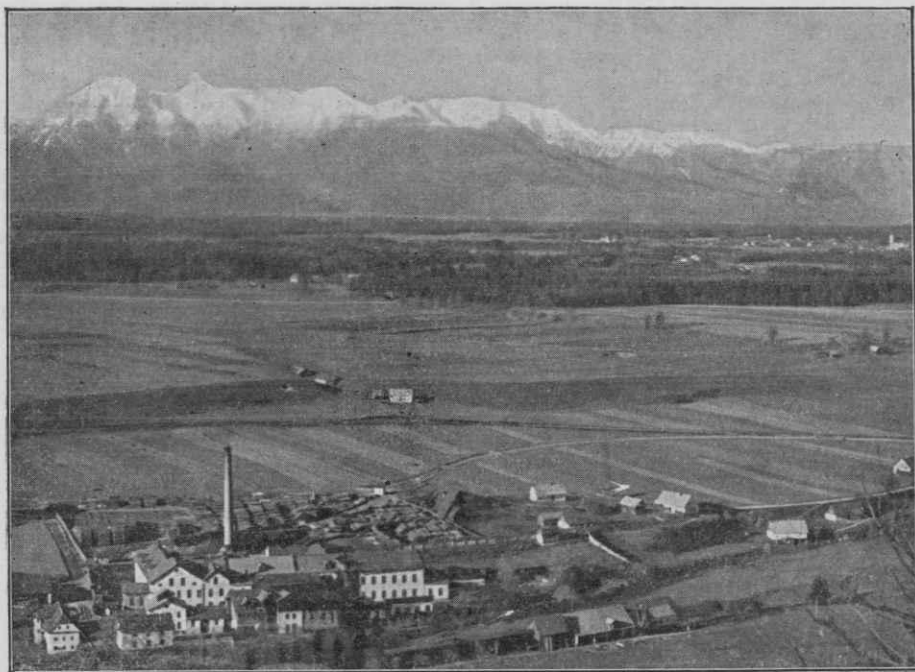
S 1. januarjem 1962 sta se fuzionirala do takrat samostojna obrata Vevče (papir) in Medvode (celuloza). Od takrat dalje se glasi skupni naslov »Tovarna celuloze in papirja Vevče-Medvode«.

Dejansko je obrat Medvode nekdanja papirnica v Goričanah. Njej so leta 1890 dozidali obrat za proizvodnjo celuloze. Leta 1930 so ga povečali, ker je bilo določeno, da se bo osredotočil izključno na izdelovanje celuloze. Zato so tu takrat ukinili proizvodnjo papirja.

Po osvoboditvi je obrat deloval do združitve z Vevčami v letu 1947 docela samostojno. Ko so kmalu nato kombinacijo Vevče-Goričane razformirali, je postala tudi goričanska tovarna spet samostojna in dobila ime »Celuloza« Medvode. Delavski svet je prevzel njeno vodstvo dne 16. septembra 1950.

Danes z zaupanjem gledamo v bodočnost, kajti oba obrata, tako vevški kot medvodski (bivši goričanski), se modernizirata, investirata mnogo denarja v nove stroje in povečujeta iz leta v leto proizvodnjo papirja oziroma celuloze, kajti povpraševanje tržišča po obeh artiklih je zelo veliko in še neprestano narašča.

Tovarna celuloze in papirja Vevče-Medvode je bila znana že pred vojno po odlični kvaliteti svojih izdelkov. Zato je danes veliko povpraševanje po njihih izdelkih tudi v inozemstvu, posebej še na zahtevnih tržiščih Italije in Zahodne Nemčije. Podjetje izvozi letno približno za milijon dolarjev svojih papirjev.

Medvoški obrat leta 1925

DINOS

ново ime podjetja »ODPAD«

DINOS je novo ime podjetja iz Ljubljane, ki že od leta 1945 z velikimi količinami odpadnih surovin oskrbuje zlasti slovensko gospodarstvo.

Podjetje »ODPAD« iz Ljubljane, sedaj DINOS, je raslo skladno z razvojem naše industrije. Danes hoče imeti industrija že tako pripravljene odpadne surovine, da jih lahko takoj kot surovino uporabi v svoji proizvodnji. Zaradi tega mora podjetje DINOS vse zbrane odpadne surovine pripraviti in predelati po željah predelovalne industrije, npr.: staro železo pripraviti za seržirni vložek, to je stisniti pločevino v pakete, večje kose razrezati na ustrezne dimenzije, lito železo presortirati na razne vrste in razbiti v manjše kose; vse vrste barvastih kovin presortirati točno po vrstah, predpisanih v nomenklaturi, odpadke papirja sortirati in stisniti v bale, tekstilne odpadke v posebnih obratih desinficirati in oprati ter presortirati po vrstah vlaken in barvah.

V Mariboru ima DINOS svojo tovarno za izdelavo čistilne bombaževine, ki se uporablja za čiščenje strojev in strojnih naprav, in obrat za oplemenjevanje tekstilnih vlaken.

V Celju ima drobilnico stekla, v kateri se črepinje stekla perejo, sortirajo, drobe in granulirajo, tako da jih naša steklarska industrija lahko izkoristi neposredno za vložek v svojih topilnih pečeh.

Razen navedenega odkupuje DINOS tudi kosti za potrebe tovarne kleja in stare avtomobilske plašče, zračnice in druge odpadke gume. Koriščenje odpadkov gume predstavlja poseben problem, ker so kapacitete naše gumarske industrije nedovoljne, da bi predelale vse količine ter zahteva rešitev.

DINOS ima na območju Slovenije 34 odkupnih postaj in v Zagrebu svoje predstavništvo. Vsaka odkupna postaja ima na svojem območju tudi po več zbiralnic, ki odkupujejo enkrat ali večkrat na teden. Pri zbiranju odpadkov iz široke potrošnje, to je iz gospodinjstev in ustanov, imajo posebno vlogo šole in mladinske organizacije. Šole in mladinske organizacije bi morale večkrat na leto organizirati zbiralne akcije, prav tako pa bi se lahko stanovanske skupnosti in hišni sveti vključili v zbiranje odpadkov iz gospodinjstev in s tem napravili sebi in družbi koristno delo.

Podjetje DINOS potrebuje za obvladanje tako široke odkupne mreže in za zbiranje in odpremo koristnikom okrog 60.000 ton odpadnega materiala letno veliko število mehaniziranih nakladalnih in prevoznih sredstev, za pripravo in predelavo pa številne različne stroje in prevozna sredstva, npr. hidravlične stiskalnice za pločevino, električne škarje za železo, električne ter ročne stiskalnice za papir in tekstilne odpadke, sortirne mize in tekstilne stroje, pralne in sušilne stroje, drobilce, 36 tovornih avtomobilov, 21 motornih koles za terensko službo in osebne avtomobile za komercialno službo. V zvezi z mehanizacijo ima podjetje DINOS tudi svojo mehanično delavnico.

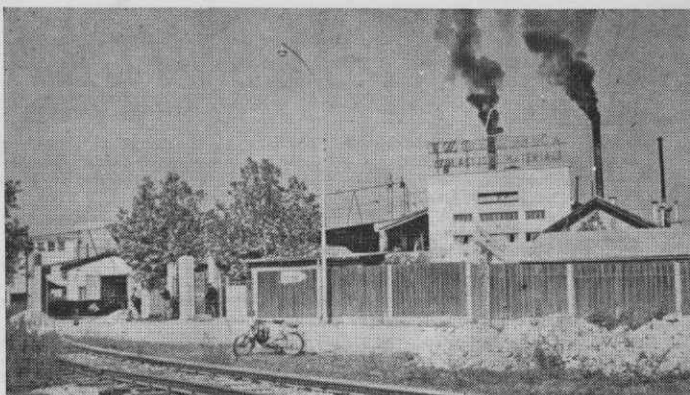
Izgradnja novih sodobnih prostorov odkupnih postaj je poleg potreb po nadaljnji mehanizaciji najvažnejša naloga podjetja DINOS. Poleg že izgrajenih odkupnih postaj v Novi Gorici, Trbovljah in Murski Soboti, so sedaj v izgradnji odkupne postaje v Mariboru, Koprnu, Radgoni, Izoli. V izdelavi pa so tudi načrti za nove poslovne prostore odkupnih postaj v Ljubljani, Velenju in Kranju.

DINOS

podjetje za oskrbovanje gospodarstva
z odpadnimi surovinami

LJUBLJANA — PARMOVA 35

Telefon h. c. 32-664, 30-573 — direktor 32-732

IZOLIRKA Ljubljana

tovarna izolacijskega materiala

Asfaltno cestišče je zaradi temperaturnih sprememb ozračja podvrženo raztezanju in krčenju, posebno na prehodu iz zime v pomlad. Majhna, komaj vidna razpoka na cestni površini prepušča vlago in vodo pod asfaltno površino. Razpoka se širi in kolesa vozil kar kmalu povzročijo na cesti odprtine in vdore. Neurejene ceste uničujejo vozila že pred amortizacijsko dobo. Upoštevati moramo, da so današnji čas naše ceste že dokaj obremenjene. Povprečna dnevna obremenitev znaša nekako 1000 ton (na nekaterih mestih celo preko 3000 ton).

Posledice zime, vremenske razmere in temperaturne spremembe nam narekujejo takojšnje popravilo, krpanje vseh vrst asfaltnih cestišč, da preprečimo še večjo gospodarsko škodo. Zato »IZOLIRKA« opozarja vsa cestna podjetja, da že razpolaga z vrsto bitumenskih gradiv za popravilo in krpanje poškodovanih cestišč. Podjetje »IZOLIRKA« je pripravilo zadostne količine potrebnih proizvodov in z njimi lahko zadovolji vse današnje potrebe.

Za pravilno ravnanje z BITUMENSKO EMULZIJO moramo upoštevati predvsem uporabnost agregata, ki ga nameravamo uporabiti. Najbolj je priporočljiv apnenec. Če delamo z emulzijo prvič, je prav, da si postopek ogledamo pri bližnjem cestnem podjetju. Dobavljeno emulzijo moramo uporabiti takoj, pred uporabo pa jo je potrebno v sodih dobro pretresti. Skrajni rok za porabo je dva meseca. Posebno hitro moramo uporabiti emulzijo ob hladnem vremenu. Če pa smo z uporabo zakasnili, moramo emulzijo zaradi kosmičev, ki se v njej ustvarjajo, precediti skozi primerno žično mrežo. Bitumensko emulzijo uporabljamo pri gradnji asfaltnih cestišč, kjer hočemo delovni postopek poenostaviti in nimamo potrebnih asfaltnih strojev za izdelavo asfaltnega cestišča na »vroči« način. Porabna je torej za tako imenovane »odprte« asfaltno sisteme, tj. za površinsko obdelavo, penetracije in mešani asfaltni makadam. Pri teh sistemih pore ali luknjice v asfaltni zmesi omogočajo popolno izhlapevanje vode tudi iz sredine asfaltno mešanice. Pri teh sistemih je uporaba zelo preprosta. Prednost pa je v tem, da odvečna emulzija odteče s cestišča, kolikor je preveč nanese, medtem ko se pri vroči obdelavi preveč nanese asfalt hitro strdi in postane cestišče mestoma mastno in celo valovito.

TEKSTILKA

podjetje za izdelavo vate
LJUBLJANA, Rudnik 35

V vasi Vrblenje pod Krimom, okrog 15 km od Ljubljane obratuje v prostorih nekdanjega združenega doma od ustanovitve dalje podjetje TEKSTILKA, katerega kolektiv šteje danes 47 članov.

Podjetje je bilo ustanovljeno z odločbo ObLO Vič-Rudnik dne 1. oktobra 1959 s predmetom poslovanja: predelovanje tekstilnih odpadkov — izdelovanje vate.

Osnovna dejavnost podjetja je torej predelava vseh vrst tekstilnih odpadkov. Do konca leta 1962 je podjetje predelovalo tekstilne odpadke predvsem za tapetništvo in izdelavo prešitih odevi.

Pridobljene izkušnje delovnega kolektiva v predelavi tekstilnih odpadkov za tapetnike in močna želja celotnega kolektiva po nadaljnjem razvoju so bile vzrok, da si je podjetje postavilo nadaljnji proizvodni cilj: predelavo tekstilnih odpadkov za potrebe volnarske tekstilne industrije. Po mnenju priznanih tekstilnih volnarskih strokovnjakov se podjetju odpira v tej smeri dobra perspektiva. Naša država ima močno razvito volnarsko tekstilno industrijo in težko konfekcijo kakor tudi zelo razvito industrijo volnene trikotaže. Pri proizvodnji konfekcije in volnene trikotaže ostajajo volneni odpadki vseh vrst. Ti odpadki se samo deloma smotno predelujejo in ponovno uporabljajo kot surovina v predilnicah mikane preje, medtem ko se večina teh odpadkov ne izkorišča smotno in ekonomično.

Podjetje razpolaga z osnovnim strojnimi parkom in z manjšo kapaciteto za predelavo volnenih regeneratov. V letu 1965 so pričeli s prvimi poskusi v tej smeri ter so za začetek še dosegli določen rezultat, saj se njihov regenerat, ki so ga do danes izdelali okrog 15 ton, že uporabljajo v proizvodnji tekstilne tovarne.

Ne smemo pozabiti, da je podjetje pričelo z obratovanjem v nedograjenem združenem domu in z minimalnimi sredstvi okrog štirih milijonov din. Doslje je podjetje deloma uredilo prostore ter si nabavilo preprotni strojni

park. Vendar se v podjetju zavedajo, da ne morejo govoriti o kvalitetni proizvodnji, dokler strojnega parka v celoti ne izpopolnijo in modernizirajo. Kolektiv vlaga vsa sredstva, ki jih ustvarja, v investicije. Najvažnejše naloge, ki trenutno stoje pred kolektivom, so:

1. ureditev tehnološkega procesa regeneracije volnenih odpadkov za potrebe volnarske tekstilne industrije;
2. postavitev ogrevalnih kapacitet za ogrevanje in proizvodnjo;
3. postavitev trafo postaje;
4. dokončna izgradnja obstoječih obratnih prostorov.

Če po skupih podatkih analiziramo dosežene uspehe kolektiva, lahko ugotovimo, da se je podjetje kljub težkim investicijskim pogojem lepo razvijalo, saj je znašal celotni dohodek v letu:

1960	53.310.000 din
1961	105.019.000 din
1962	135.171.000 din

Prav tako je rasla tudi količinska proizvodnja:

leta 1960	143 ton
leta 1961	479 ton
leta 1962	637 ton

Gornji podatki po mnenju tekstilnih strokovnjakov dajejo vso garancijo za nadaljnji razvoj podjetja, ki bi potrebovalo za prvo fazo realizacije svojega proizvodnega programa okrog 20 milijonov din investicijskih sredstev.

termika

montažno in industrijsko podjetje za toplotne, hladilne in akustične izolacije

LJUBLJANA, Kamniška 25

Telefon: 32-247, 36-306, 36-307, 36-308, 36-984

Centralno skladišče in avtopark Termike
Ljubljana, Kamniška 25

Kovinarsko kleparski obrat Termike
Ljubljana, Kamniška 25

Sektor gradbene montaže, ki vodi proizvodnjo montažnih hiš in računovodstvo Termike
Ljubljana, Poljanska 77
Telefon: 30-280, 30-281, 30-286, 30-251

Obrat za mineralno volno:
Termika, obrat za mineralno volno,
Skofja Loka — Bodovlje, telefon 284

Obrat specialnih lesnih izdelkov za opremo ladjedelniških in drugih hladilnic, Termika,
Poljane nad Skofjo Loko, telefon 824

Tehnični biro za projektiranje izolacij v ladjedelništvu
Termika, Reka, ulica JNA 90, telefon 24-350

Obrat Zrenjanin:

Termika, Obrat Zrenjanin, Ečanski put 6
Predstavnništvo — Zagreb:
Termika, Zagreb, Novigradska 7, telefon 61-201
Predstavnništvo — Beograd:
Telegram: Termika — Ljubljana
Telex:
Tekoči račun: Narodna banka 600-15-1-449

Iz v a j a :

- montažna izolacijska dela
v ladjedelništvu
v proizvodnji vagonov
na industrijskih objektih
v hladilnicah in v gradbeništvu

P r o i z v a j a :

- mineralno volno
v prostem stanju
v obliki blazin, filcev in vrvi
— specialne mizarske in kovinske izdelke
(vrata za hladilnice itd.)
— montažne stanovanjske hiše

P r o j e k t i r a :

- hladilnice za proviant in tovor na ladjah
— razne izolacije v industriji
— akustične in protipožarne izolacije
— stanovanjske objekte montažne gradnje
— daje navodila in izdobra material za izdelavo lahkih fasadnih sten

Specializirana dela po raznih tujih licencah

Telefon 36-512 — 513
Ustanovljeno leta 1946

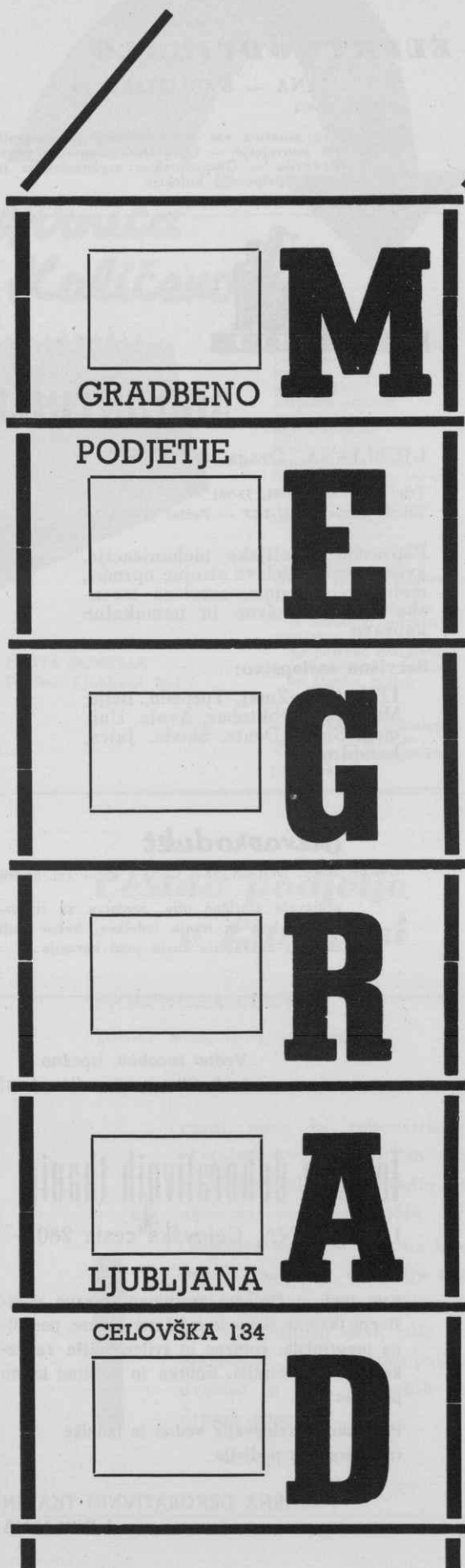
Podjetje zaposluje
do 1000 delavcev
in se deli na
7 ekonomskih enot.
Ima sodobno urejen
samski dom
in delavsko resta-
vracijo

Razpolaga z najmo-
dernejšo gradbeno
mehanizacijo,
ter opravlja vse vrste
industrijskih visokih
in nizkih gradenj
ter adaptacij.

Ima svoj projektivni
biro, prevozni park,
mehanično delavnico,
mizarsko delavnico,
opekarno in lastno
gramoznico
s separacijo.

Letos ima svoja
največja gradbišča
v Ljubljani:
Infekcijska bolnica,
stolpnica,
stanovanjski bloki
v Šiški,
hotel-restavracija
v Šiški,
stanovanjski bloki
za tržišče itd.

Podjetje ima
svoj laboratorij
za preizkušnjo
materiala.

IZOLIRKA

LJUBLJANA - MOSTE

proizvaja za hidroizolacije: bitumenske strešne lepenke, bitumenske mase in bitumenske paste

za gradnjo cest: bitumenske emulzije, rezani bitumen

za antikorozijsko: bitumenska pasta za avtomobile

za termo-akustične izolacije: mineralna vlakna styropor in stramit

V zvezi s problemi uporabe izolacijskih materialov se obračajte na tehnično informativno službo »Izolirka«, kjer boste solidno postreženi. — Prepričajte se!

Franc Kovačič

izdelovalec vate

SPODNJE GAMELJNE 24

se priporoča tapetnikom državnega in privatnega sektorja ter zasebnim strankam za uslužnostno dejavnost

Marmorne bloke (Drenov grič, Lesno brdo), marmorne plošče vseh vrst, izdelke iz marmora, zdrob za terazzo tlake in obloge v več barvah, raznovrstne terazzo in azbestne plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna ter montažo vseh svojih izdelkov nudi naročnikom

industrija naravnega in umetnega kamna

MINERAL

Ljubljana-Moste

INDUSTRIJSKA CESTA

Telefon 31-595

Modne novosti

v največji izbiri vam nudi

PRODAJNI
SERVIS

Modna hiša

V LJUBLJANI

IN MARIBORU

ELEKTRODVGALO

LJUBLJANA — KARLOVŠKA 19

Telefon 21-874

izdeluje in montira vse vrste osebnih in tovornih dvigal ter konvejerje — Opravlja remonte in generalna popravila — Gospodarskim organizacijam in ustanovam se priporoča kolektiv

AGROSTROJ

LJUBLJANA, Draga 41 (KOSEZE)

Telef.: centrala 33-981, 33-961 - direktor 33-052
Tekoči račun 600-17-1-15 — Poštni predal 7/I

Popravila kmetijske mehanizacije, avtoremont, izdelava strojne opreme, melioracijska dela, servisna terenska služba, molzne in namakalne naprave

Servisno zastopstvo:

ITM, IMR, Zmaj, Torpedo, Belje, Metalna, 14. oktober, Avala, Unimog, Steyr, Deutz, Škoda, Jawa, Landdover

Silvaprodukt

LJUBLJANA, DOLENSKA CESTA 38 — Tel. 20-504

proizvaja eterična olja, sredstva za impregnacijo lesa in lesnih izdelkov, kakor tudi sredstva za zaščito kovin pred korozijo

Vedno sodobno, trpežno
in kvalitetno opremljen dom!

Tovarna dekorativnih tkanin

LJUBLJANA, Celovška cesta 280

vam nudi v širokem asortimentu razne pohištvne tkanine, tkane in mrežaste zavese, posteljnina pregrinjala, volnene in svilene plišee za dekoracijo in oblačila, frotirke in umetno krzno perzijan

Pri nakupu zahtevajte vedno le izdelke renomiranega podjetja

TOVARNA DEKORATIVNIH TKANIN
LJUBLJANA

Papirnica Količevo

Izdeluje:

plakatni papir
pergamentni nadomestek
pergamini
havana
pelir papirje
prepisne papirje
toaletni papir
servietni papir
klobučni papir
kromonadomestek
karton, bel in v barvah
prešpan karton
za elektroindustrijo
navadni karton
siv, bel, rjav
vse vrste specialnih
kartonov
sivo lepenko, knjigoveško
prešpan lepenko
za elektroindustrijo
in tekstilno industrijo
specialne lepenke
za potrebe čevljarke
industrije, kot faktis,
za členke, melvo
in modele
žakard lepenko
za tekstilno industrijo
lepenko za matrice
in vse vrste specialnih
lepenk

POSTA DOMZALE
Telefon: Ljubljana 56-477

Cestno podjetje v Ljubljani

STOLPNIŠKA ULICA

Telefoni: 55-026, 55-171, 52-551, 52-594

gradi nove in rekonstruira
obstoječe ceste I., II., in III.
reda, pa tudi druge ceste in
ulice na svojem območju

Opravlja asfaltna dela na uli-
cah in pločnikih, dobavlja vse
vrste kamnolomskega materi-
ala za gradnjo cest, ulic in
pločnikov ter za posipanje
dvorišč in poti v parkih in
drugih nasadih

Šport oprema

Vam nudi:

telovadno orodje in
kompletno opremo telovadnic
razna orodja za letna igrišča
in kopališča
orodja in opremo za lahko in
težko atletiko
orodja in opremo za
otroška igrišča
razne športne, camping
in park opreme

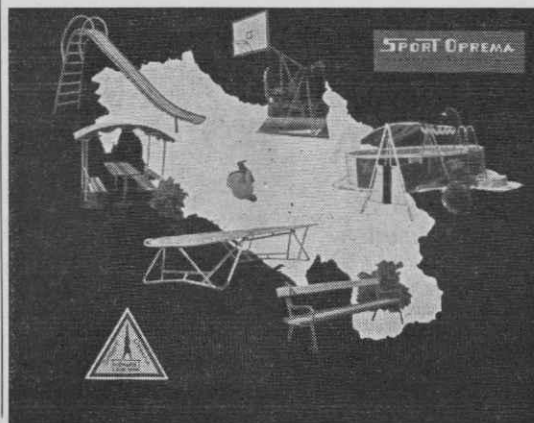
Zahtevajte cenike in prospekte

Se priporoča

ŠPORT OPREMA

LJUBLJANA
Vižmarje št. 1

Telefon 51-884

Kurivoprodaja

trgovsko podjetje s kurivom
in gradbenim materialom

LJUBLJANA-ŠIŠKA — Na jami 10

Telefoni:

uprava 22-067, 22-169
komerciala 23-512
direktor 22-239

Prodajni oddelek za Ljubljano:

Celovška cesta 34
telefon 33-259 in 22-956

Skladišča:

Janševa 1a, telefon 37-936
Žibertova 34, telefon 32-450
Titova, Stožice, telefon 383-112
Šentvid, telefon 51-083

Pri nabavi kuriva in gradbenega
materiala se potrošnikom
toplo priporočamo

EXPORT — IMPORT

Slovenija - sadje

LJUBLJANA, TITOVA 19/VIII

Telefon 23-301, 23-302, 23-303

Poštni predal 83 - Telex: Ljubljana 03-179

Trgovska predstavništva v Bohovi pri Mari-
boru, Beogradu in Skopju — Skladišče v
Volčji dragi in Kanalu — Hladilnica v Zalogu
pri Ljubljani

GRADBENO OBRTNO PODJETJE

ŠIŠKA

LJUBLJANA

POD HRIBOM 55

Telefon 37-829

opravlja vsa gradbena
in vzdrževalna dela
ter visoke gradnje

MONTAŽNO

TEHNIČNO PODJETJE

Toplovod-Elektrosignal

LJUBLJANA

montira in projektira:

vse vrste klimatizacijskih naprav,
naprave za centralno gretje, elek-
trične, plinske in vodovodne insta-
lacije

izdeluje:

temperaturne regulatorje, lovilce
nesnage, obtočne črpalke, elektro-
opreme jakega in šibkega toka, na-
prave za centralno gretje ter druge
naprave za klimatizacijo in venti-
lacijo

ZUNANJA TRGOVINA

IN TEHNIČNA TRGOVINA

Z LABORATORIJSKIM BLAGOM

KEMOSERVIS

LJUBLJANA

TRG REVOLUCIJE 2

Telefon h. c. 21-550 in 23-190

direktor 21-468

vam nudi širok asortiment laborato-
rijskih kemikalij, steklovine, porce-
lana in aparatov domače proizvo-
dne in uvoza po najnižjih dnevni-
cenah ter uvaža kot komisionar z
ugodno maržo vse v laboratorijsko
stroko spadajoče blago

KOLEKTIV TOVARNE ELEKTROKEMIČNIH IZDELKOV

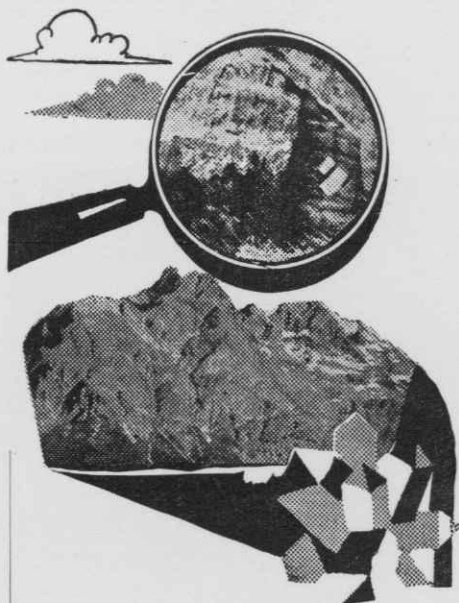
BELINKA

Šentjakob ob Savi — Ljubljana

Čestita k 20. obletnici Kočevskega zbora odposlancev slovenskega ljudstva

Hkrati opozarja vse cenjene kupce na svoj razširjeni proizvodni program:

- vodikov peroksid tehn. 40 vol. %
- vodikov peroksid tehn. 30 vol. %
- vodikov peroksid med. 30 ut. %
- vodikov peroksid med. 35 ut. %
- vodikov peroksid pro analysi
- natrijev perborat
- kalijev persulfat
- natrijev perkarbonat
- karbamidperhidrat
- boraks

Geološki zavod

o Ljubljani

TELEFON: 56-165, 52-156

1. GEOLOŠKO KARTIRANJE,
RUDARSKO-GEOLOŠKA
RAZISKOVANJA IN USTREZNE
LABORATORIJSKE PREISKAVE
2. GEOFIZIČNA MERJENJA
3. RAZISKOVALNA VRTANJA
4. RUDARSKA RAZISKOVANJA

USNJE, USNJENO GALANTERIJO
ČEVLJARSKO-SEDLARSKO ORODJE
IN POTREBŠČINE, AVTOMOBILSKE
GUME, TEHNIČNO GUMO, PLA-
STIČNE MASE PLASTIČNO GALAN-
TERIJO, TEHNIČNI TEKSTIL, VRVAR-
SKE IZDELKE, ZAŠČITNA SREDSTVA,
KOVINSKO GALANTERIJO, BIŽUTE-
RIJO, DOMAČE IN UVOŽENE
IGRAČE IZBERITE V SORTIRANIH
ZALOGAH

V E L E T R G O V I N E

LJUBLJANA, BEŽIGRAD 6

TELEFON : 32-394